

Библиотека "СРБОЛУБ МИТИЋ"

О СРК 821.163.41-31
АТАНАЦКОВИЋ БОГОБОЈ
Два идола

Напо Црнелић

000035228

COBISS ©

10 О ИДОЛА ПИШИЖЕВНА ЗАДРУГА 10

ДВА ИДОЛА

НАПИСАО

БОГОБОЈ АТАНАЦКОВИЋ

15228

COBISS

30-

COBISS

10 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 10

ДВА ИДОЛА

НАПИСАО

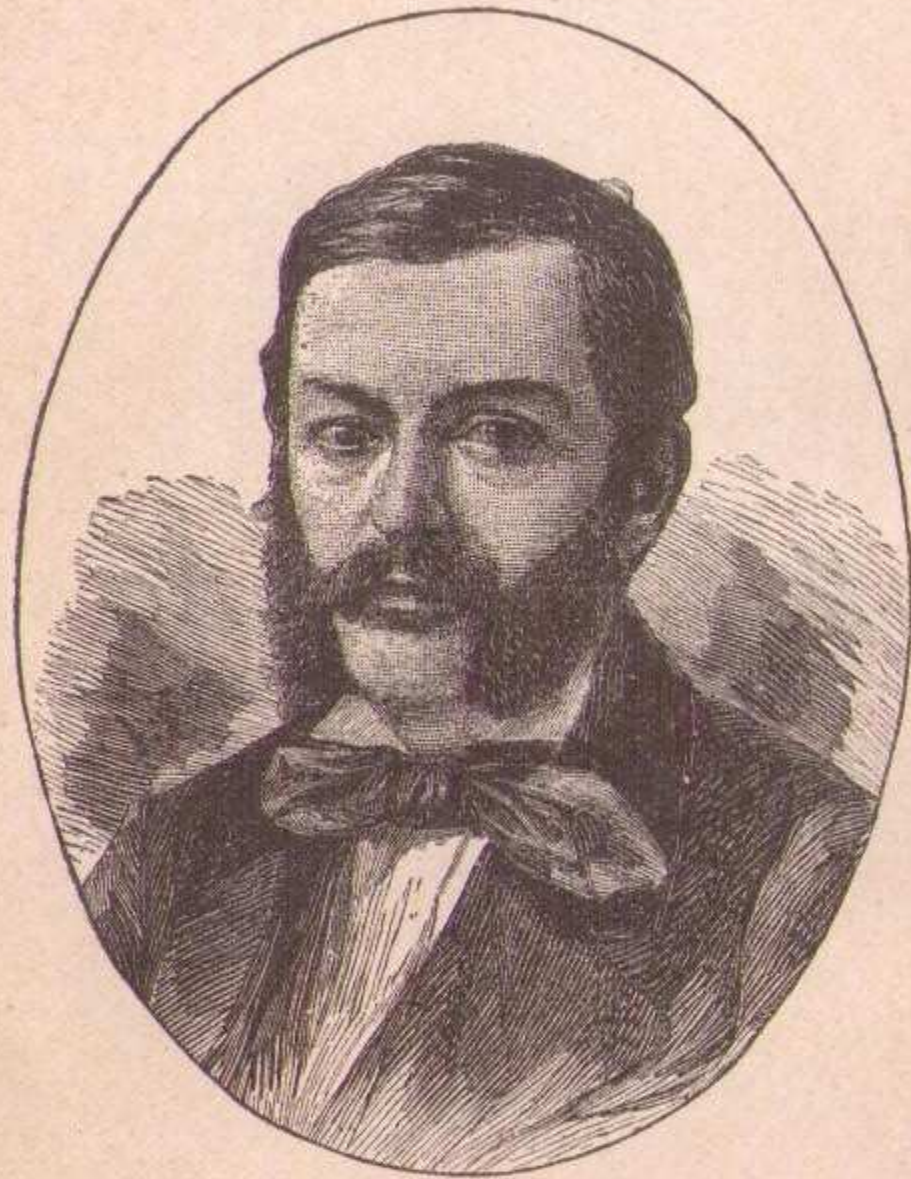
БОГОБОЈ АТАНАЏКОВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРНИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1893

Богобој Атанаџковић

35228

ПРЕГЛЕД

	СТРАНА
Богобој Атанацковић	V
I Родољубац и издајца	3
II Рањено срце	37
III Борба у души	47
IV Нада	51
V Удар	53
VI Незнана делија	58
VII Постојбина и два гроба	77
VIII Борци и мученици	87
IX Суботица	91
X Састанак	92
XI С. Томашка пропаст	110
XII Сироче	115
XIII Отац и кћи	150
XIV Тамница	155
XV Крвави суд	167
XVI Бео хлебац	170
XVII Исповест	177
XVIII Губилиште	190
XIX Освета	195
XX Свршетак	201

35228

БОГОВОЈ АТАНАЦКОВИЋ

I

Кад се приступало остварењу замисли о оснивању Српске Књижевне Задруге, рекло се у кругу првих основалаца њених :

У српској књижевности има доста дела, која су истргнута из руку читалачких пре но што су била дочитана у свима крајевима српске земље и свим редовима српског друштва;

Има књига, које су ретке у највећим јавним књижницама а које заслужују да још дуго времена буду друге у часовима, кад се у књизи тражи савета, утехе и насладе;

Има доста бисерних зрнаца, којима сјај не допире до данашњих читалаца и купаца српске књиге, јер права вредност њихова остаје неуку читаоцу сакривена иза спољне несувремене стране њихове. —

Така дела ваља оживети, изнети их из заборава за шири круг српских читалаца; очистити од свега, што бејаше обележје времена и прилика некадашњих а што смеће њиховом прилагођивању данас; углачати сваки комадић правог алема, да у укупној изложби српске књиге и писмености добије и данас место, које му у литерарно-историском развоју припада.

У ред таких дела уврстила је управа Српске Књижевне Задруге и „*Два Идола*“ од Богобоја Атанацковића, наменивши их другом колу својих књига.

Два Идола су изишла у две свеске као почетак Атанацковићева повремена издавања сувремених списа српских књижевника под општим именом „Пупољци“. Прва је свеска изишла 1851 а друга 1852 године. Издавши цео овај свој роман Атанацковић није више ни продужавао издавање „Пупољака“.

Као предговор првој свесци, која је изишла у Бечу у штампарији јерменскога манастира, Атанацковић је написао ово:

Први свезак „Пупољака“ у коме је први део романа „Два Идола“ пуштам у свет.

„Пупољци“ ће још неко време овако излазити, и биће у њима само она дела, која сам сам написао.

Али ово неће за дуго овако бити, јер сам наумио што пре узмогу „Пупољке“ онако издавати као што Французи у Паризу издају: „Magasin des Familles“, „Journal des demoiselles“, „Le Voleur“, „Le moniteur de la mode“.

И онда ће у „Пупољцима“ бити романи, новеле, приповетке, песме, драме, и друге забавне ствари од наши најбољи млади списатеља.

Ја могу јамачно рећи да ћу онда право цвеће имати у својим свесцима кад ми они пошаљу своја дела који су ми обећали.

А трудићу се да и оно ваљано буде што сам успишем.

Та цвеће нице и из мртвог камена, а где не би никло из живог срца, кад га човек пази и негује у своме срцу?

У Бечу на Ђурђев-дан 1851. Боговој Атанацковић.

Друга је свеска штампана у Новом Саду у народној књигопечатњи др. Дан. Медаковића. Она је била посвећена „високопреосвештеном господину Платону Атанацковићу православног бачком владици.“ Посвета гласи:

Високопреосвештени господине! У овој књизи има две три речи о јадима и невољама православног нижег свештенства.

Познавајући Ваше лепе намере, неуморно делање, и отеческу бригу за срећу и напредак Вашег подручног свештенства, и истинито верујући да ће јадни и невоље престати и да ће лепша будућност свештенству у вашој епархији скоро сванути;

С највећом чећи и поносом сам написао Ваше име на први лист ове књиге, коју Вама посвећујем, из најдубљег поштовања према Вама, Ваши лепи намера, дела и заслуга.

У Новом Саду 18 фебруара 1852. Боговој Атанацковић.

Прва је свеска обухватала десет, и друга толико исто одељака. Разлог је томе ценању био свакако чисто издавачке природе.

Два Идола стоје данас као први бољи српски оригиналан роман, који грађу црпе из сувременог живота. Већ је самим тим морао привући пажњу и ондашњих читалаца и ондашње као и данашње литерарно-историске оцене.

Али цртајући сувремени живот и људе, који су се и ако под другим именом могли лако познати*, Атанацковић се није могао а није ни хтео отети оном књижевно-белетристичком правцу, коме је већ раније са својим талентом стао у службу. Он је и овде као и у свим новелама својим следбеник сентименталног правца. Али и да није у својим ранијим радовима Атанацковић испољио, и то у јакој мери, сентименталност као карактерно обележје својих јунака, ипак није невероватно да би човек нежне душе, као што је он био, писао у данима народног разочарења после крвавог покрета од 1848 о самом покрету а не пустио срцу на вољу до сентименталности. А с друге стране љубав према животу и свету у опште и према српском народу посебице, веровање да за његов народ нема смрти — не дадоше Атанацковићу да постане песимиста. Он у своме роману уздише али не очајава.

Читалац ће лако опазити да се догађај у овом роману не може потпуно схватити, док се у читању не дође близу краја његовог. Узрок је томе новелистичка раситњеност, која је одлика свих Атанацковићевих радова на пољу српске белетристике. Причање у њега не иде редом, већ почиње из средине па се у појединим одељцима враћа на раније догађаје. Тако

* У једном примерку друге свеске Боговојева издања *Два Идола* нашао сам у XV одељку поред редова, где се описује добровољни бранилац оптужених јунака овог романа, руком једног сувременика и старог књижевника српског прибележено: „Ово је Емил Манојловић“. — Таких успомена за сведоке покрета народног биће у Боговојеву роману без сумње повише.

је поступао и при изради *Два Идола*. Сам пак догађај, у целини својој и испричан природним редом свога развијања, могао би се представити овим редом: Глава II, за њом III, па даље IV — V — VI — VII — I — VIII — IX — XI — XII — X — XIII — XIV и даље редом до XX.

Речено је да су *Два Идола* не само по замисли савремен роман већ да су и поједине прилике чисте слике истинских лица и догађаја. Атанацковић говори на неколико места кратко, јер су ствари, о којима разлаже, за његове читаоце јучерашње, познате. Не где узима полемичан тон за разјашњавање народне недаће у појединим приликама. Све то скупа казује да „Два Идола“ смемо узети као огледало ондашњих тежња за време покрета и расправљања после покрета. Атанацковић више пута узима реч да каже своје мишљење. Његово причање казује одмах да је и сам суделовао у народном покрету. Детаљан опис путовања његовог јунака у роману одаје писца, који износи своје путне утиске. А све то скупа изазива у читаоца веће веровање у истинитост причања његовог а тиме се побуђује и веће интересовање у читаоца.

Нама се данас може не допасти поступак главног лица у роману, Младена. Ми ћемо наћи, да се у цртању његовог карактера ишло до крајњих граница природности. Али не треба при пресуђивању изгубити из вида, да је српска књижевност имала доста пре тога већ и превод Гетова „Вертера“. Критички читајући *Два Идола* наћи ће се у њима много лепих одлика за облагорођење душе и срца, наћи ће се много језгровитих мисли, наћи ће се и беспрекорно родољубље, које ће претегнути и освојити читаоца пре но што се на лирику срца главне особе доспе намрштити.

А те лепе особине довољне су да препоруче рад рано преминулог даровитог Богобоја Атанацковића.

II

Служећи се неколиким примерцима Богобојева издања при спремању *Два Идола* за штампу, опазио сам да се текст у примерцима, које сам имао при руци, не слаже потпуно на прилично много места. То је неслагање у појединим речима и њихову писању. Међу тим није се могла ухватити никаква стална измена изведена по каквом год начелу а најмање у погледу исправке језика и ортографије. Али сам у XII одељку а на стр. 45—46 II св. Богобојева издања наишао на крупну разлику.

У овом издању задржан је текст који је — како се може слутити — дошао да замени онај други *нешто драстичнији* тон причања.

Према томе место, које почиње у овом издању на страни 136 речима „Ах, Бог убио свакога“..., па све до „Да сам могао“... на стр. 137 гласи у другом тексту овако:

Овако бијаше два тренутка, Смиљана подигне своју главу у њеним очима је пламен севао, глава јој мало клону, њена уста нађоше се с мојима устима, ја се задркта па још већма плану, — плану срце и глава ми букну, сва моја крв бијаше у срцу и у глави. —

Два тренутка — рајске насладе....

Брате мој од то доба ја сам врло много препатио, а највише од своје савести, али да се патим и мучим муком каке на свету још до данас не бијаше, опет не би оврао себе и оно зло које сам у та два тренутка скоро нехотице учинио.

Ах Бог убио свакога онога који има своје дете или туђе на својој души, па га тако пусти на Божију вересију да се на само састаје са младима људима!

Ја се одма сети своме јаду али већ бијаше касно — Смиљана бијаше у сузама стидла се и од сама себе, коса њена бијаше расплетена, образи румени као жеравица.

„Јао мени, Петре, на што ти мене наведе“.

И за тим бризне плакати.

Тешно сам је док сам је могао тешити, али да је било кога да и мене теша.

Растадосмо се, целу ноћ оком писам тренуо а како ли да сам могао заспати, никако не могу заборавити што учини, мене је љуто гризла моја савест због мога дела.

Други дан сам видео Смиљану код прозора, она бијаше сјетна и невесела.

Ова већа као и остале незнатне разлике налазе се само у другој свесци Богобојева издања. На свима је примерцима иста година и штампарија обележена. Ситније су разлике дошле свакако при кориговању штампарског посла, а ова је крупнија измена можда учињена при самом штампању а по савету каквог Богобојевог пријатеља, који је с погледом на лице, коме је други део романа посвећен, могао предложити Богобоју речену измену.

При сређивању *Два Идола* за издање Српске Књижевне Задруге учињене су у делу ове измене и поправке:

1. Богобој изоставља *x*: а), код именица: рана и др., б), код глагола: би(*x*), беу, и др. али има увати и ухвати, в), у II п. мн. редовно: бели(*x*) и др., г), код предлога и прилога. — Свуда је враћено *x* на своје место.

2. Извршено је претварање по звучности: узпне — усне и др. Тако исто и претварање по говорним оруђима: счепи — шчепи и др.

3. Пише: једанпут и један пут, напоследку и на послетку, неће и не ће, зато и за то, зашто и за што, одкуд и од куд и др. — Свуда је изједначено.

4. Пише: тио, тијо и тихо; много и много; оружије и оружје; кое и које; кои и који; свои и своји. — Свуда је изједначено по правилу.

5. Ал исправљено је у ал'.

6. С Богом и збогом сведено је на с Богом.

7. Цар, Митрополит, Анђео, Мај и др. Српски, Аустријски и др. — сведено је на правилно писање малим почетним словима.

8. Божија, човечијем, просијаци, најстрожијем = Божја, човечјем, просјаци, најстрожем.

9. Умрљо, трљо и др. замењено: умрљо, трљо и др.

10. Јелте = је-л'-те.

11. Сво = све, несретан = несрећан, госпођице = госпођице, угал = угао, селском = сеоском, тавница = тамница, славенски = словенски, видесте = видесте, предел = предео, Швајцарска = Швајцарска, чест = част, отечество = отачаство.

12. Ће те, ће мо, дирај те, преста ће = по правилу састављено.

13. Би и бисте.

14. Ширје = шире, сјетна = сетна, завјесе = завесе.

15. Председник и преседник = председник.

16. Дрктајући = дркћући.

17. Не мојте, не стрпељиво. — Не састављено.

18. Не роптај = не ропћи.

19. На једном месту бијаше замењено: бејаху.

20. Један четврт = једна четврт.

21. Громила = гомила.

22. На једном месту двоје замењено: двојица, и оба двоје — обојица.

23. Одрастила = одрасла.

24. На неколико места који замењено: ко.

25. Жвиждање = звиждање.

26. Сат = сат.

27. Ји, јим = их, им.

28. Издаица = издајица.

29. Ни не гледаше = и не гледаше.

30. Женским децама = женској деци.

31. С. Готхард долази неколико пута. Први пут је написано *Свети Готхард*.

32. Место: онај би разумео тим сузама — написано је: онај би разумео узрок тим сузама.

33. С и са неколико пута додано: састајао се са Смиљаном — и др.

34. Моје лепе читатељке се можда још опомињу из првог свезка... Речи: „можда још“ и „из првог свезка“ изостављене су.

35. Пише: живили, бијаше, видио и др. *И* је замењено са *е*.

36. Противно томе: преправност, прегрли и др. — враћено на: приправност, пригрли и др.

III

Живот Богобоја Атанацковића мало је познат у својим појединостима. Још је понајвише просуо светлости на таму заборава, који скрива живот Богобојев, пок. песник српски Мита Поповић саопштавањем неколиких писама Богобојевих и изношењем неколиких података о самом животу његовом (у Летопису Матице Српске књ. 144).

Писац *Два Идола* рођен је у Баји 10 јула 1826 године од оца Гавре Атанацковића и мајке Анастасије рођ. Крстанићеве. Крштено му је име Тимотије, а Богобојем се сам назвао доцније.

Ево неколиких цртица по подацима М. Поповића.

„Богобој је основне школе и нижу гимназију у свом родном месту свршио, а више науке у Пешти и Бечу, а седео је увек у редовима првих и најбољих ученика.

„Њему је српска књига већ у раној младости врло омиљела, па осећајући у себи за писца и дара и воље, беше му жива жеља, да роду своме пером послужи, ал' он је тој жаркој жељи својој одолео и дуго се спремао за озбиљнији књижевни рад.

„Богобој је после све боље српске писце онога доба у прсте познавао, а Доситијеве књиге не избиваху му никад из руку. Српске народне песме, Вукову српску граматику, његов Речник и Нови Завет знао је тако рећи на памет.

„Богобој се у Бечу био упознао и опријатељио с великим нашим лириком Бранком Радичевићем. То пријатељство између два млада српска књижевника било је тако искрено и поверљиво, да је Бранко 1852 год. Богобоја у Баји лично походио и у његовом дому одсео....

„Кад је после Бранко Радичевић у Бечу болан лежао, Богобој га је с братом својим Ђуром походио и тешио. Бранко је осећао, да је тешко оболео, и да већ студни ветар смрти душе на њега, ал' веселост га још ни онда није оставила. Том приликом, у тешкој болести му, не беше никог око песника, до једне добродушне и безазлене бабе, која је болнога Бранка пред Богобојем и братом му овако ослвила: „Господине! Ви сте врло болесни, ви ћете умрети. Молим вас, да ми дате у спомен ону вашу амајлију о врату!“ Бранко се горко насмеши, а Богобој укори брбљаву бабу.

„Док је Богобој у Бечу боравио, дотле је осим позоришта и других јавних забава још само једно место похађао, и то беше „гостионица код кугле“. Ту се осећао најбоље, у малом, ал' одабраном и дичном српскоме друштву, које је и у доколици својој при чашти руменике вина само о народу бригу водило и све своје млађане снаге zaloжило, да му књижевност добије нов и виши полет. Имена чланова тог маленога друштва, које се скоро свако вече код „кугле“ састајало, далеко су чувена и гласита. У тој дружини беху Јоца Живковић, др. Светозар Милетић, Бранко Радичевић и Ђуро Даничић....

„Богобој је као свршени правник у Бечу код Дорнеса, негдашњег и пре неколико година преминулога придворског саветника, изучавао практичну адвокатију, коју је после у Баји ревностно и стручњачки отпращао тако, да је и у најудаљенијим нашим крајевима, па чак и у иноземству чувен и припознат био.

„Познато је, да је Богобој о великој народној скупштини, која је 1848 године 1 маја у Ср. Карлов-

цима одржана, знамениту улогу играо, и да и он беше члан онога изасланства, које је од Јосифа Рајачића, патријара, искало да народне повеље пред народ изнесе и протумачи их. Богобој је тада непосредно крај балдахина стајао, па од прилике тако је и насликан и на оној познатој слици, која тај величанствени приказује.

„Мађарски крвни суд је после Богобоја због тог његовог учествовања на народној скупштини као једнога од најглавнијих покретача и носиоца српских патриотских идеја, хтео да засужњи, ал' Богобој се за рана уклони најпре у Беч, па после, још веће сигурности ради, у Париз, одакле се све догде ни враћао није, док крвава бура са свим не прохуја.

„Ту треба да се захвалом спомене име покојнога Августа Пијуковића, који је путем Мите Севића, његовога најврснијег пријатеља, за рана известио Богобоја о озбиљној опасности, која му грози, и Богобој је само услед те опомене могао да избегне извесну смрт.

„Богобојев боравак у Паризу беше по њега од великога утиска и користи. Ту у доколици својој изучавао је француски језик, који је после савршено говорио, и ту на врелу упознао се са богатом француском књижевношћу, која је већ и онда у пуном цвету била. Отуд је, што је Богобој позније умотворе своје под утиском француске школе писао и што се испод утиска француског духа отргнути не могаше, ал' отуд и она лакоћа у приповедању и описивању, и отуд она елеганција у стилу, каквим пре њега ваљда осим Доситија ни један српски књижевник није писао.“

Осем Париза и Француске Богобој је путовао по Италији, Немачкој, Швајцарској и Енглеској.

„Богобој је 1851 и почетком 1852 године у Новоме Саду становао и обилати књижевни рад развио.

Тада је био секретар владике Платона, а за тим пређе у Бају и поче адвокатски посао.

„Он се 1855 године верио са Маријом Давидовићевом из Будима....

У јеку књижевног и практичног рада свог Богобој после неколиких побољевања подлеже кобној бољци, коју не преболе.

„27 августа 1858 године... зажели се у свој виноград, где је толико срећних дана провео. Родбина га одвраћала, ал' најзад му не ускрати жељу, већ га изнесе у виноград....

„Богобој је други дан на рукама свога оца издахнуо, а смрћу својом цео народ у црно увио.

„Богобој је од несретне суве болести 28 августа 1858 године, дакле у 32 години млађана века свога преминуо, а након смрти своје трећи дан уз велике учешће поред своје драге матере Анастасије у бајском гробљу сахрањен.

„Покојник је витога стаса и високога узраста био. Ход му беше поносит, а већ и прва појава његова учинила је на сваког најбољи и најпријатнији утицај. Очи му беху велике и црне, отворене и благе ал' ипак пуне огња и жара, као да му се у њима огледао његов велики дух. Богате и црне власи, у лепој су хармонији биле с блеђаним, ал' израза пуним му лицем. Чело му беше високо и отворено, брада танка и црна, а руке су му тако мале биле, да је увек женске рукавице носио.*

„У лепој шали и финим досеткама уживао је, а и сам је увек шалу збијао, па још и онда, кад му је кошћуњава смрт већ на вратима куцала.

„Карактера беше светла и чиста, у адвокатским својим пословима савестан, приљезан, ревностан и тачан, у приватним круговима радо виђен, пријатан и љубазан, а према пријатељима својим отворен веран и поверљив“

* Слика уз ово издање израђена је по слици, коју је донео „Орао“ за 1880 и за коју његов уредник тврди да је са свим верна.

За мало дана свога живота Атанацковић је много урадио на српској књизи.

Осем *Два Идола* он је написао и штампао збирку новела *Дарак Сркињи*. Прва је свеска ове збирке изишла у Будиму 1845 а друга у Суботици 1846.

У Новом Саду године 1852 почео је издавати *Књигу за добре цели*, у којој су изишле две новеле његове.

Све новеле Богобојеве из његовог *Дарка Сркињи*, прве и друге свеске, и ове две из *Књиге за добре цели* изишле су по ново године 1883 у издању *Народне Библиотеке* браће Јовановића у Панчеву под именом *Новеле Богобоја Атанацковића*.

Али није то све, што је он написао.

У „Пештанско-будимском Скоротечи“ штампане су његове новеле: *Ефросина* (образац свакидашњег живота) и *Две Сестре*, а у истом је листу изишао његов превод мађарске новеле *Љубав Истинитог Срца*.

У *Vienci* за 1885 бр. 36 на стр. 570 пише В. Клајић: „Уз кајкаваца Боговића приону лепа чета штокаваца, који допринеше највише тому, да се је „Невен“ одликовао лепом и правилном хрваштином. Славонац Јанко Томбар написао новелу „Божјак Морвићки“, Владимир Николић приповиест „Пустоловац“, а Б. Атанацковић новеле: „Нанка“, „Буњевка“ и „*Два Пољубца*.“ — Нисам могао доћи до „Невена“ од 1852 да се уверим, није ли ова последња новела ту штампана с новим именом а старом садржином, или је по све засебна, у источним крајевима мало позната новела.

Богобој је писао и песме, од којих су само неколике штампане.

„Српске Новине“ за 1851 у 53 свом броју донеле су један одломак из „*Два Идола*“ („*Коло*“ 1889 стр. 374).

Богобојеву новелу „*Буњевку*“ превео је М. Поповић на мађарски године 1861.

Године 1847 штампао је у Пешти позив на претплату на своју збирку новела под именом „*Росица*“ (Летопис књ. 144 стр. 10—11). Али таква књига није угледала света.

Богобој је био књижевни радник новог доба. У њега је језик чист, народни, а у познијим радовима — и у најзнатнијем му послу, у „*Два Идола*“ — и правопис му је нове Вукове школе.

О значају укупног књижевног рада Богобоја Атанацковића изрекла је похвалну оцену литерарно-историска критика.

Ст. Новаковић пише: „Богобој Атанацковић од првих је који је с доста среће чинио згледе да роман и новелу српску стави на поље сувремено“ (Ист. срп. књижевности стр. 245).

Св. Вуловић вели:

„Скоро у једно исто доба долазе Бранко Радичевић и Богобој Атанацковић. Онај даје нов правац песни, а овај приповетци. И обојица умиру рано и после кратког рада, обележивши сјајном пругом појав свој у књижевности. Приповетке Богобојеве стоје много више од Видаковићевих. Оне узимљу сувремени живот народни и цртају га верно и песничком топлином. За време покрета мађарског песник је пропутовао Италију . . . и тд. и као плод тога пута изиђе красни роман *Два Идола*, најбољи роман досле у нашој књижевности“ (Срп. Читанка књ. III. стр. 225—226).

Новембра 1893.

Београд.

Анд. Гавриловић

ПОГРЕШКЕ

СТРАНА	СТОЈИ	ТРЕБА
9	тавници	тамници
10	ретко који	ретко ко
16	зарањивала	захрањивала
22	приседе	преседе
25	гологлав	гологолаво
27	на дијати	на дијети
31	зарањивати	захрањивати
34	на дијати	на дијети
60	о лађи	о лађу
60	цурила	цурела
93	ружа	Ружа
115	који — који — који	ко — ко — ко
132	дрктајући	дркћући
132	дрктајућим гласом	дркћућим гласом
137	заборавице	заборавише
163	бојавши се	бојећи се
164	захори се	заори се
165	метути	метнути
172	«хавана регелијама»	«хаванарегалијама»
175	«Више неће	«Више нећеш
185	подметула	подметнула
189	замане	замане
195	ини	или
199	дречећи се	дречећи

ДВА ИДОЛА

У Војводству има белих градова, лепих и убавих села.

У Војводству има сваке природне кроте.

Каквих предела? Око их се од милине не може да нагледа, — тако су дивни и красни.

Карловци — Карловци са својом околином — Божја дивота.

Је ли мајка родила Србина који не зна за Сремске Карловце — српски Јерусалим, — у ком се родила наша слава, од куд нам је синило јарко сунце, те нам се родио красни данак, ускрс наше старе самосталности — 1 мај 1848 године.

Ах, нема тога Србина, који не зна за карловачки предео; — ако и има кога, који није био у Карловцима, тај их познаје из Бранкових песама.

Има људи, којима је Бог дао да могу тако лепо описати своје лепо осећање и природну красоту, да је то милина — Бранко је између ових људи.

Његов „ђачки растанак“ тако је нежан, опис карловачке околине у ђачком растанку тако је, као и сама природа о којој пише — умиљат, питом, појетичан и дражестан.

Да је Бранко још у својим песмама напоменуо изгледе, које човек има идући од Варадина Карловцима по лепом друму — да је споменуо чесму, којој путник доспе идући овим путем, и пивару, поред које се пролази пре него што се у Карловце спусти, то бих

ја утешен био, јер бих овај опис метнуо за увод овом што сам наурио лепим својим читатељкама приповедити, — па онда ако и ништа друго из мог дела не би честито било, увод би сигурно ваљан био.

Али овако морам замолити оне, који познају карловачку околину, нек је се опомену од Варадина до Карловаца, — а који је не познају, нека себи представе што дражесније себи могу представљати.

* * *

Бејаше леп пролетњи данак 1848 године.

У карловачкој пивари беше до 15 простака, сами Сремци, лепи високи људи, јуначког стаса и здравог и ведрога лика.

Одело у њих свију беше једнако, по ногама платнене гаће, по телу бела дугачка кошуља од ћерћелије, сврх кошуље шарена вунена тканица, на глави шешир мало повиок са широким ободом, а на ногама преко вунених чарапа лепи сремски опанци.

Сви ови седеше за једном дугачком трпезом, па пише добро карловачко вино и међ собом шалу збијаху.

На страни у једном ћошку седео је један сам за себе, главу је наслонио на руку, тако да му се виде само једна половина лица — које је туробно било, — овај је ћутао и чињаше се, да ни најмање не пази на то, што други чине око њега, већ само да неке мисли премишља.

Ту сеђаше он подуго тако; у један пут леву руку, на коју се подбочио био, нагло подигне у вис, а десном песницом из све снаге тако удари по асталу, да у мало што се сва стакла нису поразбијала, која пред њим празна беху.

»Браца Симо, — рече после са свим тихо али дубоко и жалосно — дај још вина, данас ме мори туга, а ја кад сам врло тужан, онда сам увек и врло жедан.«

Сремци, који су за дугачком трпезом седели, згледаше се, па један тихо рече својој дружини:

»Овом се добро омиче, ово је већ седма холба.«

У томе механција донесе једно пуно стакло рујнога вина, те метне пред самца, — овај узме стакло у руку, устане па се окрене великој трпези.

»У твоје здравље, јуначе, — рече са свим пријатељски ономе, који га мало пре оговорио беше — Бог те живео са свом твојом дружином.«

После ових речи стакло искаши.

»С тобом заједно!« рече за одговор Сремац; и бејаше мало застиђен од пријатељских речи онога, кога је он оговорио био.

»Живео!« ускликоше и остали Сремци, те чаше подигоше у вис, куцнуше се њима и вино из њих сташе испијати.

У тај мах уђе још неко у собу, — чудновато беше овај обучен: на себи је имао кратку платнену кошуљу, која му је једва до-

пирала до појаса, тако да му се између кошуље и гаћа — које беху од грубог платна и врло кратке — голо тело видело, на врату је имао црну уску пошу, од које крајеви падоше му по прсима, на глави је имао мали шешир са округлим данцем и уским ободом, као што носе Бачвани и Шајкаши, ноге су му биле босе без обуће, а у руци је држао једно држаље од канџије, из целог се човека одмах могло видети, да је јадна сирота.

Иначе он беше здрава људина, крупан и висок, имао је дугачку косу, која му с чела преко главе на рамена беше шчешљана — као што носе косу обично прости Бачвани, лице му је било мршаво и од сунца опаљено, имао је велике црне очи, над којима су му биле танке и црне обрве, као што му је од исте боје био и дуги брк над руменим и танким уснама. Кад је ушао у собу погледа око себе, па се намршти, као да му је неугодно било, што су ту весели људи, јер као с приговором и жалости рече:

»Ви сте овде, браћо, весели!«

»Јесмо, хвала Богу!« одговорише гдекоји.

»Хе, та један пут се само живи, па зашто бисмо били невесели за овога једног живота:

Овај живот не траје
Хиљаду година«

Вељаше му као у песми други.

Но на Бачванину се могло опазити да га ни песма ни речи Сремаца не охрабрише, јер он место одговора тек мџну главом, па

се после посади за онај сто на страни, за којим је пре само један седео, и тако бејаше сад њих двојица, један туробнији од другога.

После мало ћутања Бачванин повиче:

»Механџија! по што ти је вино?«

»Четир грошића,« рече овај.

»Скупо, скупо.«

Ну после прилично дугог размишљавања као да се на какво велико дело одважио рече:

»Е, дај једну холбу.«

Механџија донесе и пред њега метне вино.

У томе Бачванин изводи једну кесу од коже, у којој је било нешто сребрних новаца, па ове почне пребрајати.

»Двадесет форинти! е, хвала Богу, ето нешто заслуге — из ових ћу новаца моћи нешто радости створити мојој сиротној породици, — колача и шарених јаја деци за Ускре, а мојој жени нешто мало хаљинице, — јест то мора бити, нека им је весеље на благдан, та и тако им је доста туге преко целе године дана...

»А за себе? — за мог старог оца? — што за нас?»

»Е, ми смо људи — Бог је нас обдарио чврстим срцем и јаком нарављу — ми смо јачи на несрећи!»

»А мом брату?! — брату мом, који не види бела данка — до ког не допире ни слободан зрак, ни Божје сунашце — шта њему? Зар да не допру до њега ни знаци братинског миловања?»

»О, не, први новци за њега — њему све ово, нека зна да има нас, који га се сећамо; моја деца и моја жена угледаће се на мене и на мог старог оца, па ћемо лакше сносити сиротињу — одла'нуће нашем срцу, јер ми ако и јесмо у свачем сиромашни, ал' смо богати у љубави једно према другоме, па је и то леп од Бога дар за нас. —

»Сви, сви ови новци за мога брата, нека лакше проведе свој благи данак у црној својој тавници — све ово њему, та и то је тако мало, кад помислим да он за нас тамо пати.«

После ових речи, које је у себи премишљао, стаде хукати.

»Па ја још овде седим те пијем вино, кад ми је свака крајцара као капљица крви из срца. — О, Боже, ја сам неваљао, злочест човек.«

За овим спусти главу па стаде горко уздисати.

Сремци, који су пре сви тако весели били, сневеселе се, видећи овога невесела и жалосна — и тако за мало, место звек од чаша и веселих усклика настаде у соби велика тишина.

Ову тишину први наруши онај, који је и пре самца хтео да задиркује, говорећи да му се вино добро омиче.

»Хеј, пријане — рече сад Бачванину — та не уздиши овде, Бог те помогао, јер видиш, ја сам врло милостива срца, па кад видим да ко уздише, не може ми се пити —

немој уздисати, брате, већ ходи, пиј с нама — па ће те проћи туга.“

Бачванин подигне главу, па жалосним погледом промери онога који му је саветовао да пије, после му рече са свим ниским гласом:

„Велиш? Проћи ће ме — — е, не пролази то тако брзо кад ту боли.“

И руком покаже место, где му срце лежи.

Док се ово догађало, дотле онај, који је пре на само седео, опет се био на лакат наслонио и чињаше се да на ништа не пази шта се око њега чини, — но кад се Бачванин потужи да га на срцу боли, онда устане са свог места, приђе са свим Бачванину, ухвати га за руку, па са највећим саучешћем рече:

„Ту те боли, брате? ту, велиш — показујући страну од срца, — онда јао теби, јер то је љут бол, који кад обузме сиромаша простака, ретко који да се икад од њега излечи.“

Бачванин га погледа, његов се поглед састане са сажалителним погледом самца — и како се њихови погледи састадоше, тако и они узеше се руку у руку.

Погледи ти беху изразителни — ти погледи везаше њихове душе у вечито пријатељство, јер они разумеше један другог.

Они се гледаше неко време, као што се гледају двоје љубавника, — после онај усамљеник оде к огради, где механџија држи своје вино, узме сам један велики ђуп пун вина, па га метне пред Бачванина.

„На, пиј — рече му, а глас га је издавао да му је срце здраво дирнуто — пиј, пиј ал' много.“

„Видиш — продужи после мало ћутања — већ је томе много година, како ме ово псето овде уједа — ту, ту боли — и са десном песницом удари себе у прси са оне стране, где човеку срце лежи; ту боли и дан данас, пет година ја нисам преспавао једну ноћу због љутог бола; после сам пио, пио сам цео дан — од јутра до мрака, и од то доба спавам, јер кад вече настане ја више ништа не знам за себе, о мојој будућности, о садашњости, о прошлости, не знам ни о чему — не знам ништа, не боли ме ништа,... на, пиј и ти — ал' много пиј, гле овако!“

И ђуп који је повелики био натегне, а кад га је од уста одујмио, ђуп је до пола тек пун био.

„Испиј ово друго, ал' до капи.“

Бачванин је главом махао.

„Пиј, кад ти велим — рече му овај наговарајући га — пиј, кад ти велим, па за данас све ћеш заборавити.“

„Све ћу заборавити? — рече Бачванин, и образи му се поджегу од пламена који му је у срцу букнуо у тај час — велиш? све ћу заборавити! Ал' ја нећу ништа да заборавим, ја нећу да заборавим да ја имам код куће жену и ситну децу, којима сам ја све на овоме свету; ја нећу да заборавим да мој отац код куће гладује у највећој сиротињи, — мој отац? — мој отац, који се нау-

чио сваком изобилству на овоме свету, који је још и пре две године најбољи газда био у целоме нашем селу — то ја не смем заборавити — а ни то, да онима, који су нас до тога дотерали — треба се осветити.“

Кад је Бачванин овај последњи слог изрекао, странац га чврсто за руку стисне на му проговори:

„Не бој се, то и нећеш заборавити — доћи ће може бити време, те ћеш се Богу молити да заборавиш, о, ал' је нећеш моћи заборавити; видиш, љута ти је то жеђа — жеђа за осветом.“

„Ах, Боже мој! Боже мој! шта не бих ја дао, да је мом срцу другојачије него што је, — а то би сигурно другојачије било, само кад бих један часак заборавио оно, што се са мном догађало. —“

„Хој, брате, ал' видиш то се не заборавља лако, спомен прошлости тако се прилепио за моје срце као што се многогодишња рђа прилепи за углађено гвожђе. Али рђа на послетку изеде гвожђе, а моје срце је цело, цело, цело — па чини ми се сваки дан све веће, јер се сваки дан нова змија леже у њему, које ме све љуће и љуће угризају — ах змије су ове успомена прошлости моје. —“

„Молићеш се Богу да ти никад освета и на памет није пала — али, али касно. —“

„Нећеш да заборавиш ништа? — Ја бих благосиљао Бога, да ми узме ум и разум, да ме учини као луду стоку, да се ничега не знам опомињати.“

„Јер кад се опоменем прошлости моје тако ме љуто срце боли, боли, боли, боли. — —“

„Вино, вино, још вино је једно, које има о мени сажаљења, јер кад пијем вино, много, много, много кад пијем, онда изгубим свест, па ме не боли ништа, али кад се мало разберем после тога и разум мој радити почне, и ја се опомињем моје прошлости, онда, онда сам ја јако несрећан. — А ти?“

„И ја, и ја! — рече Бачванин брзо. — Видиш пре неколико година мој отац бејаше најсрећнији човек на свету, онда он имађаше мене и мога млађег брата, које он миловаше као што отац може миловати; мој Милан беше тада од три, а моја Јеца од две године — о та како је он још миловао ову децу, своју унучад, та волео их је него све друге у кући.“

„А ми сви поштовасмо њега, као што је он нас љубио — неисказано.“

„Но није само ово миловање и поштовање било све наше добро, ми бесмо и иначе срећни у сваком смислу.“

„Ми бесмо добре газде у селу, отац мој имао је кућу и сесију земље, имали смо четири вола, лепа четири крсташа, рогови у њих беху као у јелена, али још више у шире него у јелена, а врхови беху бачени натраг, длаку на глави имаше белу и коврчаву, која је скоро до очију попадала била на глави, — па после сва ова четири вола беху тако једнака и у ходу и у величини и дебљини, да

је то дивота било погледати — е та дивна ти је то стока била.

„Имали смо и два жерава коња. А и ови су леви, прелеви и у свему један другом налични били; имали су једнаку длаку, једнаке мршаве главе, велику и густу гриву, дугачак и пун реп, којим су шибали ноге, које бејаху танке у њих, као што су у јелена; они беху округли и пуни као јабука, а брзи као тица ластавица, срчани као добар јунак, а ватрени као сами змајеви — ах, каког су поносног држања били ти коњи кад су у колима ишли, е та то ти је милина било видети, — ко зна шта вреди пар оваквих коња, онај зна шта сам ја изгубио.“

Ове је последње речи скоро у јецању изговорио, а очи му пуне бејаху суза. Онај, који зна како наш народ чува и негује стоку, онај ће лако разумети узрок овим сузама.

После кратког ћутања Бачванин продужи опет:

„Имали смо и једну краву с телетом. Ја не знам ценити ову краву, али моја жена не би је дала била од себе, ја не знам за какво благо на овом свету, та за ову краву све жене јој завидеше, тако је то мирна и угледна млечна крава била.“

„Житница је наша пуна била хране, а кућа нам је тако пуна била свачега, што је човеку потребно, баш као каква кошница која је дупком пуна меденог саћа.“

„То није још давно било, а данас, браћо, данас немамо ништа на свету, до једних рђа-

вих кола и два мршава коња, а и то је задужбина једног младог господина. Бог му дао толико среће и добра, колико га ја и друга сиротиња благосиља. —

„Ах, браћо, да овог младог господина није било, до данас би моја деца са мношвом заједно од глади скапала била, јер бадава, ми не знамо просити ни милостиње искати, баш ни помоћи не примамо кад нам као милостињу пружају, али кад овако љубавно и од срца дају, као што сам ја добио — е онда се прима, али је срце на веки онога, који нам је помогао.“

Ове последње слоге Бачванин је говорио гледајући Сремце једног по једног, који су се око њега у круг били скупили, одмах у почетку, кад је почео казивати своју патњу.

Један између њих рече:

„Ал' како то да си сад тако сиромаш? Та да сте само седели на јели и пили, не бисте могли потрошити све то, што си нам наприповедао да си имао, ако вам није било несреће.“

„Јесте, јесте, те какве несреће! Али несрећа ова није од Бога, већ од рђавих људи.“

„Та зато — рече опет Сремац — толико имање, та то је богатство, па још тамо у вас, где је Бог благословио свачим свет.“

„Јесте, брате, у нашој земљи има свашта што човеку треба, наше су њиве добре, наша је стока славна, — али шта ћеш, кад не можемо уживати од проклете господе.“

А кад је ову последњу реч изрекао сав се зарумене, по гласу му се познавало како мрзи и како су му кржави они, који се тако зову.

»Приповеди нам, приповеди како си пострадао — повикаше неколицина њих из круга — та и ми патимо од њих.«

»Пре је још како тако било — продужи Бачванин на позив Сремаца — док су нам заповедала наша господа — јесу и они многима жао учинили, али су наши били, а тек свој свога већма жали; али како су дошли они да заповедају, које ми не разумемо, ни они нас, од то доба зло и наопако. —

»Ето, то је баш онда било кад је мој отац испросио комшинице Љубе Анђу за мога брата. Анђа је била сиромашна девојка, тешко је себе зарађивала и своју остарелу мајку, све са муком и кудељом туђом, — е, ал' она је била добра и поштена, а мој брат ју је миловао и она њега — па шта треба двома младих људи, него да су поштени, радни, и да се милују? Ништа, ништа! Тако је мислио и мој отац па је испросио Анђу брату моме за љубовцу, па ми с тога бесмо сви весели и задовољни. —

»У то су доба баш у вармеђи мењали госпеду. Ми смо баш нашу храну свезли, и за сватове се приправљали, хране смо те године слабо имали, јер су крстине зло и мало семена издавале — е, ал' то није ништа нама сметало, колико је нама требало, толико имадосмо, а могасмо још нешто и продати —

и ово потоварисмо на једна велика воловска кола, да однесемо у варош и да продамо, па да за те новце купимо сватовске дарове. — Мом је оцу мило било лепо даривати своју снаху, — та кад сам се ја женио, он је мојој Јеки купио хаљине од чисте свиле, леп златан ђердан око врата, и још ју је даривао са двадесет дуката, па требало је и другу да тако дарива, јер бадава његова смо ми сви деца, а Анђа је и више вредна била — о, та она је тако добра, тако лепа, тако честита била... Боже, Боже, зашто је таке худе среће!!!

»Пред вече ми смо сели били за ужину, кад нека ђаволска вика се зачује са сокака. Ми скочисмо од ужине, да видимо шта је, а то беше један чопор изопијаних људи, који се са свирком пратише: није било једног поштеног лика међу њима, половина између њих тако изгледаше као да су тај дан спали с вешала. Ово беху људи, који имађаху право бирати госпеду за нас, а и беху се упутили у варош, да уживају то своје право. Пред њима на коњу је јахао један, који је био обучен у чојане маџарске чакшире, на себи је имао плаветну доламу, на глави калпак, за калпаком белу и зелену перјаницу; за овим су ишли други руљом пешке, а најпосле опет један на коњу у онаком истом оделу као и онај први.

»Кад је ова чорда поред наше куће пролазила, један се загледа у авлију па рече свом до себе другу:

»Ала красна четири вола.«

»Има ту и два жерава,« рече овој двојници трећи један, ког су пре неколико дана пустили из вармеђске тамнице, да купи своје другове, који ће с њиме једнако гласати кад буде избор господе.

»Док су та тројица о мојим воловима и коњма говорила, мени се смути нешто у утроби, и као да ме што за срце уједе, тако ме обухвати нека подмукла боља — које беше слутња несрећи.

»Чисто ми је одла'нуло, кад ови прођоше и одоше у крчму, где су ту ноћ толико вина просули и полокали, колико би доста било целом нашем селу, да издржи сватове свију момака и девојака, који су били за женидбу и удадбу. —

»И мој је отац нешто зло слутио, јер пре него што легосмо спавати он нам жалосно рече:

»Чемеран ће и то избор бити: ови ће људи бирати господу, која су за њих добра, а они, који су за њих добри, не могу бити добри за нас и за друге поштене људе.«

»Мој отац имађаше право, на скоро се могосмо о том уверити.

»То вече легосмо спавати сви туробни, са неком слутњом у срцу. Брзо, врло брзо нам се испунила наша слутња.

»У јутру рано устадосмо, ал' наопако по мене, колâ са храном нема у авлији, а у кошари ни једног вола.

»Као да ме је ко ножем у срце ударио, тако ми би кад сам видео шта се догодило; што ми је пропала храна и нестало кола, ни по јада мога, ал' жао ми би за четири вола — хеј, та никад их више тако нећу спарити, кад бих имао да дам за њих и хиљаду форинти!«

После ових речи Бачванин протре руком своје очи, на дубљим гласом продужи:

»У нашем селу већ од више година ништа се није ни чуло о крађи, па мене сад тако љуто опустише.

»То није нико могао бити од наших сељака; одмах посумњам на оног, коме су се синоћ моји волови допали били.

»Као бесан полетим механи; кад на сокак изађох, ал' баш онда пред механом на кола поседаше сви од ове пијане банде; док сам ја до механе доспео, они већ ошинуше коње, а са последњих кола повиче ми један:

»Баратом, чувај добро своју кућу, јер су се Сакари Пишти допали твоји жерави.«

»Тај што ми је то с кола викао, тај беше онај исти, што је фалио моје волове пређашње вече.

»Браћо, док сам жив нећу заборавити тај глас, и глас смеја и веселе свирке, која се после тога зачу са кола, на којима Цигани пратише ове ниткове, који имађаху право бирати господу, бичеве јаднога ал' поштеног народа.

»Онај још дан послао сам људе, браћу моју сељаке, на све стране да траже моје

добро, по села је оставило своје послове и подигло се у тражење, та брат брату треба да је на помоћи у невољи, а ми живесмо са свима у селу братински.

»Све тражење би узалуд, само кола нађосмо иза села у једном јендеку, ал' од хране и волова ни трага ни гласа.

»Одмах сам се тужио свима судцима на оног, на ког сам сумњао био, ал' нико ме не хтеде ни слушати. — Е ко би и слушао једнога простака, који се пред избор тужи на лемеша.«

»Па никад ниси ни нашао твоје волове?« запита један из круга.

»Никад ни једног,« одговори Бачванин.

»А то није добро. Да си после избора одмах отишао новом судцу, па да си њему поклонио два — друга би два била други дан у твојој авлији.«

»Знам, знам, — рече опет Бачванин, — ал' још онда то нисам знао, та до онда сам ја тек с поштеним људма имао посла; ал' баш да сам и знао, ја му не бих био поклонио два вола. Мени су била сва четири мила: којег од четири да прегорим? Не бих могао, не бих могао ни једног — боље да немам ни једног него да их ја делим, та и они су се тако били научили један уз другог, — па онда не би ни њему толики грех био — а овако ће им Бог судити на ономе свету, — а на овом? — Ако дође до згоде....«

После погледа око себе сумнително као да се страши од тога што је изрекао.

»Е, било па и није; — рече после мало ћутања — Бог је дао а рђави људи узеше, помислих у себи, ал' ћу се од сад узети у памет; па наумим увек у авлији или у кошари ноћивати, јер сам у срцу зебао због моја два жерава.

»После мало времена дође нам наш нов судца. Бог га убио као што је он нас убио!

»У томе мој се брат венча са својом Анђом. Сватови нису тако весели били као што је у нас обичај, а ми смо све учинили да се заборави ова несрећа, коју смо претрпели били. Мој се отац био усилио и још томе узајмио од Исака сеоског Чивутина 410 форинти, па купио дарове Анђи, исто тако као што је купио био мојој Јеки; обукао је био у свилу од главе до пете, ал' баш ово нам је на несрећу било — сирота Анђа, мора да се у зао час родила.

»Од како је она у кућу дошла, од то доба није прошао један знаменити дан у години да нам се није каква незгода догодила.

»На Бадњи дан, баш кад смо за вечеру сели, учини ми се као да сам чуо где врата од кошаре шкрипе. Као да је нечастиви био у мени тако се помамим, кад видим човека пред вратима од кошаре, која су била отворена — а ја сам их мојом руком закључао на браву, пре него што сам ушао вечерати. То бејаше онај исти лопов на ког сам ја сумњао због мојих волова. Затрчим се к њему, но, чини ми се, он се надао томе колачу, јер ме дочека с једном дреновачом

те ме лупи у по главе. Сам ме је Бог сачувао и свети његов дан, који слависмо, што мртав не падох.“

„Ал' ти си му вратио жао за срамоту?“ запита Сремац.

„Јесам га с обадве руке обухватио и растргао бих га као јастреб тиче, да се у тај час друго опет није догодило.“

„Што то?“

„Како сам га лако о земљу спустио, мислио сам да су му се измрвиле све кошчице — јест да, није тако лако уморити пасји род: у главу треба бесну вашку, јер ће те ујести и онда кад си је у полак утукао.“

„Тако је и сад с тим нитковом било. Кад сам га о земљу свалио он се рукама уплете у моје ноге, а кад сам се сагнуо да руке од мојих ногу расплетем, он ме зграби за руке па из све снаге повиче: „Illancs Pista.“ У тај мах нешто прохуји преко нас као ветар, ја подигох главу и видех где једно момче одјаха као муња на једном мом жераву, а другог одведе за улар.“

„О, о убио их Бог!“

„Да, да, браћо, док сам се ја с једним борио, дотле тога друг, за ког ја нисам знао, имао је времена одрешити моје коње од јасала и побећи с њима. Тако нама љуто приседе Божић!“

„Ал' зашто си пустио из шака тог једног лопова?“

„Нисам ја њега пустио, него га одмах одвучем к нашем новом судцу, да ми судца

правицу да. Кад пред њега дођосмо, а они почеше нешто маџарски међу собом, а судца мени рече:

„»Шта имаш с овим човеком?“

„»Господине, овај је украо моје волове пре три месеца а вечераске одведе моја два жерава.“

„»Ниткове један, — продере се на мене судца — како смеш бедити поштеног човека? Ко је видео да је он одвео твоје волове и коње?“

„»Ја нисам видео ко је одвео моје волове, ал' ја бих се смео заклети да је он; а жераве моје одвео је његов друг — обешењак као и он — док сам се ја с овим борио.“

„»На поље из моје собе, ђубре паорско, јер ћу те сад оковати у гвожђе,“ дрекне на мене судца.

„Ја хтедох још говорити, ал' он зазвони; два момка уђоше у собу те ме по судчевој заповести избаце на улицу — мислио сам да ћу умрети од љутине и жалости.“

„Кад сам кући дошао сав сам дрктао од зиме, љутине и срамоте.“

„»Ја ћу се свима судовима тужити“ — рекох ја у очајању кад сам мом оцу исприповедао шта се са мном догодило.

„»Залуд, синко, — одговори ми отац са сузним очима — та ти знаш: врана врани неће очи ископати.“

„»Ал' ја ћу ићи самом цару.“

„»Е, мој синко, Бог високо а цар далеко. Па зар ти не знаш да ми сиротиња не мо-

жемо до цара доћи? Е, кад би он знао шта чине од нас, не би то тако било. Та ми смо његова најпослушнија и највернија деца, па он не би дао да ми патимо тако љуто! Кад он то дозна онда ће све другојачије бити.“

»»Ал' докле ћемо ми тако патити?» за-питах ја.

»»Бог је спор, ал' достижан, дете моје.“

»О, тако је, тако; мој отац у свему има-ђаше право.

»Ја сам се тужио, ал' све бадава — врана врани није ископала очи.

»Ал' од то доба је почело за нас бити тек зло и наопако; није нам ни један празник на миру прошао; проклетници знали су како Србину на срцу лежи закон његов и како је рад у весељу да проведе своје благе дане по старом обичају, па су баш таке дане чекали да нам жао учине и напркосе.

»Кад је год какав празник био, увек су нас терали да идемо на роботу, на рошпонт, био на нас ред, не био.

»Лицем на свето Богојављење заповеде ми да идем на суд. Ја нисам ништа скривео, па се ништа нисам ни бојао, ал' ме је срце болело што морадох остати са свете лстурђује — е, та ви, браћо, знате како се лепо служи код нас на Богојављење!

»Баш кад су на освећење воде звонили, онда ми је читао наш мали судец из једне хартије нешто маџарски; после ми је казао српски, да се та хартија зове сектенција и

да ја морам 250 форинти платити, што сам лемеша тукао на Бадњи дан.

»Ја хтедох се одговарати, ал' велики судец дрекне на мене и рече ми да му за-фалим што ме није дао повалити и издерати, као што заслужује тако ђубре вадрацко као што сам ја.

»Да ме је повалио, не би ме тако болело, као што ме је болела поруга та на наш српски род. Ал' што ја могах учинити, кад у исти час уђоше четници са пушкама те ме истерају из собе и авлије?

»Мој отац узајми од Исака опет 250 форинти, које му је он тек онда дао, кад је на једну хартију написао крст; то је морала учинити и моја мати и ми сви велики у кући. Ове новце дадосмо малом судцу.

»После ове несреће мало одахнусмо, јер нам се за неко време никаква друга несрећа није догодила, и ја већ мнијах да се уморила нас гонећи... е, беса, на кога се несрећа један пут наврзе, онога гони док га не обори.“

»Зима и пролеће прођоше без сваке напасти, ми се надасмо опет добру. Храна нам је лепо стајала; милина је било погледати наше њиве, по којима се класови таласаше као златна коса на пуној глави плавога детенцета, кад се на ветру гологлав игра.

»»Но, хвала Богу, — рече мој отац кад смо почели жети — ове године нам је Бог благословио наш рад и наградио нас за наш зној — ми ћемо се моћи курталисати дуга,

који имамо код Чивутина; а ако Бог на годину овакав род да, као што је сад, то ћемо имати опет четири вола кретапа, и два жерава као што смо и имали.“

»» Никад — рекох ја жалосно — никад онакве више не спари.“

»» Иди лудо — одговори ми отац — ти увек зло слутиш. Зашто не би могао спарити онакве као што смо пре имали?“

»» Зато — рекох ја — јер се то само један пут догађа у човечјем животу.“

»Моја се слутња нама обистинила: не само да онаке нисмо спарили, већ никакве. Бог нам не даде да будемо опет срећни.

»Кад смо кући дошли оцу мом бејаше још већа радост: мога брата Анђа родила красно мушко чедо.

»Ми се сви томе радовасмо и дадосмо му дедино име Јован.

»Кад су га други дан из цркве са крштења донели, дође и крштени кум детета, Сава Србин, добра душа ти је он био, ал' сав беше сузама поливен кад је у собу ушао.

»Женама не би право што кум с плачем дође први пут свом кумчету, па рекоше све у глас:

»» Зашто с плачем, куме, да од Бога нађеш?“

»» Е, децо, убиће их Бог, ал' и нас што допуштамо да нам затиру нашу цркву и наше славне обичаје.“

»» Како то, куме?“

»» Видите, децо, није још доста што су нам наметнули господу од туђег рода, који нас гуле и злоставе, већ нас хоће да отуђе и од наше красне вере.“

»» Та како, куме, ако Бога знадеш?“

»» Како, а како су крстили ово грешно детенце? Мислите да је добио дедино име? — Јест да — хеј, али ја не дам — татаран им мајку — ја не дам да се моје кумче зове Јанош.“

»Да, браћо моја, — продужи Бачванин после мало ћутања дубљим и жалоснијим гласом — мом синовцу нису дали ерпско име Јован, као што смо ми желели, већ маџарско Јанош.“

»Ја ово нисам хтео веровати кад нам је кум приповедао, али на жалост попа ми рече кад сам га питао још онај дан, он рече да је у црквену књигу записао Јанош, јер, вели, тако су свршила господа на дијати, па то од сад тако мора бити.“ —

»Ал' то неће тако бити!“ викнуше сви око њега.

»И ја кажем да неће тако бити — прихвати Бачванин са одушевљењем — бадава је све, ми нећемо дати сатрти нашу народност. Што су нас оглобили до душе, добро, Бог види па ће судити, а ми ћемо сносити с миром, ал' у народност и веру нек нам не дирају; јер тако ми Бога!...“

И ово рекавши подигне очи к небу, а руком тако силно удари по асталу, који је

пред њим био, да су се сва стакла на њему заиграла.

„А шта си ти учинио после?“ запитају га више њих из дружине љубопитљиво.

„Ништа! — Онај још дан умре ово красно и здраво чедо. Браћо, није било благослова на њему! Та како би и било благослова, кад је више горких суза пало на њега него свечане воде на крштењу?!“ — —

„А и боље што је умро, Боже, опрости, — рече Бачванин побожно прекрстивши се. — Истина, он је био грешно детенце, мало анђелче, ал' ја сам га гледао крвавим очима... Јанош! Јанош? та тако се звао и судац... А ко је икад видео да се поштеног Србина дете Јанош зове?“

„Ја волим своје дете и не носити на крштење него му тако име наденути.“

„И ја, и ја!“ повикаше сви у глас.

„И јесте боље не имати од срца порода, него га учинити издајником свог рода — уђе у говор Бачванин, — а како да буде онај наш, који не зна ни како је име право Србина?“

„Право, брате, право; — рече онај, који је увек сам седео, и коме је управо и приповедао Бачванин — ал' што после с вама би?“

„Е, нашем судцу не би доста што нам је до сад учинио толико пркоса и беде, већ намисли једним ударом нас уништити, и ово му је скоро за руком изашло.“

„Онај исти дан, кад смо нашег малог Јована или, као што су га они крстили, Јаноша, сахранили, донесе нам једно писмо је-

дан млад господин, и рече да је то од вицишпана, и да у први четвртак ми морамо пред њега, јер нас је тужио Чивутин због оних новаца што нам је позајмио.

„Ал', господине, та он је мени обећао да ће ме чекати до Божића, а ја сам му за то платио пет пута већу камату, него што се другом поштеном човеку плаћа.“

„Не знам, брате, — одговори овај господин љубавно, који је Србин био, и тако добар као да и није господин — ево ти си се овде потписао, и ти и твоја жена и твоја деца, да ћете дуг платити до последњег јулија, а томе је већ прошло две недеље дана.“

„Ја јесам са мојима написао крст на једну хартију, ал' ја не знам што је било на тој хартији, јер је то било маџарски.“

„Хм, то је зло. Ти си се обвезао, па ћеш морати платити, јер Бога ми продаће ти и кућу и земљу и све док не намире Чивутину његових 7000 форинти.“

„Шта наопако? Седам хиљада? — Та он је нама толико стотина дао!“

„Како то? на обвезателству стоји написано 7000, а и Чивутин толико тражи на вама.“

„Мој отац приповеди том младом господину све како је било, а овај је имао врло добро срце, па га се косне наша несрећа и обећа нам се да ће гледати ако нам се помоћи може.“

„После нам доведе другог једног младог господина, висока и витка стаса, бледа ал' поштена лика; овај се прими нашег посла,

превртао је, превртао је ствар, истраживао, ишао од једног до другог — ал' све бадава. Ми нисмо имали никаквог сведока колико смо примили од Чивутина, а он је имао много пријатеља; судец, који се нама попео на душу и напио нам чашу, био је његов човек, а на оној хартији на коју смо ми крст написали стајало је, да нам је Чивутин дао 7000 форинти. И тако нас осуде, продаду нам земљу, кућу и све што смо имали, и узму у дуг; а наше имање је још један пут толико вредело, е, ал' нико Чивутина, који је све купио, није хтео натеривати.

„Имали смо ми једну дугу србијанску пушку, с којом се борио наш један стриц у Србији, кад су се оно ослобађала браћа наша од турског зулума, и коју ми чувасмо у кући као свети аманет.

„Ово мој брат ни по што не хтеде дати да продаду, него је обгрли, а кад дође један пандур да је отме од њега, тако га у прси груне да је овај одмах посрнуо.

„За ово осуде брата мога на две године дана робије и 50 батина као упорног човека, који се смео противити власти и оружје у кући држати, што није слободно паору.“

„Е, то није право!“ повикаше сви у глас.

„И ја сам тако мислио — рече Бачванин — ал' господа тако свршише па сиротињи мора бити право, ма да јој срце пукло у грудима као што се то догодило са мојом кукавном снахом.

„Сирота Анђа, њено срце није могло поднети толики бол. И онако је слаба још била од порођаја, а кад је видеела, шта учинише од њеног мужа, паде у несвест, после у јаку врућицу, која је и умори после четири дана... Она је сад — тамо!“

И прстом покаже небо, а очи му се напуне суза, — — после са жалости узвикне:

„Видите, браћо, толико сам вам ја препатио!“

Сремце је здраво дирнуло у срце страдање овога човека, који им је тако болним гласом приповедао своју патњу, да је свима сузе на очи натерао.

Ал' онај, који је увек самац седео, бејаше недвижим, на његовом лицу не бејаше промене, на гласу не могаше се ништа познати кад је говорио:

„Много си патио — ал' још благо теби.“

„Благо мени? — запита Бачванин зачуђен, па после као увређен дода: — Чемерно ти тако благо.“

„Зашто то? Ти ниси сирота, још имаш старог оца, мајку, љубу и децу! Зар то није благо?“

„Да, ал' ови код куће плачу и гладују.“

„Ти ћеш их тешити па ћеш их развеселити, ти ћеш радити па ћеш их својом заслугом зарађивати. Зар то није благо радити за оне, које човек милује?“

„Јесте, ва истину јесте... али... видиш мене боли кад ја видим да они у сиротињи

живе... Па ако се ја разболим, што ће онда? Ко ће их онда хранити?"

„Ти имаш брата.“

„Ал' брат ми је роб.“

„Роб није гроб...“

„Гроб! — викне Бачванин — гроб, о не спомињи гроба... Ја никад нисам плакао, ви'ш... — а очи му беху пуне суза — ал' кад помислим на то сирото дете, на жену брата мог... е... е... о, не спомињи ми више гроба јер ће ме сузе облити, а сузе ми тако пале лице као да су врео зејтин.“ —

„Благо теби... хеј, колико бих ја дао да знам где је њен гроб... моје, моје, драге... е! што да јој спомињем њено име... та ја га са таком побожношћу изговарам као име Божје у његовом свету храму... Ал' кад бих ја имао суза да пролијем, чини ми се, одла'нуло би ми срцу. Е, ал' у мене нема суза, ваљада ни срца. Тамо где ми је срце било, тамо се легу отровне гује... Е, ти си много срећнији од мене!“

Кад је ово говорио, претрнула беше крв у слушатељима од страве и бола, које осетише у срцу; тако беше дубок и тужан глас, којим је говорио, да је човек помислити морао: тај, који говори, дошао је с другог света, и тај својствен глас донео је са собом из гроба.

За неко време настала беше смртна тишина у соби, која би трајала може бити још врло дуго, да је није прекинуо један млад човек, који је ушао сад у собу.

„О чем сте се замислили, људи?“ проговори овај унутра ступивши.

Простаци га погледају сви, ал' му ни један не одговори ништа, једно што су још тронути били од приповетке, а друго што је овај млад човек тако био одевен, као велика господа што се одевају.

Али онај самац, он се није ништа променио у свом држању, већ својим обичним гласом рече:

„О терету, господине, о терету, који је на сиротињи.“

„Нема га више, укинули смо га Ето, људи, од данас нећете више плаћати данка, од данас нећете давати ни роботе ни десетка.“

„Та је ли можно то, господине!“ повикаше сви у глас.

„Ја вас уверавам, од данас вам ни спахија ништа нема заповедати.“

„Ако је тако, онда фала Богу! — рекоше сви, и напунише своје чаше, — жив био онај, од кога нам је ово добро дошло.“

„Тако, тако, људи.“

Бачванин, који је ћутао у углу као и самац, напуни своју чашу, па приђе са пуном чашом к том господину, те му рече:

„Ако је тако, господине, да нам спахија неће заповедати, фала Богу; али ми ћемо и од сад од кога год примати заповести и под ким год бити. Кажи нам: под ким ћемо бити од јако?“

„Под вармењом, сви под вармењом, јер ћемо од јако сви једнаки бити.“

„Под вармењом?“ рече Бачванин хладно, па седе где је и пре седео, а пуну чашу остави пред себе на трпезу.

„Тако, браћо, господа су на дијети закључила да сви будемо једнаки. Од ове господе је нама све наше добро. Хајде, људи, пијте у њихово здравље, хај, ал' до капи.“

„Ни капи! — викне страховито Бачванин и пуну чашу лупи о земљу пред ноге онога, који је говорио — свака кап коју испијете у њихово здравље нека се претвори у љути отров, који ће вас у најжешћим мукама спремити с овог света. Господине! — викне после још силније окренувши се к младом човеку — овако више не говори, јер ћу те смрвити, видиш, као што сам смрвио ту чашу пред твојим ногама.“

Господину том крв се у образе слети од љутине, па поносито рече Бачванину:

„Море знаш ли ти с ким говориш?“

„Ја не знам — рече Бачванин одважно — али то знам да поштен човек не говори тако. Дакле од оне господе на дијати је наше добро? Ваљада што су нам на врат послали изелице, које не разумеју нас ни ми њих; ваљада што су нам наружили децу са њиховим именима, — та сад није отац господар од тога, како ће му име чедо на крштењу добити —; ваљада што нам хоће да утамане име, језик, народност и цркву; ваљада је то оно добро!... Не треба нама ништа од њих! Проклет био ком што треба!“

„Право, право!“ зачује се са стране један нежан и умиљат глас, који је са свим контрастирао са гласом Бачванина, који у ватри већ беше изван себе од љутине.

За овим гласом уђе усред собе леп млад човек, витког и високог узраста, бледог лика, црне косе, црних обрвица и црних, великих, ватрених очију.

„Право си рекао, нама не треба ништа од њих, јер они нама о злу раде; нама ће бити помоћи ал' не од њих.“

„Да од кога, да од кога, господине?“ јецао је Бачванин љубећи и срцу стискајући руку овог младог човека, ком је притрчао био док га је у соби угледао.

У тај мах зачује се са друма, који из Варадина води, весела вика и кликтање.

„Од ових!“ рече младић, и прстом показиваше на ону страну од куд се чула вика.

„Од ових? А тко су то?“

„Људи, који љубе народ, они иду сад светој глави српског народа, нашем старом митрополиту, да га моле нека их води цару, да му кажу како су Божји отпадници љуто злоставили српски народ, верну децу нашега доброг цара, па после да нас пошаље на њих, јер су се сад ови и од цара отели — ето, браћо, од ових ће нама доћи наше добро.“

„Хура! Хура! Хура!“ зачује се вика са друма све ближе и ближе.

Бачванин клекне, одигне три прста са десном руком к небу па повикне:

„Тако ми живог Бога, српског млека, којим ме је одојила моја мајка, и тако ми гроба моје сироте Анђе, ја ћу с овима живети или умрети!“

„И ми сви, тако нас Бог помогао!“ рече самац и десницу подигне к небу.

„Тако нас Бог помогао!“ повторише сви Сремци са подигнутом к небу десницом и на коленима клечећи.

„Живели! Живели! Живели!“ чуо се усклик силније, који је са друма долазио све ближе и ближе.

После се могла лепо чути и разумети пламенита српска песма:

Устај, устај, Србине,
Устај на оружје — итд.

Кад се ова песма заорила, лице свима плане од весеља, поустајаше сви на ноге јуначке, а млад човек онај, који је одушевљење донео међу њих, поведе својим љупким и умпљатим гласом песми овој познати припев:

За ран' Срби, за рана Хрвати,
За рана нам славу донесите!

А припев овај заори се из свију груди тако силно, тако сложено и угодно, да су гласови допрли до оних, који су долазили, а ови из једног гласа као одговор весело ускликну:

„Хура! Хура! Хура!“

И док су још горе одјек давале овом веселом усклику, дотле се ови приближе до пиваре и помешавши се с онима, који ту беху, братински весело и сложено поведу из нова песму:

Устај, устај, Србине — итд.

После се сви упуте дворовима, у којима је била света глава српског народа и православне цркве, па после кратког времена песма се заори силније и веселије.

Света глава обећала је народну скупштину за 1-ви мај.

II. РАЂЕНО СРЦЕ

Да каква л' је код тебе мађија,
Да ти једна код толики лепи
Мене одма за себе прилени?

II. II. III.

Неће бити сувишно ако вам што више рекнем за ова два млада човека, који су се нашли међу простотом један из родољубиве, а други из опаке намере.

Једно пет година пре овога догађаја један беше добро, разумно, весело и убаво момче.

Због доброте, разумности и веселости мио беше својима друговима.

Због убавости мио беше у женским круговима.

А он цењаше и једне и друге, за њега није било живота ни без једних ни других, али да му је било да се морао којега год одрећи, избор би му био тежак, али би пре-

горео био женске кругове ради своје дружине и својих пријатеља.

Но Бог њему даде па није морао ни једно ни друго прегорети, но живео је срећно и весело у круговима од лепотица и младића.

А кад није био с њима, онда се давао на науке, свом душом и свом вољом.

Наука беше његова главна тежња, али не због тога да се, кад је присвоји, од ње као од каквог заната храни, већ да може својој народности користити својом науком: главни знак у његовом карактеру било је родољубље..... красан знак у човечјем карактеру.

Овај знак, природна његова доброта, пламенити његов дух, оштар ум и здраво расуђење у свакој ствари, угледна спољашњост, и чудновата хладнокрвност у његовом младом добу, чињаше да су га свуда разликовали, и лепе наде зидали о његовој будућности.

Ал' се он није много трго за своју будућност, — будућност његове народности му је једино бreme на срцу било — а прошлости још није имао; он је живео садашњости и уживао сласти, које садашњост пружа.

Једно после подне беше он у кругу многих лепотица и младих људи.

То бејаше у једној отменој кући. Ту се играло, јер то беше приправљање за игранке, које ће се држати оних месојеђа.

На Младена беху многи жељни и пламенити погледи управљени.

Ал' човек би помислио да он није од меса и крви, већ да га је Канова изрезао од белог карарског мрамора, као и кип Парисов, који се види у Минхену у краљевској клиптотеци, јер он бејаше хладан као и онај кип, а краснији још од кипа оног, јер је био жив.

Био је жив, имао је и два црна сјајна ока, којима кад је кога погледао мислио си пресећи ће га, а кад је на женско које пао тај поглед он постаде одмах мек, изражљив, љубаван. Имао је округло бело и весело и љубавно лице, по којему су цвале руже младости. Био је гиздав и поносит.

У говору није био штедљив, али му је говор био умиљат, измерен, доследан, а зачина тога говора беше умерена шала и избране чисте речи.

На ватрене и жељне погледе лепотица одговарао је љупким осмејом и својим обичним изражљивим погледом.

Али будући да је са свима овакав поглед мењао, то не могаху погодити која је идол његовог срца.

Он га до тог часа није ни имао, реткост, заиста реткост у млада човека од 20 година.

Игра се беше започела, парови разређени беху сваки на своме месту. Младен за играчицу имађаше једну лепу, црномањасту младу, весељасту удовицу, а према њему његов пријатељ Иван са једним смећим девојчетом.

Иванове очи беху више на Младеновој него на његовој играчици.

„Данас ће нам бити веће друштво — рече Младену његова играчица — данас ће доћи и Ружа.“

„Красно име, ружа је моје мило цвеће.“

„Али данас чувајте своје срце, јер ова је преко мере лепа па ће вам срце ранити.“

„А, с те стране ми није бриге, на мом је срцу челичан панцир... Да тога није зар би могло без ране остати у овом лепом кругу и до јако?“

„О, о, зар су тако страховите те љубавне ране, да сте се панцирима морали оградити против њих?“

„Ја их се бојим од како сам видео колико пати због њих мој друг, који је сад према нама.“

По удовичином лицу руменило се разлије на ове Младенове речи, али да сакрије своју забуну весело продужи:

„А, идите, та он има срце од камена.“

„И ја сам тако мислио, па ми и бејаше за чудо, од куд да се такав плам упали у његовом срцу; али сад се ни најмање не чудим од како сам видео ове лепе пламените црне очи.“

И дрзновено погледа у очи своје играчице.

„Ви, ласкатељу!“

То бејаше све што је могла изговорити та лепа жена, јер у велику забуну доведоше је Младенове речи. На срећу свирка зазуји и игра се започне.

Кадрил је лепа игра, понајвише за ђаволасте или заљубљене; у овој игри може једно другом исказати своју симпатију, да други и не опазе; ал' вештина, вештина треба и ту.

Прва се фигура сврши, играчи и играчице стајаше на својима местима, и чекаше да захуји музика од друге фигуре.

„Ево је! Нисам вам истину рекла?“ рече Младену његова играчица.

Младен погледа к вратима, кроз која је у собу ушла једна временита госпођа са својом лепом ћерком; то беше Ружа са својом мајком.

Красно девојче господског и поноситог створа! К бледом и дугачком њеном лицу и високом њеном челу врло је добро доликовала црна коса као угљен, у којој беше богат украс, придржан скупоценом иглом од злата и драгог камена; испод црних и танких њених обрвица светљаху се два велика плава ока, над којима беху дуге трепавице; а леп спретан нос, румена уста, ситни бели зуби као два низа бисера уздизаше још више величанство и дражест њеног красног лика. Кад ју је човек погледао, мислио је да види слику мајке Божје из нидерланске школе, коју је Антон Ван Дајк написао и која се сад у дрезданској галерији под бројем 404 налази.

Ова је лепота носила на себи од пепељасте свиле хаљину, која се дивно приљубила била к њеном витком стасу; преко врата

је имала пребачен лак шарен шал од индијанске робе; на рукама више рукавица танке од злата мајсторски израђене, две гривне са три камена, од којих један у среди беше алам, а друга два рубини.

Кад је ова лепотица ушла у собу, велика се тишина била учинила за неко време. Све очи на њу беху управљене, а срца младих људи уздркташе се као листак на ружичном цбуну кад га ветрић тихо зањија.

Иванова играчица, која беше госпођица од куће, притрчи к њој и њеној мајци да их прими са добродошлицом.

Па кад јој је шал с врата прихватила, понуди је да заузме њено место у игри: „Ти ћеш играти са господином Иваном Н...“ рече јој, а Ивана погледа једним погледом, који је казати хтео: молим вас нека она буде ваша играчица место мене.

Ивану свеједно беше ко ће му играчица бити, само кад је према њему била она лепа црномањаста удовица, која је са Младеном играла; зато драговољно учини по вољи те Ружу замоли на игру. Ова место одговора пружи му своју малу леву руку.

Свирка од следеће фигуре захуји.

Кад је у игри дошло да се *vis à vis* за руку узму, и кад је Младен Ружину руку ухватио, девојчета рука, која беше хладна као лед, задркће се у његовој.

Младен, који је обично отворен и окретан био, постаде у један пут забуњен и све-

зан, и цело то време се није могао разабрати, срце његово остаде код Руже.

„Господине Младене, чини ми се залуду беху челични панцири око срца,“ рече му његова играчица шаљиво кад се игра довршила, и кад јој се он поклонио за знак зафалности што је с њим играла.

Младен јој одговори једним загушљивим уздисајем.

Кад је из друштва кући полазио рече у себи:

„С Богом дојакошњи свете!“

Право је рекао, јер он од овога дана постаде други човек; отпади се од својих пријатеља, који су му тако драги, и од женских кругова, који су му тако мили били.

Он је живео у самоћи својој љубави, која је беспримерно ватрена била, тражио је самоћу, где је сањао своје сне, а ти сни били су његов свет.

А он беше у своме новом свету, у усамљеном сну без престанка, или ако је отишао кад у општи свет, то је било у надању да ће тамо видети своју драгу.

А то се догађало врло ретко, свега ју је видео три пута; то је било у три ноћи на три игранке.

Она беше њему сваки дан све лепша и лепша, а он сваки дан невеселији, стидљивији и страховивији.

У првој игранци он је с њом играо, ал' јој једне речце није проговорио: његово је

срце било преко мере пуно болних осећања, а кад је срцу тако, онда човек мало говори.

У другој игранци он јој се јавио, тражио је да јој што рекне, ал' не бејаше му можно: срце му се стеснило у грудима, па он као да је био нем не могаше баш ни једне речце рећи.

У трећој игранци не смеде јој се ни приближити, но тек ју је из далека гледао, није целу ноћ око с ње скинуо, сваку црту с њеног лица уписао је у своје срце, а колико му се уздисаја из срца отело за ту ноћ, то би Бог свети знао.

Са свим је другојачије било са његовим другом Иваном.

И он бејаше на све три игранке, куда га је привукао био његов идол — она млада црномањаста удовица.

У првој игранци он је играо с њом и само с њом; наговорио се пуст, све обичне говоре, које људи на игранци говоре; он је проторокао, што је из пет немачких и француских алманаха галантерије запамтио, — све је он то својој удовици изустиио.

У другој игранци он јој изјасни своју љубав.

У трећој он је заприси себи за љубовцу.

„Хо, ви се много не затежете с озбиљским делима — рече му шаљиво удовица — мени се чини, ви сте јако похитали.“

„Доказ да не спадам међ' натражњаке, лепа госпо.“

У то доба са оркестра захуји полка, ја не знам која, само то знам да је Штраус саставио.

Штраусове све полке имају у себи ту чаролију, да, кад је добро свирају, онда госпође и госпођице осете жељу: претворити се у тигру голубицу па мало полетети са једног луга у други.

А будући да је ово мало немогуће, из узрока што је прошло време, у ком су се чуда догађала да се људи претворе у друго што него за што их је Бог створио — изумимајући свет политике — то је лепотицама све добро дошло што мало наличи на ову њихову фантазију, — а игра на ово понајбоље наличи.

Зато и Иван добро се нашао до своје лепотице у исти мах, кад се полка започела, јер он обавије своје руке око њеног витког стаса, а она се није томе противила, већ полети с њим игралиштем.

Кад су на своје место дошли, Иван јој рекне:

„Ми ћемо највише полку играти у својим сватовима, је ли, моја лепа невесто?“

„Хеј, не тако нагло, господине!“

„Зашто не? Ко нагло иде, пре долази к цели, моја је овако вера; а и иначе ја мислим с кошаром не би се тако лако облетило игралиште, као што смо нас двоје сад облетели..... Или се сад истом доплео кошар?“

„Па ако је тако?“ рече удовица мало дурљиво.

„Ако је тако, ја то ником нећу издобовати, а осим мене за нашу погодбу нико и не зна, и тако ништа ми не стоји на путу да и даље и вама и целој женској публици будем на услузи готов.“

Музика на ново захуји, и други један млад човек притрчи к удовици те је на игру узме.

Иван се на другу страну окрене па рече у себи:

„Ништа, ништа, ти ћеш зато опет моја бити.“

И после као да се с њим ништа на свету није догодило, ишао је весело по игралишту од једне лепотице до друге, веселио се, шале је збијао и играо толико с њима, као да се на то најмио.

Боже мој! колика је разлика између његовог и Младеновог владања, а и он је миловао своју лепојку.

Јесте, ал' је Младеновом срцу љубавна стрела дубљу рану задала.

III. БОРБА У ДУШИ

Мене побра у сватове зове,
Да му будем девер уз девојку.
С. Н. П.

После последње игранке прошло је доста времена, прошла била зима, пролеће и настануло лето; после студене зиме топло и тихо време, после овога врели и жестоки дани, који шћаху земљу попалити, који шћаху свет уморити.

Хеј, ал' што Младена уморити шћаше, то не беше пуста врућина и припека од сунца, већ то беше грдна и страсна ватра љубави, која му је срце спаљивала, јер је он у свом срцу претајати шћаше.

Страхота би шта се од њега учини за кратко време. Лице, које бејаше светло, бело и румено, постаде тамно и бледо; власи је запустио и ове нарастоше дуге; усне, чело намрштено без живости и осмеја. Тако је изгледао као да је био на мукама; рекао би самртника гледаш пред собом кад му не би била два ока, у којима је и сад горео жесток поглед.

Једно после подне била је већа врућина него обично, мислио си зрак се запалио, те хоће свет да уништи, ниси могао једног човека видети на улици, све се то прикрило под сенку.

Младен сеђаше у својој соби на угодном дивану, са цигаром у устима, из које се дизао леп плаветникаст дим у малим прстенчићима. Младен се загледао у те прстенчиће и чињаше му се да је то сваки један небесан перваз, који обвија у себи Ружину слику.

О како је он био срећан у овом занимању! Целу би вечност он овако могао проводити. Њему се представљало да се свака слика на њега осмешкује. Зар то не бејаше леп санак? Та на јави се он томе никад није надао.

Њему овај санак мио беше — хеј, а како му је неугодно било кад га је његов друг Иван пробудио на свет.

„Младене мој рођени брате!“ рече му овај кад је у собу ушао.

Младен љубљаше Ивана као што љубе своје пријатеље, искрено верно, жарко и постојано. Њему он увек беше добро дошао, али сад, сад му беше у неугодно доба досадио, и то први пут у животу њиховог пријатељства.

„Који бес, Младене, — рече Иван — ја мнијох ти ћеш ми се на врат обесити кад ме видиш, па сам се већ приправљао како ћу се бранити да ме не угушиш од милине.“

Младен не одговори му ништа, већ му руком покаже место до себе на дивану.

Иван седе, па се мало замисли, после погледа позорно свог друга.

„Младене, правиш ти календаре?“

Младен је вртео главом.

„Не? — настави Иван — а оно заиста размишљао о томе како ће се уздигнути царство Душаново.“

Младен подигне своје светле очи у којима беху две велике сузе на Ивана, па љупко али жалостиво рече:

„Бадава бих о томе размишљао, то памет обичних људи неће достићи, нити начин за то изнаћи, али ће царство Душаново још ускрснути. Бог је срушио српско господарство ради неслоге српске, вера моја! Бог ће га ускрснути ради постојанства, верности и чврстоће српске!“

У Ивану жилице се заиграју, срце му се стесни; ове две три речи, које Младен изусте, учине му се пророчанство које овај говори из магнетичног сна.

Зато се и мане шале, већ узе једну цигару из завежљаја, који беше пред њиме, запали је па се баци комотно на диван.

„Честите цигаре, какав леп плаветникаст дим дају из себе, како дивно горе! Гле, већ сам је скоро испушио а она све једнако држи свој пенео. Па после, кака арома! Е, та дивно ти је то пушење. Младене, како се зову ове цигаре?“

„Хавана регалија.“

„Хавана регалија? Одмах сам помислио да је од американског листа. Бадава, нема ти тога мириса ниједан други дуван, који има американски. Баш фала Колумбу што се потрудио да нађе Америку — а слава

и дебелом Никоцију што нас је уознао са овим биљем.“

Док је Иван овако одушевљен био и фално американски дуван, дотле се Младен опет загледа у своје прстенчиће, и сањаше своје лепе сне гледајући у њима Ружину слику.

Ивану незгодно бејаше то ћутање и хладноћа његова друга, зато и устане са дивана говорећи:

„Младене, ја морам данас још и другим мојим пријатељима у истом послу у ком сам и к теби дошао.“

„У каквом послу?“

„У недељу ћу се венчати са својом Милком, па позивљем своје другове у сватове. Ти ћеш ми бити девер уз невесту... Но, шта се мрштиш? зар имам ја кога ближег од тебе?“

„Не знам, ал' ја сад нисам за весеље, па зато нећу ти у сватове ни доћи, да ти не кварим весеље.“

„Ни ако Ружа буде у сватовима?“

Младену бледо лице облије слабо руменило.

„А она ће за цело бити, драги мој друже, јер она се обећала.“

„Ал' ти знаш да код нас није обичај имати девера кад се удаје удовица,“ опрорговаше Младен.

„Е, што удовица? Ја нећу да знам да је Милка имала већ једног мужа, ја сам њу миловао још кад је девојка била, па ја себи то представљам и сад да је узимам као девојку,

и хоћу да ти будеш девер уз њу. Хоћеш ти бити девер уз невесту?“

„Хоћу.“

„За цело?“

„Ево руке!“

„Добро, сад с Богом док се опет не видимо.“

„Срећно!“

IV. H A Д A

Шат и мене моје сунце дође,
Шат и мене данак не мимође
Бранко Р.

Освану недеља красни данак. Младен устаде пре зоре; радујући се срећи, која тај дан на њега чека, не бејаше му могуће наслађавати се сном.

После се молио Богу. То је тако добро и пуно утехе Богу се поверити, кад се човеку на срцу стешча.

За тим се стаде облачити. У оделу свом учинио је најбољи избор; што му је од свега одела најбоље и најприкладније било, то је на себе удрио

А кад бејаше обучен чисто, укусно, али просто, онда се баци у једне опште каруце — fiacre — и тако довезе се до обиталишта Иванове невесте.

Ту бејаше већ скупа много господског света, врло изабрана дружба.

После мало времена господски сватови подигоше се светој цркви, где се Иван са својом невестом венча по обичају православне цркве; после венчања врате се сви невестиној кући где их је велика част чекала.

Дан је за госте прошао као обично у српским сватовима — весело.

А за Младена?

Намером и пажњом његовог друга Ивана и овог младе невесте, један се мали круг оцепио од великог сватовског круга у једну собицу за себе.

У овом кругу беху две три поносите госпе, с овима Ружа и њена мајка.

Млада домаћица доведе и Младена у овај круг.

Дружбена забава и разговор овог круга беше доста хладан — тако је у сваком кругу где се пази на степен, који у животу заузима овај или онај у дружини, и где се регуле етикета преко мере држе.

Нешто живости донела беше млада домаћица у овај круг са својом шалом.

Ружа сеђаше према Младену, али као да се никад нису ни видели тако се мало пријатељски с њим владала.

Један пут тек кад се реч повела о његовом дугом боловању и о његовој бледоћи она му рече али са свим немарљивим гласом:

„Бледоћа добро стоји на беломе лицу.“

Каквим је гласом ово изрекла, човек би од сваког другог за подсмех морао примити, али који је Ружу познавао онај је знао да

Ружа у свом животу ником толико ласкања није рекла, колико сад Младену у ово неколико речи.

Што се мајке Ружине тиче, она је надокнадила хладноћу своје кћери са уљудним, пријатељским и скоро поверителним разговором са Младеном, шта више допусти му и узме од њега обећање да ће их походити у њиховом обиталишту.

И тако се у опште на овај дан није могао ни Младен тужити, јер овај дан он осети наду боље будућности.

У. У Д А Р

Синоћ ми се испросила драга.

С. Н. П.

Младену мило и драго бејаше да има приступ у кући Ружине мајке; то бејаше велика срећа за њега и ову срећу уживати хтеде.

Но опет се устезао, и од дана на дан одлагао је поход, Бог би знао зашто, кад је горео од жеље видети дражесну Ружу и у њеном кругу бити.

Е, то су својствености тихе али дубоке и прекомерне љубави. А Младенова љубав према Ружи граничила је с обожавањем.

Први пут после отишао је са Иваном и беху оба двоје врло лепо примљени.

После је ишао још неколико пута, и бивао је увек свесрдно примљен, понајвише од стране домаћице. Ружин дочек бејаше као обично, разговор међу њима измерен, просапљен, и задржавао се само око свакидашњих ствари.

О љубави, о осећању и чувствувању никад се није говорило.

И кад би оваки обичан разговор — по природи — без забаве постао, а друге забаве не би било, онда би Ружа села за фортепијано и свирком веселила себе и свога госта.

Један пут је певала сентименталну немачку песму која се овако почиње:

Sehet ihr drei Pferde
Vor dem Wagen
Und den jungen Postillion.

У тој песми је изражена туга младог поштарчета које путује на спомиње своју плавооку деву, која му је врло драга и мила била, и коју он више не може видети, спомиње своју отаџбину, коју оставља, и у њој све што му је срцу мило и драго.

Ова је песма њему постала најмилија од овог дана; јесте та песма пуна изражаја и нежности, али њему је зато тако неисказано омилела што ју је Ружа радо певала.

Ружа, Ружа! — Што је год она чинила, све што је на њој и око ње било, то је било њему дражесно.

Истина, ова је девојка имала својствено лепо појетично нешто у себи, али спољашњост њена бејаше преко мере господска, из-

ражај црта на њеном лику био је хладан и као презрителан; њу гледајући, по лицу и ношењу нико не би рекао да она није најпоносије светско створење. Зато она није имала пријатеља у омладини, с њом никад нико није проговорио о љубави — а многа је срца она већ присвојила била.

Ово беше што је и Младена одбијало од њихове куће. —

Један пут цео месец дана није био код њих, а кад их је после месец дана опет походио, то је било срце, које га је против његове воље одвукло у дом ове лепе женске.

Кад је ступио у собу, у којој је обично дочекиван бивао, нека га језа обузме, срце му се стегне у прсима — то бејаше слутња.

На спретном једном дивану од плаветног свиленог предива са белим шарама седела је с десне стране Ружина мајка, а с леве до ње Ружа, а на столици са наслонком — fauteuil — до Руже један млад човек.

„Ах, господине Младене, — рече Ружина мајка — ви већ давно не дадосте се код нас видети.“

После, и не допустивши да се одговара, окрене се младом човеку:

„Господин Младен, наш кућевни пријатељ.“

„Господин Лацика, Ружин младожења.“
Млади људи погледаше један другог, странца облије црвенило до ушију.

Младеново лице већ одавно бејаше бледо, црте на лицу већ одавно без изражаја, на

његовом лицу не могаше се ништа опазити. Ал' да му је ко у срце могао погледати?

Домаћица га понуди да седне. Срећа бејаше то за њега, јер би се иначе био стропоштао. Глас који је изненада дошао да је Ружа испрошена, бејаше за њега из неба гром.

Сваки себи може представити како се ту забављало.

Прво, друго, треће тренуће сви бејаху тронуте; после се поведе неки разговор, који је хладан, неприродан и усиљен био.

На послетку Ружа устане и седне за фортепијано. Испод њених прстију захује акорди; после умиљатим али дубоким гласом поведе своју песму:

„Видите ли она три коња, и поштарче
које их пред колима гони?

„Из далека му се чује таман тужан глас
као звоно, које самртника оглашује.

„Пуста је шума, тихе су долине, где је
он своју песму удесио.

„Пева о очима своје плавооке деве, коју
он више не може гледати.

„О, плаве очи, красне очи моје нежне
драге! ви задајете мени веље јаде.

„Зашто вас не могу више видети, очи
плаве, очи, које тако миле бејасте моме срцу?

„С Богом остај, лепа нежна дево, ти рају
живота мог.

„С Богом остај и ти, отаџбино Москво,
• где сам све, ах, све драго оставио!!!“

Кад је Ружа ову песму певала то бејаше из дубљине свега срца; у свакој станци глас јој је слабији и дубљи бивао; последње речи је тек у јецању изговорила; у то магновење њен се поглед сукоби са Младеновим погледом, који се у њу са очима пуним суза био загледао.

Девојка није могла издржати овај поглед, него спусти своје очи, руке саме од себе се ставе у движење, а она и не знајући шта чини поведе нову песму:

„Сећаш ли се оног јада
Кад глас дође из ненада
Кâ из ведрога неба гром.

Да ја морам одлазити
Тебе драгу оставити
И мој мили драги дом.“

Младена љути болови спопадну, као да му је варница из пакла у глави плаховиту ватру потпалила; очи као да су му се устаклиле, а срце као да му је ујела љута гуја.

Обадвема рукама стисне своје прси да му се не распадне од љутог бола.

Устане да пође — посрне, после надвлада своју слабост па поузвано корачајући остави собу.

Кад се собна врата за њим затворише, у соби се зачу дубок уздицај и лупа као кад се што о земљу стропошта.

Младен то и не слушаше, већ са највећом патетиком надвлађујући себе до дворишта се дотетурала. У дворишту за руку га ухвати

једна стара, те га заустави са речима, које је једва кроз плач могла изговорити:

„Господине, именов Божјим вас преклињем, саслушајте ме један часак да вам кажем шта ми на души лежи.“

„Ко сте ви?“

„Ружина дојкиња, ја сам однеговала то несрећно дете.“

Младен се отме од ње и нагло, не обзирући се више, изгуби се испред старе.

А она паде на колена, и руке к небу подигнувши уздахне:

„Боже милостиви, немој ме оставити, него умудри ме шта да чиним!“

VI. НЕЗНАНА ДЕЛИЈА

Млад делијо, ако знаш за Бога,
Кажи ми се ко си и окле си,
Кога ли си рода јуначкога.

Шјеванија Ц. и Х.

... нигде кута
Дено млађан да се станим.

Бранко Рад.

Други дан тражило је Младена у његовом обиталишту једно умотано и расплакано женско. Други становници те исте куће, у којој је Младен обитавао, рекоше јој да су пређашње целе ноћи свећу видели у његовој соби, коју је зором оставио, закључао за со-

бом, и кључ од собе кућном слуги предавши отишао и више се кући ни враћао није.

Трећи дан опет је долазило оно исто женско.

Псти, шести, седми, осми дан тако исто — али Младена за то доба нико није видео.

Његови пријатељи, нико, нико није знао за њега.

„Ах, сад је свему већ крај! — уздахне жена, која га је тражила — он је један, коме бих могла била открити тајну своју, и тако сачувати кукавно своје дете од несреће: — њега ја нећу видети, а њојзи Бог нека буде милостив, и нека је сачува.“

После ових речи открије своје лице да из очију избрише две сјајне сузе.

Лице бејаше — Ружине старе дојкиње.

О Младену не бејаше ни гласа ни трага; његови пријатељи дуго га се опомињаше и и дуго га спомињаше.

Родитељи његови, којима је Иван јавио био за њиховог јединца, разбираху за њега.

Али две године прођоше, нико не могаше за њега разабрати где је, куд ли се део, баш као да је у земљу пропао. — — —

У исто доба док су за Младена разбирали и оплакивали га они, који су га миловали, на Хамбуршком морском пристаништу у „Cafee of the great Britain“ један морски лађар приповедао је другима:

„Како се на једном пароплову, који је из Хамбурга у Хул пловио, налазио један млад човек, који је имао лице бледо као са-

мртник, стас израстао и витак као дух, а очи ватрене и поглед оштар као у вампира, човек из далеког света, који је знао говорити са свима матрозима њиховим матерњим језиком, а његовим нико.

„Кад су се на високо море навезли, бура се подигла, ветар је беснео и дизао таке таласе какве још ни он није пре тога видео; у мору на даљину, коју је око тек догледати могло, није се ништа видело него бела пена, коју је до дна усколебано море из себе бацало, као што добар коњ баца из уста кад преко мере нагло лети, а јахач га све више стиска и мамуза; таласи су један другог гонили као кад непријатељ гони раштркану војску, а кад је стражњи достигао предњег онда се на њега подео, и преко њега јурећи уздигао се у висину, и онда таласи тако изгледаше као исто стрменито стење; а кад овако нагомилане таласе ветар удари о лаку лађу, лађа одскочи, па се подигне у вис к небу; но зато опет ветар зграби о лађи разбијене таласе па их у ваздуху са собом понесе преко целе лађе; матрози, који на крову посао свој оправљаху, беху сви као окупани, вода је цурила са њиховог у восак утопљеног платненог одела; и они поред тога опет имађаху врео дан, јер посао и опасност бејаше велика.

„Путници сви беху у својим кајутама, у мукама од љуте морске бољетице, која због здраво усколебаног мора ниједног није обишла; бејаше и више матроза од ње напастованих.

„Али тај млади странац никад у кајуту није силазио; у лицу и свом владању никад се није променио; болест која никог од путника није поштедела, као да је знала да га неће моћи надвладати, не смеде ни јуришити на њега, јер доста да он њој не подлеже.

„А он беше сад први пут на мору.

„Матрози га више пута опомињаху да сиђе у кајуту, али он увек место одговора пружио би им тек своју румом напуњену бутелу, па би им поуздано рекао: „Пиј, нагледај свој посао“, и после би се и сам напио из своје бутеле.

„Бура се није утишавала, ветар је од противне стране све јаче долазио, у један пут како је јаче засвирао у тај мах једна нагомилана водена планина о лађу поребарке се удари, цела се лађа задркће, машина престаде радити, и лађа напредовати.

„Путници, од којих се гдекоји од љуте бољетице бејаху мало осветили, нагрну устрашени на кров — ту бејаше јаук и запевка, — у машини се штета начинила.

„Гдекоји се млађи матрози препадоше.

„Јаук и писка помеша се са звиждањем ветра, који је са широког мора долазио. Матрози повуку тешке гвоздене ланце за које је био ленгер привезан, да га у море баце, не би ли дно дохватио и лађу сачувао, да је вихор са собом назад не понесе.

„У општем метежу и забуни ја погледах странца — говораше приповедајући, — ал' он са свим хладнокрвно пружи ми свој рум.

»»Пиј — вељаше ми — да се мало поткрепиш, ако пођеш на дугачак пут, с којег се ни вратити нећеш.«

»Ја примих бутелу и напих се из ње. Бога ми, прве сорте рум беше у њој: слатак као сируп, снажан као арак, а питак као млеко. Кад сам се напио, предам бутелу странцу, он и сам прогута неколико капи, па после, као да му је што повољно, почне певати једну лепу немачку песму, од које сам ја само ово запамтио:

»»О ви очи, плаве очи! ви задајете веље јаде јадном мом срцу.

»»С Богом остај, лепа нежна дево, ти рају живота мог.«

»После овога је певао једну другу песму, која је врло жалосна била, јер сам ја опазио у његовом оку сјајне сузе; али те песме нико није разумевао.

»И ово све дотле је бивало, док је највећа забуна на лађи била, и свако са страхом ишчекивао и изгледао да чује шта је са машином. Срећом машина није била здраво оштећена, погрешка се лако дала поправити, те тако машина доведена у добро стање стаде радити а лађа напредовати, која после 58 сати борећи се једнако са усколебаним морем дође у пристаниште.

»Путници весело изађу из лађе благодарећи Богу на милости што их је спасао од смрти, а странац беше сад тек туробан и невесео.«

С овим закључи матроз своју приповетку, којој се сви дивеше; али и други матрози потврђиваху, да су и они видели таког истог чудноватог младог човека, ко на северном, ко на источном мору.

* * *

Путујући из Швајцарске Милану, прелази се преко страховите вековечитим снегом покривене горе, која се Свети Готхард зове.

Од ране јесени па скоро до јунија месеца, ко преко ове горе прелазити мора, тај види величанствену и страховиту природу, али се и назебе, нагладује и напати.

На недељу дана пред Божић у једном сеоцу, које испод исте горе лежи и које се Оспедал зове, бејаше више путника, који чекаху угодно време да би се могли пустити на опасан пут — прелазак преко горе С. Готхарда.

Путници беху у двојим великим колима свега њих осморо, разговараху се један с другим француски, али по изражају и акценту могло се познати да то није њима свима материн језик.

Тако и јесте, јер међу њима бејаше један Енглец, један Талијанац, један Рус, један Немац, један Шпањолац, два Француза и један млад висок човек бледога и белога лица, црне косе, ватрених очију, за кога нико није знао од куд је и од ког је народа.

Он са сваким говораше његовим језиком, и то тако чисто и правилно, са тако чистим народним акцентом, да га Енглез за Енглеза, Талијанац за Талијанца, Рус за Руса, Шпањолац за Шпањолца, Немац за Немца, а Французи за Француза држаху.

Ал' он није ни од једног тог рода био.

После мало времена путовање дође, и путници се подигоше на пут.

Бејаше свега 13 путовања.

Њихове ноге беху обвијене до више колена дебелом кожом, у рукама је носио сваки једну мотку од прилике пет стопа дугачку.

Кад су пред свака кола четирп јака вола упрегли, и волове, осим обичних хамова, још јаким штрангама колима привезали, онда се кренуше.

Путовање иђаху пешке, поред сваких кола двојица са једне а двојица са друге стране, — тројица њих иђаху далеко пред колима и истраживаху прави пут.

Последња два иђаху за колима, али кад је чему нужда била они се тамо налажаху.

Путници могоше у колима остати, јер су их путовање уверили, да су тамо без опасности, али поред свега тога беху повели осам сељачких коња за јахање, за сваког путника по једног за сваки случај.

Овако је путовао тај караван:

Пењаше се на стрму гору полагаано, пут бејаше тежак и узак, са обадве стране до пута страховите пропасти и стрмени. Гдекоји од путника зажмуреше да не виде ту пропаст.

Млади странац не хтеде у кола улазити, већем узјаха једног коња, па иђаше за путовањама тако немарно и без страха као да је, од рођења свог па до тог дана, своје време само у прелазу преко ове горе проводио.

После два сата оваког путовања, пред путницима се подигне као нека густа магла.

То бејаше снег, који је из неба густо падао.

Беше оштра зима, снег дебео покрио цео пут, не бејаше једне утрвене стазице; путници осим себе и својих коња ништа друго не виђаху него бело, бело — небо, земља, све то испред њих сакривено бејаше једнаком белом бојом.

Мало касније пут постаде неисказано тежак, путовање мораше увек до колена по снегу газити, а доста пута се у тако дубоке гудуре уваљиваху, да су их другови њихови са тешком муком из тих гудура избављати могли.

Путници у колима дрктаху као пруће које од страха које од глади и зиме, која на њих стаде јуришати.

Млади странац, као да је какова мраморна статуа, сеђаше на своме коњу не мичући се, а коњ напредоваше лагано за путовањама и са пажњом обилажаше опасна места, у која се путовање заглибљиваху.

На послетку пут постаде тако тежак, путничке очи тако се беху засениле од једнаког снежног блистања, да стражњи не мо-

гаху више предње видети, већ ови тек мора-
ђаху оне довикивати.

Целим друштвом облада страх, у колима
бејаше мртво ћутање, сваки се у један угао
од кола увукао био и задао се у дубоке ми-
сли, гдекоји се мољаху Богу у себи, и њему
препоручиваху своје душе, јер се не надаху
да ће живи прећи преко страховите горе.

У један пут се прекине ћутање, глас
једне сентименталне песме долазио је са оне
стране, где је био млади странац на коњу и
три прве путовође, који су прави пут истра-
живали, у највећој опасности.

Песма бејаше немачка; онај путник, који
је Немац био, тумачио је својим друговима
оне речи од песме, које до њих допираху:

»О, ви очи, плаве очи, ви задајете веље
јаде јадноме мом срцу.

»С Богом остај, ти лепа нежна дево, ти
рају мога живота.

»С Богом остај, отаџбино моја, где сам
оставио све што је срцу моме било мило и
драго.«

Ова се песма дуго орила, после се учини
тишина, за тим опет зачују се гласи нове
песме, коју нико није савршено разумевао,
али Рус је из целог по гдекоју реч схватио
и смисао овако нагађао:

»Сећаш ли се, кад ми је глас дошао као
из ведрога неба гром, да ја морам одлазити,
тебе оставити, од то доба ми је празан и
мрачан цео свет.«

Песма се ова чула дуго, и то све дубље
и дубље, а глас певачев бејаше све слабији
и све тамнији и жалоснији.

Но у гласу и у песми тој бејаше нешто
тајно дражесно, нешто волшебно тако, да од
како се ова песма заорила била, од тог тре-
нутка се путници охрабрише, и лакше сно-
сише зиму и глад.

А ово је још дуго тако трајало.

Док једва један пут после дуге муке цео
тај путнички караван не приспе на врх горе.
— Онда певач умуче а сви путници из једног
грла весело ускликоше:

»Врх од горе; хвала Богу, спасени смо!«

На врху горе С. Готхарда има једна го-
стионица, или боље рећи крчма, у којој су
швајцарски простаци крчмари. У овој гостио-
ници, која на врху ове стрмените и снежне
горе као између неба и земље да виси, има
само једна соба, која је у свему налична обич-
ним швајцарским простијим собама. Она је
велика, зидови су јој од самих чамових да-
сака. Даске су лепо углађене али чађаве,
црне од силног дима, који се диже из камина,
у ком без престанка ватра гори, и из силних
лула, које се увек диме у овој соби; јер је-
дан путник не прође преко горе С. Готхарда,
да се овде не сврне и мало одгреје, а који
се овде сврати тај сваки попуши ту по не-
колико лула дувана или неколико цигара —
дуван и цигаре су у Швајцарској добре и
јевтине, а који се одважи да преко С. Гот-
харда путује тај је заиста и дуваница.

А сваки овде пушећи, кравећи се и одмарајући се, захваљује Богу што га је срећно доведе сачувао те се није смрзнуо, и у снегу навеки изгубио, и што није скапао од глади.

Кад је наш караван до ове гостионице дошао, путници поскачу из кола и полете соби с таквом радости с каквом не би ни у сватове ишли.

Странац их је пред гостионицом чекао и кад су из кола сви поскакали, он им чисто француски рече:

»С Богом, господо.«

»Овамо, овамо наш драги сапутниче, — повикаше му ови из једног гласа — овде ћемо се одмарати, и мало одгрејати — а Бог и душа доба је већ.«

»С Богом, — рече на ново странац — ви се одмарајте ако сте доспели, ал' ја морам напред.«

»Куда за Бога? Та погинућете на путу.«

Странац се насмеје.

»Није још, чини ми се, куцнуо за мене самртни час. Да је мени суђено било, ја бих већ одавно погинуо био; али нема смрти без суђеног данка.«

После ових речи дубоко уздахне, па онда продужи овако свој говор:

»Ја ћу с вашим допуштењем, господо моја, узети једног коња, који није толико уморан као мој; вама и тако не требају више коњи.«

»Немојте, — одговори му један Француз уљудно — причекајте само мало да се поодморимо и окрепимо, па ћемо сви у друштву; немојте нам кратити вашу драгу дружбину!«

»Опростите ми, господине, — одговори непознати — данас је 19 декембар, 21^{ог} у поноћи се креће брод „Ла Хирондел“ са ђеновског пристаништа Алжиру, а ја ћу на њему бити, а имам још посао, који пре тога морам свршити у Милану.«

И после ових речи, поклонивши се дружини, уседне на коња, ког му је један путовођа био довео, па се нагло изгуби испред својих другова у магли од снега, који је непрестано падао.

»Баволски човек; — рече Немац улазећи у гостионицу — човек се мора посумњати да ли је он од овог света! Тог је заиста изванредна жена родила, ако је он од жене.«

»Какво је то срце, каква ли крв?“ прихвате други.

»Словенска, Бог и душа, словенска,“ рече Рус поносито.

»Од куд ви то закључујете?“ — запитају га сви.

»Из његове одважности и постојане воље, која не зна за опасност, нити хоће да познаје тешкости и препреке; — па после из песме, коју је певао, и која је словенска,“ одговори овај.

* * *

Други дан на пијаци „С. Феделе,“ у Милану, пред гостионицом „Бела Венеција“, стадоше једна лака кола са три уморна поштанска коња.

Из кола искочи један висок, блед, млад човек, те поштарче обдаривши са три пут више новаца него што им се обично даје, слушчету од гостионице, које пред њега истрчало беше, преда своје путничке ствари.

»Једну собу, господине?« запита слушче.

»Како ти је воља,« одговори овај немарљиво.

»Ал' ћете изволети овде преноћити?«

»Може бити, ал' на сваки начин поштанска кола са три добра коња нека буду за мене у приправности.«

После ових речи окрене се и онако у путничком оделу упути се по вароши ходати.

Ишао је нагло кроз »Контрада С. Марино« па онда се сврати десно у »Корзија дел' Цардино«, прође поред гласовитог и великог театра »Ла Скала«, уђе у улицу »Фате-бене-фратели,« прође поред болнице истог имена, која је на углу од »Страдоне ди С. Анцело« па се заустави пред касарном »С. Анцело.«

Време бејаше пред вече; пред касарном беше више њих, сами поштени ћесарски војници са црним кајишима; ови се између себе разговараху о женама и деци својој, и о милој и драгој својој постојбини.

»Божја помоћ, јунаци!« рече им младић приближивши им се.

»Бог ти помогао, господине!«

»Из које сте, браћо, регименте?«

»Ми смо Слуњци, господине, а од куд си ти и које нам добро носиш?«

»Ја сам, браћо, из далека света, ја вам ништа не носим, већ сам баш вама дошао да вас замолим не би ли ми учинили услугу.«

»Услугу? — рече уздишући најмлађи међу војницима — какву услугу хоћеш од нас, који овде немамо до своје поштено срце и своје оружје, осим тога јунаштво, постојанство и верност нашу — а и ово све на услузи је само нашем цару, за другог у нас овде нема ништа; — тражи од другог услугу, ми нити можемо нити ћемо на услузи коме бити.«

»Не, браћо, ја не тражим од вас ништа што не може бити, што ја од вас желим, то ви можете сваком странцу учинити, а мени тим више, јер сам и ја од вашег рода.«

»Шта желиш од нас?«

»Да ме један од вас одведе вашем духовнику.«

»Иди, Марко!« рече најмлађем стражмен-тер њихов.

»С Богом, јунаци!«

»С Богом, господине!«

Млад човек упути се са својим вођом, и после четврт сата зауставе се пред једном угледном кућом.

»У првом кату, Н-ро 4, господине.«

»Хвала!«

»Богу хвала!«

Младић тури руку у џеп па извади један сребрн новац од 6 цванцика те га пружи војнику; овај га погледа па као увређен проговори:

»Граничари не чине љубави за новце.«
Младић се застиди па после скине с прста једну златну бурму.

»Ал' ово ћеш примити од мене за спомен?«

»За спомен? А што си ти мени, господине, да те се опомињем?«

»Твој брат по роду и по крви — од данас твој побратим по Богу.«

Војник прими бурму, стисне странца за руку па му рече:

»Како да споменем свог побратима?«

»Младен.«

»Младене, срећан ми био!«

»Срећан? Хеј, моја је срећа мени умрла.«

И после ових речи остави војника, који се загледао био за њиме па уздахнуо:

»Добра душа, ал' и он је несрећан.«

И две сузе затрепте у очима поштеног војника.

Младен, кога сад по имену можемо називати, кад се већ и сам казао, и за ког су моје лепе читатељке јамачно већ и до сад погодиле биле, да је он онај исти, који је по мору пловећи, и преко горе С. Готхарда прелазећи чуђење својих сапутника побудио — упути се по чистим каменим степенима у први кат.

На вратима од Н-ро 4 закуца.

»Слободно!« чуо се из собе глас.

Младен отвори врата и уђе у собу.

Пред њим стајаше један млад свештеник витког стаса; црна и пуна брада обузимала му је његово бело и румено лице, из ког као

и из очију му видела се доброта и љубав; чело му је било глатко и високо, тим, више што му је његова свилена коса с чела шчешљана била преко потиљка на рамена, као што свештеници православне источне цркве носе.

Овај свештеник бејаше један од оних Божјих служитеља, који познају свет и људе у свету, и тако знајући људске страсти и патње, које се из тих страсти на њих стештавају, кадар беше својим саветом и својом науком страдалнике и злопатнике утешити.

Младен видевши овог Божјег човека, ког поштено лице поверење и љубав му у срце ули, поклони се пред њим и поверителним гласом проговори:

»Господине, ја желим исповедног духовника.«

Духовник га посади до себе, па га понуди да говори.

»Видите, господине, ја сам прешао многе опасности и лако сам могао био погинути, да ме рука Божја, која је моћна, и милост његова, која је неизмерна, није спасла и уздржала до сад више пута од јамачне смрти.

»Ја сам до данас свуд срећно прошао где сам могао био заглавити, и ово беше Божја воља; али ми смртни не знамо шта је Бог са својом премудрости за нас наредио, и докле ће нам суђено бити да смо у овој пустињи, која се свет зове, и која је за многе тако пуна јада. — Господине, ко се много у опасности и близу смрти налази, онај се упозна с њима, па га оне као свог познаника

штеде, али опет у комшилуку са смрћу бивши он јој је најближе на руци; — господине, ја нисам прешао још све опасности, данас сутра, ја могу њима подлећи и умрети“.

Свештеник га погледа оштро али љубавно и сажалително, јер је он из ово неколико речи у полак поњао срце и страсти овог младића, па му благо проговори:

„Ви, тако млад, ком је свет и радости светске на угледу, о смрти мислите, ви хоћете да умрете, ви који можете свету добра чинити.“

„Млад, стар, — одговори Младен — смрт не бира; онога скоси, који јој под косу дође; а ја, као што сам рекао, у њеном комшилуку бивши најбоље сам јој на ударцу; недељу две дана, па ће онда чудо Божје бити, ако ме смрт поштеди; ја ћу умрети, а моја је жеља умрети као што Хришћанину приличи: са вером и светим причешћем.“

Свештеник сад већ за цело знађаше с каквим човеком има посла, за то мање се саветовања и наговарања, већ крепким гласом рече:

„Приклоните главу.“

Младен устане на ноге, скрсти побожно своје руке, и главу земљи приклони.

Свештеник метнувши на себе петраиљ, очита свету молитву и после рече:

„Исповеди се као што би се Богу исповедио, мени служи Божјему. Бог прашта грехе онима, који се истинно покају и исповеде их.“

Младен му тихо говораше своју исповест, после је смиреним срцем слушао молитву за отпуст греха и примио свето причешће.

Пре него што ће поћи, свештеник му рече:

„Немојте, господине, заборавити да и најнесрећнији човек овог света има своје дужности. Од најмањег до највећег и од најнесрећнијег још жели род, отаџбина и владалац да испуњава своје дужности према њима.“

„Ја сам о томе већ премишљао. Још по године, господине; ако за ово по године још останем жив — онда је на небу друго написано за мене, онда ће у мом срцу бити други идол, а тај ће бити света тројица, која се зове: род, постојбина и владалац.“

После ових речи поклони се па оде.

Тај исти дан око поноћи, испред гостионице „Бела Венеција“ кренуше се једна поштанска кола, пред којима су летела три добра коња.

21. децембра после поноћи „Ла Хирондел“ пловила је Алжиру, а на њој међу другима путницима бејаше и Младен.

* * *

У најпоследњим колонијама алжирским, где се најопасније живи због нападања бедујинских чета, где се припека африканског сунца скоро сносити не може, где се становници по сѣта не могу упустити без доста повеликог оружаног друштва, ту по пустим песковитим пустињама, по највећој припеци

шеташе се обично један блед и висок млад човек сам самцит без икаквог свог друга, са својом дугачком пушком преко рамена, и два добра самокреса за појасом.

Чудише се и дивише житељи овом младом човеку, и увек кад су се с њим састали запиткиваху га од куд је и од ког је рода. Они су знали да је он странац, ма да је са свим чисто и правилно говорио њихов француски језик, али кад је по пустињама онако сам тумарао онда је увек певао једну песму која је врло жалосно и дуго се отезала, а ову песму нико није могао разумети.

Кад би он овако тумарајући састао се са француским војницима, који су међе чували, он се увек њима придруживао; а кад би овако скупа на каку год бедујинску чету набасали, он је први заметао кавгу; у борби био је храбар као лав; у најжешћему боју он је певао своју песму — и његов се глас мешао са звиждукањем бедујинских танета, која му око ушију пролетаху.

У оваким приликама ретко да који војник није или погинуо или допаднуо рана.

А странца се никад ни окрзло није ни бедујинско тане ни копље.

»Он зна волшебну песму, и његова песма њега чува,« вељаху војници.

»Он је храбар — рекао би обично један стари француски сержант — али ће лудо погинути; ови дивљи пси већ га познају да је он увек међу нама, па га зато мрзе, а наићи ће на њега кад по свом обичају сам тумара,

па онда не поможе му његова песма; јер бадава, јунак, јунак, али један против двадесет њих тек се не може борити.«

Овако трајаше по године дана. У један пут се изгуби тај странац, нико не знађаше што за њега куд се деде.

»Он је довршио своје, — рекао је стари сержант другим војницима, кад се разговор повео о томе странцу — ја сам то напред прорекао; сигурно су дивљи ти пси на њега самог набасали; он је храбар био, ал' није ни он свемогућан.«

»Кукаван млад човек; он бејаше тако добар и веран друг,« прихвати један други, ком су очи биле пуне суза.

»Био па и није, — прекине ћутање сержант — данас се њему то догодило а сутра може нама, али — смрт тим псима који су узроци његове смрти!«

VII. ПОСТОЈБИНА И ДВА ГРОБА

Та све му је овог света
Уграбила ова рака кмета.

— — — — —
Све нестало, све га је издало.

Бранко Радичевић.

Младена у Алжиру оплакиваху, ал' кад су га тамо оплакивали, он се вратио међу оне, који су га већ и прежалили били.

Он се вратио у своју постојбину.

Нова туга, нови јади!

Кад је оставио своју постојбину, он је имао оца и милу мајку, с којима се није ни опростио, нити их је изгрлио, пре него што је пошао.

Кад се вратио, он место својих родитеља нађе два гроба; ова два гроба уграбише њему још оне који су га искрено миловали.

Он паде на гробове, дуго је ту лежао с лицем к земљи, а кад се подигао, на трави, која је поникла била на гробовима, трептаху његове сузе — прве сузе које је пролио после две године дана.

„Сад сам сâм на свету, сâм и јадан као млада шишчица, која је из трулог стабла изникла, и којој у младости црви жиле подгризоше.

„Ах, Боже!... Јадно, јадно моје срце.

„Боже, Боже Снаге и одважности дај ми, мили Боже!“

И после ових речи главу подигне поносито небу, руком протре своје чело, па одважно и са победом самог себе рече:

„Та ја сам човек, ја ћу и овај удар још моћи поднети.“

Заиста је био човек, који знаде своје болове зауздати и своме срцу заповедати.

Он стајаше сам на свету без сваког свога. Који га миловаху оне је црна земља покривала; које је он љубио они му беху туђи.

Он не имађаше ни брата ни сестрице.

Он не имађаше ни веренице љубе.

Њему је баш приличила она песма:

„У Србина, који рода нема, ни оца ни мајку, брата ни сестрицу.“

Ах, а тешко је то осетљивом срцу, које је за миловање створено, да не само што оно не може назвати својим што милује, него још и оно му се отме, што му је радост и миловање било.

Младеновом срцу све је одузето што му је год драго било.

И он не паде више у очајање, већ стегне своје срце, па са стрпељивости и вером је сносио тајне болове, који беснеше у његовом срцу.

Своје имање, које му је од оца остало, и које је у доста неуредном стању нашао, распрода.

Па после пригрли себи сиромашки прост народ.

Међу њим је живео, њега је бранио од неправедних нападања, и њега је учио и храбрио својим саветима.

Са својим негдашњим пријатељима није се никад састајао; он њих није тражио, а они не знадоше где је он. А ко би га и могао био потражити у сиротном селу где је он живео у једној простачкој кући?

Ал' његов највернији друг Иван некако прочује за њега и одмах се подигне к њему.

Било је пред вече, кад је Иван у село дошао, а будући да је село мало и без крчме било, то мораде одсести код свештеничке куће и тамо распитати за свог друга.

„Он није сад у селу, — вељаше му свештеник кад је за Младена распитивао. — Више пута тако оде не казујући никоме куда иде, и остане на страни по целу недељу дана. Верујте, онда је цело село у жалости кад њега нема, јер он је као анђео хранитељ у овом селу. Он је и сам сирота, али толико добра чини, колико би доста било и од каквог задушног богаташа. Не само да свакога, који га замоли, помаже и саветује, не само да иде од једног до другог господина па моли, пише, ради кад треба што помоћи ком сиротану, који се у каку беду завалио, и за ово никад ни од кога ни једне крајцаре не прими — већ свако вече скупи око себе сиротинску децу и младе момке, па им приповеда лепе и поучителне приповетке, јуначка и славна дела наших старих. После их учи читати и писати, обучава их у светој вери, у љубави к народу и постојбини, у верности к владоцу и његовим законитим властима. А то је милина видети с каквом се вољом омладина око њега скупља! Он дели с њима свој огрев, своју одећу и свој хлеб — а Бог и душа ни сам га нема у изобиљу!“

Што свештеник о Младену говораше то све истина беше, он је у том селу то све чинио.

А кад је начуо где за коју већу несрећу на страни, ишао је и тамо, и помагао где се помоћи могло, а тешио где помоћи не беше; и тако се догађало да по целу недељу кући није дошао.

Тако је било и сад. Он начуо беше да је један Јуда напао на сиромашнога сељака, који је у својој безазлености и незнанству обвезателство од велике суме потписао не примивши ни десети део од тога и тако себе и своју породицу упропастио.

Лепе моје читатељке опоменуће се о оном, што смо у почетку ове приповетке навели, где се Бачванин о својој несрећи тужи Сремцима и благосиља једног младог господина, који му помоћи шањаше.

То је био Младен. Он је ишао од једног до другог судца и молио да се Чивутин на строг испит узме, да га нагоне да докаже колико је новаца простаку дао и куд је овај своје новце део, а ову молбу поткрепљивао је тим, што простак не припознаје колико је примио, а не знајући писати, он је од Чивутина лако могао преварен бити.

Судије му одговорише да ће оно чинити, што им закон и правда налаже.

Кад се код последњег пријавио, овај место одговора пружи му једну дугуљасту хартију.

Младен погледа, задркће се, очи му се чисто устакле, у лицу још већма пребледи.

Но ово је само за један часак трајало, и он се одмах оснажи и постојаним али тихим гласом рече :

„Јадни људи, њима је крај! Хвала, господине, ту ни ви ни један судца више не може помоћи. Ви ћете изрећи пресуду по пропису закона, по вашој дужности, али види Бог!“

Он ће казнити и у четвртом колену децу и унучад оних, који су криви.“

После ових речи пружи хартију судцу натраг, у целом се телу задркће, рукама стисне груди своје као да их чува да се не распадне од бола, па после јецајући запишти:

„Сирота, сирота Ружа! . . . О, Боже, да си ме још на паклене муке бацио, па да си њу од тога сачувао. . . . О, Боже мој, то ми је још једна утеха била да је она срећна и задовољна Она не може бити срећна са непоштенним човеком.“

Хартија она, коју је судец показао Младену, бејаше обвезателство у најстрожем смислу. Имена простака и свију његових домаћих бејашу потписана и до свакога имена начињен крст; а за вероватност потписа и количине бејаше потписан и један средски судец — а под овим име Ружиног мужа.

Ми знамо већ из почетка ове приповетке да је средски судец био пропаст јадне простице породице, али не знадосмо да је ту крив био и Ружин муж.

Црна душа, сујетан и грабљив човек, то бејаше његов карактер.

Ал' како је то Младену тешко било дознати!

„Ах, ако он њу милује, ако је тако милује, да је ње ради заборавио Бога и душу своју, те граби неправедно само да може задовољити њеним безграничним и високоумним жељама...“

„Може ли то бити?.... да човек заборави своје поштење, да прода своју душу, да изневери своју савест?“

„Може ли бити? — Да је она моја постала, шта бих ја чинио за њу?“

И после ових мисли загрози се као да га је грозница спопала.

„Може и бити!!!“

Рече тихо и уздишући.

После нагло пође.

Он је наумио био отићи к Ружи и њеном мужу, преклињати их Богом и свим, што је свето и што човека благословити или скрушити може, да помогну јадној породици.

Вече је било кад је дошао у село, где је Ружа живела са својим мужем. На питање његово, где је њена кућа, један сељак скине шешир с главе и са страхом покаже му једну господску кућу, која се поносито уздизала међу другим ситнима и простима кућама, као што бео лабуд високо и поносито диже своју главу кад међу другима ситнима тичицама по тихом језеру плови.

Кућа ова бејаше од реда једно три фата даље ушла него друге, а пред њом беше лепа башта са малим парком. Све ово беше ограђено високим гвозденим копљима, и у среди од то гвоздене ограде бејаше опет једна капија од таког истог посла као и ограда, само што је на неким местима и позлаћена била.

Младен дркћући отвори капију, која није била закључана, и пође напред.

Бејаше тек два корака пред кућом, с десна до њега један „рон појен“, на њему дрво јадиково, кад волшебни гласи зазује из куће.

Младен стане, акорди од клавира прохујаше; после се анђеоски јасан, чист, звучан ал' жалостан глас чуо.

Глас беше Ружин, а песме гласи беху ови:

Суза засја у твојем оку,
И отвори предубоку
Рану тешког срца мог.

Од кад е тобом се опрости,
Одрекох се све радости,
Празан ми је цео свет.

Песма је ова само за мало трајала, после се чули смућени и неразумљиви гласи од фортепијана; акорди дубоки ал' изражај ових неразумљивих акорда бејаше тужан. — За овим тишина настане; после опет се зачује јецање, које тако тужно бејаше, као да се из прсију са срцем заједно откидаше, тужним срцем онога, који заиста несрећан се чињаше.

Младен подигне руке небу. Бледи месец, који је између облака изашао био, осветли му бледо лице, које у ово тренуће изражљиво беше: — нежност, доброта, љубав, дубока туга са очајањем бејашу написани на његовом лицу.

„Ах, она је несрећна....“

„Ако сам томе и ја што крив...“

„О, не, не; ја немам доста снаге, ја је не могу, не смем видети.... Ја ћу је још ви-

дети... јест, свети благи и свемогући Боже, ја ћу је још видети, ал' не сад... не сад!!!“

И после, као бесомучан, потрчи, претрчи преко парка. Кад је до гвоздене капије дошао, месец, који се измеђ' густих облака на једну небесну чистину преселио, осветли лепо парк. Он се окрене, погледи кућу, погледи прозор, који је осветљен био светлошћу, која се у соби развијала.

Кад је он гвоздену капију отворао, онда се отвараху и прозори оне собе, која беше осветљена и на прозору се укаже анђеоско женско лице.

„Она је!“

„Ах, то је он!“

Зачуше се у један мах овако два уздисаја.

И после тога одмах Младен седне на своја кола која до гвоздене ограде стајашу, на повиче своје кочијашу:

„Шибай, терај што наглије можеш, само одавде, само сад даље.“

Кочијаш ошине своје коње, а коњи као змајеви полете с колима.

Пред зору Младен бејаше код своје куће.

Нова несрећа, нови болови у срцу, нова бура у души, нова гуја у прсима.

„Ах, ако је она мене миловала!“ мишљаше он у себи.

„Далеко, далеко од мене оваке мисли, јер ћу од њих полудети.“

После тога прође неколико дана, и у томе његовог простака судије пресуде, продаду му

кућу, њиву, и све његово добро до последње крпе, а Чивутину плате све, што је од њега тражио, предавши му све простаково имање.

„Шта ћу сад, шта ћемо сад, господине, — јадиковаше пред њим кукаван простак; — сад смо голи, сад смо остали без коре хлеба. Ми ћемо морати помрети од глади, јер немамо чим заслуживати себи храну.“

Младен сажаљаваше кукавног тог простака; њему се чинило да је и он нешто крив томе што је простак тако несрећан постао и тешио га је говорећи му:

„Бог ће дати, па ће добро бити, Бог ће помоћи.“

После је откидао залогаје од својих уста, па их је давао овој сиротној породици, — и осим тога купио јој кола и два коња.

Овако радећи и задужбине чинећи потроши све своје имање, и после мало времена и сам је морао са својим трудом себе захранивати, али је себи придобио љубав и поштовање свију у околини, а сиромашна породица коју је он бранио и од крајње нужде и пропасти спасао пошла би била за њега и у ватру и у воду.

Ми видесмо у почетку ове приповетке са каквом га је љубављу дочекао Бачванин у карловачкој пивари, и са каквом радости чинише простаци, међу којима имађаше он ту више познаника, све оно што им је он саветовао да чине.

Онај други млад човек, који је међу простоту са опаком и преварљивом намером био дошао, бејаше Ружин муж.

Младен га је одмах познао, и он Младена. Они се сад први пут видеше после састанка у дому Ружине мајке, други пут у своме животу.

Кад је Младен простак са собом повео, и тако у друштву других народних људи подигао се светој глави српског народа на поклоњење и молбу, онда овај други зашкриши зубима, па у себи промумла:

„Чекај, платићеш ти то!“

VIII. БОРЦИ И МУЧЕНИЦИ

Срб се бије и крв лије
За своју слободу.

С. Милетић.

Бог им дао у рају насеље!

Срп. Нар. П.

Прошао беше 1^{ви} мај 1848^е године. Српски народ у карловачкој скупштини изрекао беше своје тегобе и своје жеље, и тим изјаснио свој ултимат.

Властољубље, надувена охолост и пакосно напрезање Маџара одговори праведним српским жељама са мачем, пушком и — ужетом.

Лицем на Духове пале су прве српске жртве; тог дана управо се и заметнуо рат између српског и маџарског народа.

А како се овај рат започе, одмах у целом Српству закуца једно срце; од тог дана сви Срби имађаху једну намеру, једну жељу. Којима је могло бити скупљаху се уједно, и ди-заху оружје на обрану своје народности. А којима ово не могаше бити, они се мољаху Богу за своју браћу у боју, и жељаху да дође згода и њима показати се, и — умрети за народ.

Младен је био међу првима. Он је одмах заишао по народу и позивао људе да оставе своје послове и своје куће па да се лате оружја. А простаци њега одмах послушаше па се купише гомилама око њега; оставише своје жене, своју децу и све своје мило и драго па пођоше за њим у српски окр, који се на Јарку био утврдио.

Од како је света и века није ни једна војска ишла на бој с таким весељем као ова, коју је Младен скупио.

Та Младен беше њихов утешитељ, њихов анђео хранитељ и обранитељ у њиховој беди, он њих никад није на зло наводио, па они зато њему и сад вероваху, да их он и сад на добро води и да ће их и од сад од беде и напасти одбрањивати.

А кад је касније до битке дошло, кад су топови загрмели, кад се крв пролевала, онда су се ови људи јуначки, одважно и постојано борили, јер Младен беше увек међу њима; где је била највећа невоља, ту је био он међу њима и сносио невољу заједно са својом браћом, те их је храбрио својим речима и својим

примером; где беху највеће опасности, тамо је он напред ишао.

Ал' од куд у њему толико постојанства и снаге? Од куд је дошла утеха његовој болној души? Од куд њему то ведро лице, од куд у његовим ватреним очима то задовољство, од куд осмех на његовим уснама?

Шта се то с њим догодило, да је бацио од себе своју обичну туробност?

Ништа! Ништа!

У његовом срцу бешњаху стари болови, — али он је знао околности и људе међу којима се налажаше, па се усиљавао и чинио да је и весео и задовољан.

Та шта би мислили простаци, да се он жалостан показивао, како би могла бити одушевљена шака људи пред јаким непријатељем, да је видела жалост и тугу на оном који ју је повео за собом?

Младену је тешко било учинити се веселим, али он је знао да то тако мора бити. Он се здраво усиљавао тим што је морао на свом лицу носити притворне изражаје весеља и унутрашњег задовољства, ал' он је себе победио па је све чинио, све, све за народност — која бејаше његов идол.

И тако је он добро извршивао своју дужност међу онима, који се моглоше уједно скупити и оружје подићи за обрану своје народности.

А ово беху честите и племените душе, које се бише и крвише за своју слободу и драгу народност.

Но међу тим док су се гдекоји борили и крв лили за Српство, беху у српском народу многи, који би драговољно били оружје дигли и са својом се браћом сајединили, ал' то не могаху чинити по положају, у коме се налажаху.

Ови се мољаху Богу за срећу и напредак своје браће, који носе оружје на обрану српских народних права и на обрану цара свога.

Међу овима беше Иван, Младенов друг, који је са својом младом љубом живео у таквом месту, где је много више Маџара него Срба било, а Маџари здраво мотрише на сваког оног, за ког су знали да је заузет за Србе.

Али било је и Божјих несрећника, који су се отпадили били од свога рода, и одрекли своје крви; ти се беху одавна већ отпадили и од Бога и свога поштења.

Међ овима беше и — Ружин муж. Отпадник и издајица, Бог га убио!

Ови, ови су много криви. што је српски народ тако љуто пострадао; ови су много криви том несрећном рату, у коме се толико крви пролило, у ком је толико народа пропало!

Па још да су само они гинули који су изашли на бојно поље за своју народност, за правицу и за свога цара! Онда још и Боже помози, јер благо онима, који гину у јуначком боју, њихова се дела славе, њихов се прах и пепео благосиља.

Али колико је њих погинуло, који не носе ни пушке ни сабље, који ништа друго

не чинише за свој народ и свог цара но само Богу се молише!

Осим тога колико је њих изгубило своју главу на губилишту, као највећи зликовци!

Многи, многи!

Од Бога им у рају насеље!

Од људи на земљи спомен!

А од тебе, лепа читатељко, једна суза; твоја ће суза и мртвом награда бити.

IX. СУБОТИЦА

Ту се наши започеше јади.

С. Н. П.

Из почетка је српски народ врло срећан био у својим биткама; рекао бих самом се Богу милио како Срби сложено, јуначки и одважно прихватише се своје праведне ствари, па их је зато и помагао.

Али на скоро за тим настане тешко доба за народ, на који се стешчаше часи искушења и крајња несрећа.

Чињаше се, Бог је окренуо своје лице од српског народа ради неслоге и кавге, која се у њему приметити стаде.

Срећа нас са свим остави.

Суботица!

Ах, овде се разбише наши леви сани.

Наша је војска први пут побијена под Суботицом.

Од оног дана, у ком су наши Суботицу хтели освојити, почеше се наше беде и наши јади.

Јадан, јадан српски народ!

Х. САСТАНАК

Ах, она мене љуби.

Спретна, красно и укусно намештена спаваћа соба стоји пред нама.

Зидови су ове собе застрти место тапета угасито плаветном свилом.

Гредице су ситним украсима искићене, а између гредице и зидова свуд наоколо превучен је узак златан перваз.

С једне стране стоје лепа висока двокрилна врата, кроз која се улази у собе, према њима стоје друга така иста, а кроз ова се улази опет у други ред соба. Над обојима тим вратима исписане су лепе копије од икона, које је Албани исписао, и од којих је ориџинал сад у Турину, у двору, који се „Палацо Мадама“ зове.

С треће је стране уза зид широка постеља, која је са свију страна покривена плаветним завесама, као каквим небом, од мало отвореније свиле него што је она по зидовима.

Према постељи имају два прозора са изгледом у башту; над овим прозорима су завесе са златним прстенчићима, а боја и предиво је оно исто, које и над постељом.

С десне стране у зиду има камин за ватру, око ког су украси од белог мрамора, а над овима у зиду узидано је велико огледало, са широким златним первазом. Према овоме била је икона, слика мајке Божје, копија од Карла Долче.

Пред иконом гори мирисав зејтин у златном кандилу.

Та је соба Ружина спаваћа соба, а она је красна жена Ружа која у белом ноћном оделу пред иконом стоји и са прекрштеним рукама побожно се моли.

Она се дуго у себи Богу молила са највећом побожности, и тек један пут је уздахнувши гласно проговорила:

„Ах, мајко Бога и Христа спаситеља, моли се сину своме за њих, умудри их и сачувај их од те несреће.“

И после ових речи сузе јој потеку низ образе а она па'не на колена а лице своје земљи прислони.

Тиха је била ноћ; у башти, у целој кући, у целом селу смртна тишина; човек би помислио цео је свет умро.

А ружа у својој соби — која осветљена беше са две свеће, које су гореле на камину у сребрним чирацима, и светлошћу, која је долазила из кандила — пред сликом мајке

Божје молећи се, наљичила је у белој својој хаљини анђелу бола и туге који оплакује овај свет.

То је тако још дуго трајало; у један пут као да се неко тихо бактање чу. Ружа устане и баци свој поглед к вратима од куд је мислила да луна долази.

Сат у оближњој соби избијао је дванаест.

У тај мах врата се отворише, и тихо као неки дух кроз њих у собу уђе један човек.

Ружа се уздркће.

Она је могла познати овог што уђе, и зато устрашено повиче:

»Ви!... За име Бога, ви овде!«

»У неприлично доба је-л'-те? Ја знам да то није лепо, и да се ви зато морате срдити; ал' ако ме саслушате, ви ћете ми опростити.«

Ово је био Младен, који је страшно изгледао. Коса му је била разбарушена као у вешца; лице му је било бледо и глатко као у самртника; очи закрвављене и пуне ватре као у злочинца, кога грижа савести гони.

Кад је горње речи говорио он је и у своме гласу и у целој своме телу дрктао.

Ружа га страшљиво погледа, после њен поглед постане презрителан, као што јој је и глас био кад је проговорила:

»Дакле нема човека на овоме свету који није издајица или непоштен?«

Младена ове Ружине речи за срце уједу и зато смућено одговори:

»Ја знам да сам неприлично учинио и вашу нежност тим увредио што сам дошао

пред вас у ово необично доба; ал' ја сам се закleo живим Богом да ћу вас још један пут видети. Госпођо, тако ми мога спасења! да сам јамачно могао знати да до сутра нећу погинути, ја бих дочекао сутрашњи дан, па бих онда дошао к вама да вас видим, па да умрем.«

Ружа га са сумњом и чуђењем погледа, па после мало као да се уверила о Младеновом поштењу са радости рече:

»Ви о смрти говорите, . . . ви јамачно нисте с овима.«

И руком покаже врата од леве стране, која — као што рекосмо — у ред соба вођаху.

Сад опет Младен њу зачуђено погледа. Из тог се погледа могло видети да он њу не разуме.

А Ружа се пусти у неке мисли, и тако се учини ћутање, које после Ружа прекине, говорећи с уверењем:

»Не, не, ви нисте с овима. Та у часовима свога очајања и искушења због човечјег непоштења и издајства, у часовима, у којима сам губити почела веру према целој свету, само је ваше лице било које ми се појављивало, и које ме опомињаше да свет није са свим рђав, јер ја сам увек веровала да сте ви поштен човек, о вама се никад нисам смела посумњати. Ја бих се смела била заклети да ви нисте ни отпадник ни издајица... О је-л'-те, ја се нисам варала, ви нисте с овима?«

»Ал' с киме? С каквим то: овима?«

Ружино лице, које пре бледо бејаше, облије руменило на ове Младенове речи, и очи, које пре усануле већ беху, устрепте жаром, после тога са неисказано нежним гласом проговори:

„О, мајко Бога живог, ти си саслушала моју свакидашњу молбу!“

После ухвати Младена обема рукама на му ватрено рече:

„Закуните ми се једним свемогућим Богом и свим, што вам је свето на овоме свету, да ви ништа не знате о томе, ко је у овим собама на лево и шта се тамо ради, па ћу онда рећи да вас је сам Бог послао овамо мени, на моју свакидашњу молбу.“

Младен подигне десну руку небу, па од срца проговори:

„Заклињем се.“

„Хвала Богу. — ускликну радосно Ружа — Боже, ти си ме услишио, и учинио си ми на руку, да могу помоћи кукавном српском народу! Боже, хвала теби!“

„Српском народу?... Ви хоћете да помажете српском народу?... Зар сте и ви кадгод о томе мислили?... Зар?...“

Овако је Младен говорио зачуђено, не знавши шта да мисли о Ружи. Али Ружа то није ни слушала него само у своме одушевљењу говорила је овако:

„Боже, мој драги Боже, од кад ја молим од тебе ту милост, коју си ми данас учинио! Данас си ми дао прилику да сачувам српску крв, која и у мојим жилама тече, од црних

намера, које се против ње овде граде, под овим кровом, под којим и ја живим...“

После ових речи окрене се Младену, ухвати га нежно за руку па плачући продужи говор свој:

„Видите, ја сам вам најнесрећније створење на овом свету. Судби није доста било што ме је од мога рођења почела гонити, што ми је укратила до данаске све нежности и милости, за којима женско срце толико тежи, већ ме је још бацила међу оне, да с њима живим, који су крвници моме идолу, јединоме, за ким би ми слободно било гинути, и које ми је сад једино мило на овоме свету — моме српскоме роду... Ево овде у овим оближњим собама скупљају се најцрњи злотвори српскога народа. Ту се са мојим мужем састају и Србима о злу мисле. Сва несрећа, која се дојакко степчала на кукавно Српство у околини, из ових је соба изишла — ватра их спалила!“

Младен стајаше као окамењен од чуда и дивоте. Он пред собом гледаше оно створење, које је некада било идол његов; он сад гледаше Ружу, која је увек хладна била као камен, о којој он није никад ни помислити могао да она разуме како нежно чувство, — сад гледаше ту Ружу где сузе лије низ своје бело лице због несреће српског народа, — а српски народ био је и његов идол, истина други идол, ал' од како је Ружа постала туђа вереница, једини његов идол.

А ово промисливши мрави га подиђу, а то бејаше због милине и страве.

»Она, за коју нико није могао ни помислити да познаје што лепше од охолости и обести, она сад тужи и гине за српском народности; а српска је народност и мени тако исто мила као и она; јамачно ће бити и у њеном срцу љубави према мени, јер сродства и симпатије има у нашим душама.«

Овако размишљаше он у себи, и ове му мисли причињаваху божанствену милину.

»Али ако она мене тако љуби као ја њу, ако сам ја пропустио што учинити да она постане моја, ако је она с мог немарства и с моје сметености постала туђа и тим несрећна?«

Са овим мислима страва му срце обузме. За стравом тајна туга и љути болови. А ови болови натерају му нове плаховитије сузе на очи.

Ружа опазити те сузе па са чувством рекне:

»Ви мене жалите, хвала вам! Ја сам то заслужила. Али сад немојмо мислити о себи већ договарајмо се о томе како ћемо општој ствари помоћи.«

После ових речи ухвати Младена за руку, узме са камина једну свећу, па га поведе у другу собу.

»Куда?« запита је он.

»Овамо, да вам покажем како су овде приправе. Ту лежи сребро и злато на гомилама. Ово су ти несрећници од сиротиње пограбили и поотимали, па сад тим хоће да по-

беде Србе. Ал' сад им то неће испасти за руком, јер је мени Бог вас послао, и ми ћемо им покварити њихову намеру. Ви ћете од овог блага узети што више можете понети, па ћете онда што брже можете у С. Томаш.«

»У С. Томаш?!«

»Јесте у С. Томаш, да С. Томаш сачувате од пропасти.«

»С. Томаш више не треба чувати!«

»Не треба чувати? Да ви знате то, што ја знам, не бисте тако говорили... Видите: прекјуче су ови несрећници скупили се и уговорили међу собом да се свакако упру и С. Томаш задобију. Они су наумили са преваром, подмићењем, и после са најодабранијом војском својом на С. Томаш ударити; а кад га узму, огњем ће га попалити, С. Томаш понесито гнездо од соколова, и сва друга места, која су јунаке изродила... После оваког договора они су међу собом силно благо искупили. Ово благо они су од сиротиње поотимали, и то благо јамачно још и сад у овој соби до нас лежи, јер ту је њихова општа каса... Ходите, ходите! Божјим вас именом преклињем, ходите, и док се несрећници ти у овим собама с леве стране договарају, ми ћемо овде ући у њихову благајницу, ви ћете узети што више можете понети, па похитајте у С. Томаш, подајте то благо браћи, нека себи набављају што више оружја и џебане, јавите им како је овде, опомените их, а ја ћу онда бити утешена, јер кад они дознаду од куд им прети пропаст онда ће се они са-

чувати, а кад узимају још к томе праха и друге ратне потребе њих нико неће моћи победити... и ја ћу после тога радо умрети, ако због мог дела мрети устреба, јер ја ћу знати да за народ мрем коме сам ја помогла.“

После ових речи повуче Младена оближњој соби говорећи:

„Ходите, брже, брже.“

Младен стаде и Ружу оштро погледа.

Кад она ово опази, стаде, пусти му руку из своје руке па са жалости проговори:

„Ви мени замерате, што сам вас наговарала да узмете одавде благо и тиме као неку крађу учините!... Али ја сам вам већ рекла да је то оних, којима бисте ви однели, јер су ови несрећници све то од сиротиње поотимали...“

Младен хтеде да јој нешто проговори.

„Немојте говорити! Ја видим да ви нећете ни то да учините што само наличи на непоштење. Добро! То вам нико не може замерити; али ево сад вас молим: учините што можете учинити, и што вам је и дужност да чините. Идите у С. Томаш и реците тамо браћи својој, што сте сад чули, реците им да ће на њих данас, сутра, прекосутра, који дан ударити, опомените их да буду сваки час на опрезу... Идите, идите док није касно.“

После ових речи склопи своје руке.

Лепа је она овако била, родољубивим жаром распаљена и склопљеним рукама молећи Младена, који беше изван себе од милине, а у исто доба и туга нека обузме га.

Он јој хтеде нешто говорити; али речи, које га у свечаним приликама увек изневериваху, и сад га беху изневериле.

А и иначе, где су речи које могу исказати необично чувство? Та разговор је врло сиромашан, кад човек у говору неко само мало необичније осећање хоће коме да саопшти. Ако овај и сам већ тако није осећао, неће се разумети.

Младен после Ружиних речи, само је могао ове речи с тешком натегом изрећи:

„Касно је већ!“

„Касно? Како касно? Знате ли ви шта сад рекосте, јесте ли при себи?“

Младен обадвема својим рукама стисне се за чело, баш као да се сумња да ли му је глава на месту, јер се тај дан чудне ствари с њиме догађаху. После мало времена са уверењем проговори:

„Да, госпођо, за С. Томаш је сад већ све касно, јер је С. Томаш данас пао.“

„Пао?... А ви? Ви га нисте бранили? Ви нисте смели на шанчевима бити? Ви сте се страшили? Ви сте се бојали смрти?“

„Бојао сам се смрти?...“

Ово рече па ућути, јер га у један пут нека сумња спопадне:

„Ова мене хоће да искуша, — мнијаше он у себи; — хоће да види јесам ли ја на царској и на народној страни, па кад ово дозна, да ме преда бунтовницима, који су у собама њеног мужа, као што је пре она сама рекла.“

Ова сумња прође му брзо као муња кроз главу и учини му се врло веројатна.

»Умрети њеним издајством? — мишљаше даље у себи. — Она да ми зада смрт, за коју сам ја увек умрети био готов? О Боже!...«

После брзо дода:

»Па шта се ја бојим? Та ја сам зато и дошао, да њу видим па после да умрем. Чему да ја још и дуже живим, кад ми и она о глави ради?«

И после ових мисли дубоким и жалосним гласом проговори:

»Госпођо моја, ја се смрти нисам бојао; ја сам се борио на С. Томашким шанчевима догод непријатељ није продјо; а и после ја сам последњи био, који сам уступио; ја нисам обилазио смрти; камо срећа да ни она мене није обишла!...«

После тога мало ућути, сузним очима погледа Ружу, па тихо продужи:

»Јер онда не бих знао да ви можете моју пропаст желети.«

Ружа је врло добро разумела, шта Младен хтеде рећи, и зато се тргне као да је изненада голем ногом на змију стала.

»Шта, ви о мени сумњате? Још и то? Боже, ти имаш право мене казнити; али ово је врло строго — ово је врло горко!«

И после ових речи своје бледо лице рукама покрије.

Младену се ражали; њему тешко бејаше видети како је ожалостио ову лепу жену, о које искренности одмах се уверио био. Зато

се одмах покаје за оне прекоре које је рекао; срце му силно почне куцати, крв му на ново узаври, и он с највећим очајањем говораше:

»Ах, смрти! Како би ми сад добро дошла!«

»Смрт?... И ви то исто желите што и ја, а сумњате се о мени?... Да, да, ви и право имате кад видите где и с ким живим! Али, да се ја нисам надала да ћу народу моћи помоћи, мислите да бих ја овде била?...«

Мало умукне, јер јој сузе говор загушише.

»Од данас ја више ником нећу моћи помагати, — продужи мало по том. — Ви вељасте да би вам смрт добро дошла, е добро,... умримо заједно!«

Младен је чудно погледа.

Но она и не гледаше то, већ откопча своју белу хаљину која беше тесно прсима прикопчана, и док копче попустише, укаже се снежан врат и дивне беле прси.

Младена подиђу мрави; сав се уздркће јер, као да га је грозница спопала, тако му крв у жилама ускипи.

Ружа извади из својих недара један мали златан крст, па проговори:

»Онај дан кад сам се венчала са својим мужем, дошла је била у моју собу моја стара дојкиња — Бог да јој душу прости! — па ми је дала овај крст. »Дете моје, — вељаше ми она — нај ово, што сам за спомен добила од онога, кога сам љубила као своју душу, чувај то, а дај Боже да ти никад не устреба,... али... али...« После ових речи она зајеца од плача. Ја сам је себи пригрлила и тешила док сам

могла, после ударим и сама у плач, јер се и на мом срцу било стешчало — ја сам и онда већ врло несрећна била. „Ружо моја, драго моје дете, — говораше ми дојкиња кад је до гласа могла доћи; — овај се крст отвара, кад се притисне овај мали рубин који је у њему као украс. Кад овај крст овако отвориш, у њему ћеш видети зеленкаст прашак... Прашак овај преко сто година већ у овом крсту стоји, јер до данас никоме није требао, који је овај крст у својим недрима носио; али прашак тај не губи своју снагу: у чаши чисте воде он може угасити десет живота нагло и без бола.“

Кад је Ружа ово изговорила, притисне онај мали рубин који је на крсту. Крст се отвори и у њему се угледа мало зеленкастог праха. После приступи камину где је била једна чаша и до чаше у једном красно израђеном стаклу чиста вода. Она саспе из крста прах у чашу па је налије водом; цела вода добије отворено зелену светлу боју; ову чашу пружи Младену говорећи:

„Испијте половину; друга половина нека остане за мене.“

Младен је још једнако дрктао. После опет жељно погледа Ружу: на њеном је лицу озбиљност била написана.

„Ви се устежете? — запита га после мало времена. — Вама је жао умрети?“

„Жао ми је умрети? О, лепа госпођо, ви сте зло разумели мој поглед. Ви мене не бисте тако запитали били, да мене и моју

прошлост познајете. Видите: ја сам имао оца и мајку, који су мени врло добри били, и које сам ја неисказано љубио; ја сам био млад и угледан; моји другови мене миловаху; добро сам био примљен у женским круговима; све су се радости овога света на мене осмевале... и ја сам све то оставио и изгубио; претурио сам половину света тражећи највеће опасности и смрт; и то све зато што она не могла бити моја, коју сам ја врло миловао... Боже мој, ја никад нисам њену руку у своју узео, ја нисам њу никад пољубио, никад мене она није љубазно погледала, и опет ми је живот несносан постао, кад је она туђа постала. Мени би смрт дебро дошла била још и онда кад се све, све на свету на мене осмевало осим ње. А данас? Како би мени жао било умрети данас, кад ми је једна рака клета уграбила и оца и мајку, кад су ми руже младости увеле и е лица их нестало, и поред моје младости седина пробија кроз моје власи? А данас могу без бриге умрети, јер сам и дужности своје испунио према другоме своме идолу — српском народу, проливши крв за њега из осам тешких рана... Како би мени жао било данас умрети па још с оном, коју сам тако безгранично љубио?... Зар за мене може бити веће блаженство него с вама умрети?“

И после ове своје исповести стидљиво у земљу погледа. Из њега се видело да му је врло тешко било изрећи исповест.

Ружа беше у њега упрла свој пламенити поглед. Ни она се томе, што је чула, јамачно није надала; а страшно је много морала патити док је Младен говорио, јер је тако изгледала као што Кореџио пише мајку Божју на икони код крста Исусова.

Бледа, без живота, само очи пуне жара, а уста једва могаху изрећи:

„Ви мене, за мене?“

„Све за вас, — прихвати Младен одушевлено и озбиљски. — Самртник се неће јамачно претварати; самртник не лаже; његове су речи истините, као што је и створитељ света — вечни Бог; а ја... ја ћу још само за неколико тренутака живети!“

И руку пружи за чашом отрова.

„Ја најпре, ја!“ узвикне Ружа и чашу к својима устима принесе.

„Мати, мати!...“

„Сећаш ли се оног сата,
„Кад си мени око врата
„Беле руке савила.“

Зачује се у исти мах испод свилених завеса, које су постељу покривале један нежан глас, а то беше глас детета, које је у сну говорило.

Ружина се десница задркће, чаша јој падне из руке и на комаде прсне.

„Ах; ја сам мати!“ цикне она и као без душе к постељи полети и завесе с постеље подигне.

Под завесима у дубоком и слатком сну почиваше красно мушко чедо, као какво плаво-косо анђеоче.

Ружа се баци на њега, пригрли га својим прсима са матерњом љубави, почне га љубити и кроз плач говорити:

„Чедо моје, он и у сну говори песму коју је научио од своје мајке. Слатко моје дете, голубе мој, мој Младене.“

Младен се укочи! Шта је њему више требало дознати него што је знао? Ружа је своје чедо Младеном звала, и научила га песму, која је њему најмилија била.

То је била божанствена наслада за њега, али за мало, јер сад се лупа зачује у оближњој соби и један глас који говораше:

„Шта је то? Каква је то бука?“

И после овог гласа врата се отворе, те кроз њих у собу уђе Ружин муж.

„Баво, — дрекне овај опазивши Младена; — данас ме срећа добро служи.“

После се окрене на повиче:

„Овамо, господо, овамо!“

У томе у собу се скрља до једно дванаест људи, који различно беху одевени, али сви скупоцено и богато, и сви имађаху уза се светло оружје.

„Ево, господо, — проговори им Ружин муж показујући руком на Младена; — ово је од оних, који издају и продају отаџбину; ја сам га већ одавна забележио, па ми је данас и незван под руку дошао.“

После мало подсмејателно продужи:

„Момче се ово загледало у моју жену, кад је она још девојка била, па је сад јамачно

зато дошао да јој искаже своје јаде; али худе је среће, јер ево тражећи голубицу наишао је на јастреба.“

„Vad Rácz?“ запита један из круга.

„Igen“ бејаше одговор.

„Врло добро, и тако је целат сад беспослен!“ преговори више њих.

„Баш добра забава за народ! Овај је као што ваља сазрео за вешала!“

Младен погледа да види тога, који ово говораше, јер му се глас познат учини; није се варао — то бејаше онај судица, који је крАО вратове његовим љубимцима, сиротној бачванској породици.

Он хтеде да говори, ал' у тај мах Ружин се муж окрене слугама, који у томе са ланцима уђоше у собу, па повиче:

„Вежите га!“

Слуге пођу Младену; али Ружа, која је одмах дете своје оставила била док јој је муж дошао, баци се међу слуге па са очајањем повиче:

„Натраг! Нико да се не усуди у њега дирнути, јер...“

Слуге погледе своје господаре.

„Вежите га!“ продера се Ружин муж.

„Ако Бога знате, а тако вам среће и здравља, не дирајте га! Та он је овде у мојој соби, и ја ћу га бранити; ево мене, али њега немојте дирати!“

„Ха, ха, ха!“ заори се са свију страна; а Ружин муж љутито дрекне:

„Вежите га!“

Момци пођу к Младену, но пре него што су до њега доћи могли, он притрчи Ружи, клекне пред њу, и са највећим поштовањем пољуби је у белу руку.

Кад је он своја уста принео Ружиној руци, она се сагне и у чело га пољуби.

Младеново се лице крвљу облије, рукама својима стисне страну од срца па с усхићењем завиче:

„Она мене љуби! Сад радо умирем!“

Момци га склептају и окују у тешко гвожђе.

Младен баци на Ружу још један љубави пун поглед, па пође пред својим гонитељима.

Кад су сви из собе изашли, Ружа се занесе и колика је дуга о земљу се стропоста.

Тако је она без свести лежала; нико је није неговао, јер она беше остављена; нико други не бејаше до ње него само њено младо чедо, које је у слатком сну успавано било.

Ружа је дуго тако у несвестици била. Она није чула ни звуку ланаца, ни лупу више кола, на којима су ти отпадници отишли и Младена са собом однели.

Зора је већ била, кад је к себи дошла и своје очи отворила.

Но у исти час страховито цикне, и на ново падне од страха.

На собним вратима беху две грдне човечине: обадвојица беху мрка погледа, мрки брци и страшно оружје бејаше у њих.

XI. С. ТОМАШКА ПРОПАСТ

Или грми ил' се земља тресе? —
 Паде тама од неба до земље,
 Није тама од Бога саздана
 Већ од брза праха и олова.

С. Н. П.

Наши људи и у Војводству мисле да би српска војска јамачно заузела била Суботицу, само да није оклевала, већем одмах чим је Сомбором овладала да је на Суботицу ударала.

Ја не знам је ли тако, а баш то толико и не спада у ову приповетку; али то знам да су Маџари врло јаки били у Суботици кад се наши с њима побише, а и то знам да им је врло мило било што не беху Србијанци у нашој војсци. Ја не знам ни је ли било паметно што наши удараху на Суботицу са мало војске противу целе доњоземске маџарске војске; али то знам да је врло велика несрећа за Србе била што су под Суботицом изгубили мегдан, јер, као што рекох, од Суботице се наши започеше јади.

Пре суботичке битке Маџари су од Србаља љуто зазирали, бојали су се Србијанаца као живе ватре, и почеше губити сву надежду да ће са Србима на крај изаћи. Кад су Срби Сомбором овладали, у Маџаре је таки страх ушао, да су сви бежали и селили се из Војводства, који су им икад најмање што скривили. Да Србљи нису изгубили битку под Суботицом, да им није пропао „жуја“ и други топови, Маџари не би смели ићи у Бачку; а

како су се пре тога љуто опекали на С. Томашу, нема тога на свету, који би их на С. Томаш могао повести. Али после суботичке битке, кад се разгласило да нема Србијанаца у нашој војсци, охрабре се тако да су се одважили и на С. Томаш ударити.

Но пре него што су силом ударили на С. Томаш хтедоше га преваром или митом задобити.

Моје лепе читатељке се опомињу, како је Ружа приповедала Младену, да се у собама њенога мужа маџарска господа скупљају, да имају много благо, које обећавају оном ко изда С. Томаш.

То је све тако и било, али у Срба не могаше наћи издајицу; у С. Томашу је свако готов био на смрт а на издајство нико ни за које благо овога света.

Кад Маџарима ни новац ни превара не изађе за руком, а они почеше обећавати и претити.

Перцел, који је Маџаре на С. Томаш водио, оправу књигоношу с књигом, у којој поздрављаше Србе и мољаше их да се лепо предаду па ће их он чувати и бранити од сваког зла, па ако усхтедну војевати уз њега обдариће их боље него ма који цар, даће свима светло оружје и господско руво, даће им част и достојанство, осим тога поделиће међу њима небројено благо, — а ако се противе и за 24 сата се не предаду, он ће ударити силом на С. Томаш па га огњем попати и тако га разрушити да му се не зна

ни места, а што се год живо нађе поклати па још ни детету у утроби материној неће опростити.

Кад вође ову књигу проучише и видеше шта им књига каже они се мало престрашише, али не ради себе него ради силнога народа, који се из целе околине овамо слегао био са својим женама и својом децом. Они знађаху да је непријатељ врло јак и да С. Томаш лако може пасти па им жао бејаше да такав поштен и честит народ у лудо и без обране гине, јер већина овога бејаше без оружја.

Гдекоји официри, који су јамачно знали да С. Томаш мора пасти, световаху народ да купи све своје па да остави С. Томаш и спасе себе. Али народ из једног гласа повиче :

„Ми ћемо ту остати и шаком и батином се бранити до последње капи крви. Ако се ви бојите а ви идите, ми вам не кратимо; али пушке и топа нећете са собом носити.“

Маџари видевши да се Србљи неће хтети предавати, ударе на С. Томаш, да га силом отму.

То је било 2 априла 1849 године око 8 сати у јутру.

Време је љуто било; ветар је беснео и прашину дизао до неба; човек би рекао, небо се ражљутило или зато што су се Маџари опет усудили ударити на С. Томаш где су толико пута сломијени били, или зато што су Србљи С. Томаш оставили на мало војске, која је зло оружана била.

У С. Томашу није било великих топова није било ни другог оружја у изобиљству. Српска је снага била у одважности, постојанству и јогунству што чини јунаке. А да је још доста оружја и џебане било, било би муке за Маџаре, ма да су они и имали многу војску, најбоље топове из царевих градова.

Кад Маџари нападоше на С. Томаш, они то учинише са две стране.

Једни пођоше с великим топовима на врбашки шанац, у коме је био Боснић са целим батаљоном Граничара и нешто мало својевољаца. А ови дивно дочекаше непријатеља. Маџари јуришише — Срби их пустише својим шанчевима до једног пушкомета, па онда просуше међу њих живу ватру. Ко је видео како Србљи згодно пушком гађају, онај зна шта се овде с Маџаром догодило. Маџари три пут јуришише на врбашки шанац, али увек им бејаше лоша срећа; они не могаху ближе к шанцу него што пушка носи, док овамо Срби опале из својих пушака па почине од њих русвај.

Али док су се наши у врбашком шанцу тако јуначки и срећно држали, дотле у другом шанцу, који се зваше „варадинска капија“, наши хуђе среће бејаху. У томе шанцу беху две компаније Граничара, подоста С. Томашана и осталих слободњака, сами јунаци бољи од бољега, жива ватра и огњени змајеви, а међу њима Стефановић, Прњаворац и други народни официри, за којима би војска у пакао

пошла а камо ли не би у ватру и обрану тако милога места, као што је нашим С. Томаш био.

Дивно се показала та шака људи кад Маџари ударише с великом силом из грдних топова. Све што човек јунаштвом учинити може Срби починише, ал' бадава, сила Бога не моли! А каква је била сила у Маџара, према нашем шанцу где беху само два три-фунташа топа! Па још томе и та несрећа, што је ветар нашим прах у очи сипао, наше је здраво бунила, а Маџарима толико служила да су око 9 сати продрли

С. Томаш паде.

Маџари, бесни од радости, секоше, па-лише и рушише, кад у један мах од врбашке капије земља затутње.

„Непријатељ! Непријатељ! У ред!“ повикаше вође.

„Непријатељ се још држи у врбашком шанцу“, повиче један улак, који је запенушен на коњу дошао.

Војска стане у ред и пође врбашком шанцу, да дође за леђа Боснићевој војсци.

XII. С И Р О Ч Е

Ој, девојко, душо моја,
Оћеш ли ми љуба бити?

С. Н. П.

Што гроб ладни једном свати
Назад више он не прати.

Бранко Р.

Сумрачак се почео хватати. С. Томаш је све једнако у пламену. Маџари бесни од радости; вино тече као што је крв тог дана текла! Та српско је и једно и друго, зашто би жалили Маџари пролевати?

Срби, који су само го живот спасли из С. Томаша, оставивши све своје добро, које су целог живота тешком и горком муком текли, раштркаше се куд је који могао.

Страшно је било њих видети. На једној страни њих петоро-шесторо, који без капе, који бос, који без другог одела, гдекоји у самој кошуљи а и та му се на живоме телу запалила. На другој страни беху други још гори и јаднији: жене са расплетеним власима, са раздераним хаљинама, на прсима носећи голо чедо, које пишти да му се писка до неба чује. Једна жена води за руку своје детешце, које може бити од 7 година, па лелече; имађаше петоро, и сад јој остаде то једно — од других јој нема ни трага ни гласа.

На све стране око С. Томаша је тако било; свагде жалост, пропаст и очајавање.

С оне стране Рекавице међу путовима, који у Фекетић и Бечеј воде, ишао је један

сам самцат. Одело је у њега било као у бачких самовољника али издерано и све крваво; лице му је било црно од пушчане чађи; коса му бејаше разбарушена, а очи пуне жалости и туге. Сваки час око себе погледа и лево и десно. Боји ли се кога, или кога изгледа?

Неко време немирно гледајући око себе и завиривајући час на једну час на другу страну а понајвише гледајући С. Томашу стајао је и ћутао; после као да му се бол силом отео уздахне и највећом тугом поведе ону песму, која се овако почиње:

Развија се барјак у Србина,
У Србина, који рода нема — итд.

Да је ко чуо, како је тужно он певао ову песму, одмах би се сетио да та песма из срца иде, и да је и њему тако исто као што песма каже, да он никога нема, до своје оружје, своју тугу и жалост. Јер, свршивши своју песму, ућути. Мало после узме у своје руке своју дугу пушку, погледа је љубави пуним погледом, па као да се с њоме разговара проговори:

»Моја пушко, врло моје добро, још тебе имам, само тебе на овоме свету.«

И после ових речи пригрли своју пушку као што се најбољи пријатељи грле, стисне је к себи и пољуби.

»Ех, С. Томашу, С. Томашу!« викне. После се окрене с. томашкој страни, уздахне, па после опет тужно попева:

»С. Томашу, Лазо еј,
»С. Томашу, српски Цариграде,
»Еј, Лазо еј.«

»Еј!« чу се као одзив песми од воде Рекавице.

Певач погледа оној страни од куд је долазио одзив његовој песми; лице му сину, рашири своје руке, још један часак — и на његова прса паде један човек, ког он највећом љубави загрли и пољуби.

Човек тај бејаше бос и гологлав; осим кошуље и гаћа на њему није било другога одела, а и то худно, што бејаше на њему, било је скроз мокро; али имао је са собом убојно оружје, преко рамена на црноме кајишу бритку сабљу, за појасом два добра пиштоља а у рукама своју дугу пушку.

»Стеване, — хвала Богу те си жив остао!«

»Хвала Богу ми остасмо живи; али, Петре, где је г. Младен?«

»Ја не знам «

»Шта, наопако? — Та ти си с њиме био!«

»Јесам.«

»Па си га оставио у невољи несрећниче! Проклет био, проклет био, Петре, кад се ниси нашао, да с њиме у невољи погинеш.«

»Чекај, не куни. Ти врло добро знаш, кад глас дође да ће Маџари ударити на нас и кад се ми на обрану приправљасмо, господин Младен рече теби: »Стеване, ти ћеш ићи на варадинску капију.« — »А ви, господине?« — »Ја ћу с Петром на другу страну,« одговорио ти је он.«

„Јесте, тако је било; али мени се одмах зломе слутило. Ја бих дао моју десну руку да ме је г. Младен са собом повео; ја њега не бих оставио у невољи, као што си ти учинио.“

„Мир, брате, не убадај! — рече мало оштрије Петар. — Ти можеш знати да је г. Младен већ онда нешто смислио кад нас оба двоје није хтео собом повести. Ти знаш: кад се ми растајасмо, он тебе загрли, и опрости се с тобом говорећи: „Стеване, ми ћемо данас врео дан имати, а Бог би дао да сви тројица изнесемо живу главу из данашње битке. Ако који данас погине, а оно да се опростимо! Стеване, опрости ми ако сам ти што неправдо учинио, а од мене ти све просто било!““

„Да, он се са мном праштао! Он је нама увек добар био, а мени.... кол'ко је он мени добро учинио, а ја њему ништа. Да сам којом срећом могао до њега погинути,... Боже, моје несреће!“

„Не греси Богу, Стеване. Ти си много срећнији него ја. Г. Младен мени тако мио бејаше као и теби. Зар ти мислиш да ја не бих у ватру и у воду ишао за њега? Бога ми бих; све бих ја за њега учинио, па не могох ништа! Стеване, Стеване, колико си ти од мене срећнији! Ти си се опростио и ижљубио с њиме, а мени је Бог и то укратио.“

После ових речи дубоко уздахнувши, продужи:

„Ми се растајасмо: ти оде са браћом варадинској капији, а ја с г. Младеном врбашком шанцу. Ми нисмо ту дуго дангубили;

Маџари ударе на нас. Они груваху из великих топова, тако да се земља тресла; ја погледах г. Младена, који до мене бејаше, лице му бејаше ведро, очи мирне. „Господине, — ја му рекох — Маџари јако грувају из топова, и све ближе нама долазе, а наше тобџије се слабо журе.“ — „Не брине се ти за то, — одговори ми он осмехнувши се; — зна Боснић шта ради, чекај само мало сад ћеш видети шта ће бити!“ — и тек што то рече, ал' зачу се команда: „Пали!“ — Наше тобџије опале с топовима сви у један пут, за тим на заповест ми просусмо из пушака огањ; у један мах учини се међу Маџарима русвај, стаде их лелек и писка, збуне се па пођу натраг.

„А Бог да прости!“ прихвати Стеван.

„Да, брате, с нама Бог бејаше, који нас је и до сад чувао! Ми три пут одбисмо непријатеља и помислисмо већ да смо га опет сломили, кад у један пут за нама С. Томаш букне у пламен. Ми се мало уплашисмо. — „Јунаци! — повиче г. Боснић — непријатељ је продјо; али ми ћемо остати на нашем месту и ове одбијати, који су пред нама. Тиме ћемо мало забунити оне који су у С. Томашу, не би ли се народ спасао.“ После ових речи заповеди нам да палимо; ми опалисмо из топова и пушака, учинисмо бруку да се земља тресла. За тим се почне нова и врела битка. Непријатељ, видевши да су њихови већ у С. Томашу, јуришио је на нас; ми га дочекивасмо и одбијасмо; своје пушке брзо пунисмо и избакивасмо; не дадосмо непријатељу ока

отворити а камо ли напред поћи, кад у један пут нас почеше с леђа бити; ми се још не дадосмо, већ удри, удри из пушке, док имадосмо џебане, а џебане бејаше прилично. Погледај моју пушку па ми реци, може ли у њу ући тана од тешке чађи.“

И после ових речи пружи Стевану своју пушку, мирно га погледи чекајући од њега пресуду о своме владању.

Стеван тек немарно погледи пушку па одговори:

„Добро, брате, пушка не лаже. Ко овако пушку из боја носи, тога је само Бог и Божја мајка могла сачувати да је изнео живу главу. Али шта бејаше с нашим господином? Зашто си њега оставио, зашто му не поможе да и он с тобом овде буде?“

„Мој брате! Маџари нас опколише као у котлу. Ја видех да се дуже не можемо бранити и да ћемо сви изгинути ако не умакнемо куд који може; зато се окренем г. Младену па му рекох: „Господине, спасимо себе, јер ће нас Маџари живе похватати.“ — „Вере ми моје, неће,“ одговори ми са свим хладнокрвно. После напуни своју пушку, нанишани међу Маџаре, опали, и ја видех где једног свали. — „Бежимо, бежимо, господине!“ викнух ја опет видевши да Маџари све ближе и ближе нама долазе. — „Зар ти не видиш да ја имам још пуних шест фишека,“ рече ми он, и лице му севну од љутине. — „Дајте полу мени, јер ја ни једнога немам.“ — „А ти сад измичи. Ти си твоје учинио док су теби долазили на

руку; сад долазе мени, сад ћу ја да своје одужим.“ — И после тога опет опали, па другог Маџара свали. — У томе Маџари беху са свим нас стеснили; више се није могло бранити. Г. Боснић видевши ово скочи у Рекавицу. Ја позвах опет господина Младена да узмакнемо. „Нисам ли ти рекао да ја још имам пуне фишеке? . . . А зашто ти не идеш кад немаш више џебане?“ — „Ја нећу без вас; ја имам још своју сабљу и кундак, да се за који часак браним.“ У томе Маџари тако близо дођу, да смо се каменом могли били до њих добацити. „Петре, бежи!“ рече ми г. Младен. — „Нећу без вас.“ Он ме преко погледа, очи му севнуше, после љутито проговори: „Је ли то послушност? Тако си се ти мени обећао, Петре?“ И после ових речи десницу своју подигне и претом покаже Рекавицу викнувши: „Напред!“ — — Шта могох учинити? Шта би ти чинио да си био са мном, Стеване?“

Стеван дуго не одговори, али после уздишући проговори:

„Ми смо се обећали њему да ћемо га свагда слушати и све чинити, што нам заповеди: ја бих то чинио што си и ти!“

„Видиш, брате, видиш како си неправо чинио вређајући ме и уједајући твојом сумњом.“

„Опрости.“

„Просто ти било.“

И после тога та два човека се обгрле, и дуго ћутаху.

„Брате мој, мени се данас врло стешчало, — проговори после мало ћутања Петар. — Ја не знам шта је Бог оставио да још доживим, али ја бих волео да сам данас погинуо.“

„Не рођи на Бога! Зар нема више ништа на овоме свету где ти можеш добро чинити?“ прихвати озбиљно Стеван.

„А што то, Стеване?! Та ти знаш, још кад смо се ми први пут у пивари код Карловаца састали, да сам и онда већ желео умрети. Онде ти исприоведа нама твоје страдање; сви се расплакаше тебе слушајући, а ја сам ти још завидео, јер толико си ти срећнији од мене. Јесте, брате, јесте страшно то, што си претрпео; али твоја је несрећа од злих људи; ти сам томе ниси крив, па ти је савест чиста; али ја, ја сам своме највећем злу сам крив.“

После ових речи ућути тај човек, за ког ће моје читатељке јамачно погодити, да је то онај исти самац, кога у почетку ове приповетке у карловачкој пивари видесмо, и његов друг Стеван да је онај Бачванин који се ту с њиме упознао и своје јаде му исприоведао.

„Али шта то може бити што си ти претрпео?“ запита после мало ћутања Стеван.

„Е, слушај па ћеш веровати да је теби боље него мени.“

После мало ћутања проговори:

„У једном богатом бачком селу беху два православна свештеника и један ђакон.

Свештеници беху стари, богати и срећни људи, јер су још онда добили парохије кад

то није тако тешко ишло као сад, а од то доба прошло је много добрих година, у којима је храна лепо родила, многи се момци и девојке загледаше и венчаше, и тако из венчаница и крштеница свештеници купише себи сесију земље и нешто мало винограда; а који српски свештеник има своју сесију земље и виноград, тај се зове богат и срећан човек.

Али кукаван ђакон бејаше врло сиротан и несрећан. Он је био ожењен. — Молим за опроштење! Ја не велим да је то несрећа бити ожењен, а особито кад се двоје тако искрено и право љубе као што су се миловали ђакон и ђаконовица. Али од како се ђакон оженио прођоше осам година, Бог му поклони шесторо деце, а конзисторијум никако не хтеде парохију. А он се надао одмах прве године доброј парохији, јер он бејаше најразборитији и најмудрији ђакон у целој епархији.

Где би био срећан са женом и шесторо деце поред сто форинти плаће на годину дана?! Истина, каткад је имао по нешто из таса, а и сахрањивао је; али и ту боље што је, то је ишло попи у џеп, а ђакону увек најхуће, као што му је и срећа најхућа.

Мантија, коју му је таст купио, дерала се и искварила, а ђакон тек не може у гаћама ићи у цркву! Наонако за кукавца! И он је сносио своју невољу као паметан човек; седео је код своје куће па радио као и други сељаци. Да му није било срамота ићи на па-

дницу, он би толико заслужио, да храни себе и своју децу.

Деца његова беху њему његово највеће добро. Кад је он код њих био, и кад је имао до себе своју љубу, која је била нежна као голубица и добра као залогај хлеба, онда је њему увек минуло. Он је склопио своје руке и славио Бога, који му је у толиком злу даровао најбоље добро овога света, добру и верну жену која без роптања сноси невољу, красну здраву децу, и миловање које бејаше његово богатство. Кад му се због какве неправде здраво на срцу стешчало, увек је онда своју децу себи призивао, и жљубио их, па му срцу одмах лакше бејаше.

Али на скоро укине му се и то; он не смеде ни своју жену ни децу прсима својим пригрлити и пољубити, јер он паде у тешку и опасну болест. Од многога и тешкога рада, од честога назеба, од велике брига паде у болест, прса му ослабе, у његовим прсима цигерица губити се и с њом и његов живот нестајати поче. Кашаљ, ракање крви, бол с леве стране у прсима беху знаци његове скоре смрти. Страшно! Он је знао да ће скоро умрети и да ће његова деца остати сирочад без оца и хранитеља, које кад је год погледао увек му је срце пуцало од бола, а очи његове пуне беху сузама. Деца, видевши га сетна и невесела, умиљаваху му се и шћаху га љубити. Он их је турао од себе; он није хтео да га деца љубе, јер се бојао да ће својим задахом и пољупцем своју децу отровати.

То је њему љута несрећа и туга била, а за мало постаде још већа, јер он тако ослаби и оболе да није могао с постеље силазити. Он је видео да му се последњи час приближује.

Он се бојао смрти, а све се некако надао да неће умрети, за које се по цео дан Богу молио. А њему је овај свет био пун јада и невоље, и смрт би му тек одлакшати могла; али он се сећао своје деце, која ће за њиме остати без хранитеља. Он је знао, да ако се Бог не смилује његовој сирочади и не помогне им, владика и конзисторијум јамачно неће. И зато му је све теже било, и све се побожније молио да га Бог сачува у животу.

Бог га није услишао; он умре, а деци његовој за наследство остану: глад, јади и невоља.

Онај дан кад је преминуо, у његовој кући потроши се и последње парче хлеба. Сиротна деца врискаху око мртвог свог оца, који их је тако право и неисказано љубио, отхрањивао и на добро учио, али за собом ни толико им није оставио да га могу сахранити. Сељаци се договоре, скупише међу собом новце, и сахранише младога свештеника и беднога оца.

Његова удовица остаде у највећој сиротињи са својом децом, коју ни хлебом није могла захрањивати. Она је ишла милосрдним људима, и молила их да приме под своје које-год од њене деце. Најстарије њено чедо бејаше дете од осам година, и томе се првом нађе поочим.

„Смиљано, чедо моје, — говораше јој мајка једно вече — ти мораш твоју мајку оставити, сутра ћеш ићи у Ч. . . г. Павлу који се примио да те отхрањује и под своје држи.“ — Дете бризне у плач и почне молити своју мајку да је не даје од себе. „Немој плакати, дете моје! Г. Павле је самац и добар стари господин; ти ћеш га слушати и поштовати, а он ће тебе чувати и пазити, теби ће тамо добро бити.“

„Али ти нећеш тамо бити, добра моја мајко! Како ћу ја без тебе?“

И обеси се матери својој око врата. Удовици се да на жао, па и она удари у плач, па после кроз плач проговори:

„Ништа, дете моје; ти ћеш место мене имати господина Павла, који ће те љубити као што те је твој покојни отац љубио.“

„Нема тога, мајко моја, који мени може тако добар бити, као што си ми ти и мој покојни отац добри били.“

Удовица бризне, дете с њом заједно, и тако плакаху док девојче у плачу и не заспи, а јадна мати склопи руке и помоли се Богу.

Зора заплави, а удовица све непрестано се Богу моли. Много има у своме срцу кукавна мати, која отпушта своје чедо у свет међу стране људе. —

У томе зауставе се једна кола, на којима је дошао слуга г. Павла по Смиљану, да је са собом води. Јадно дете, јадна мати! Загрлише се, љубише се, плакаше, док им није суза нестало, и онда Смиља седне на кола са

нешто мало хамбуља; те хамбуљице и мајчин благослов беху њен мираз.

Кочијаш ошине своје коње, коњи полете као тице ластавице и око два сâта после подне зауставе се пред кућом г. Павла.

Господин Павле је био наш комшија; он бејаше богат господин а ми прости људи, и тако наравно да смо ми више пазили шта се код њега чини него он шта се код нас. Кад се кола, на којима је Смиља дошла, пред капијом зауставише, ми сви, који смо се код куће нашли, погледамо да видимо тко је дошао г. Павлу.

Чудна ствар! Ја сам био онда тек од 13 година; али како опазих Смиљу, која бејаше лепа и румена као сунце, моје се срце у мени задркће.

„Лепа девојчица,“ рече једна моја снаха.

„То ће бити она коју је господин Павле узео под своје. Њен је отац попа био у *...“ проговори моја мати.

„Ах, то је та кукавна девојчица, што је тако рано изгубила својега оца?“ запита моја снаха.

„Срећна је она, — придода моја мати; — господин Павле је њу на душу примио. Он ће је лепо отхранити; кад одрасте, даће уз њу леп мираз па још за попу удати.“

Кад је моја мати ово изрекла, моје срце мене заболи; ја не знам зашто, ни како је то могло бити, али ја сам се здраво ожалостио што ће Смиљана попадија бити.

Ја сам њу онда први пут видео; ја сам онда имао тек 13 година, и мени се чини да сам ја омиловао Смиљану и да сам желео да она моја буде. То је чудно.“

„Е зашто? — прекине Бачванин. — И ја нисам имао више него 14 година, кад сам моју Јеку обегенисао.“

„Истина, брате, — продужи самац, — љубав у то доба већ може доћи; дете омиљује дете, па се бегенишу без да знају зашто, али да их ко хоће да раздели, они би оба двоје готови били умрети. Најпостојанија је љубав која се у детинству започне.“

Тако је било и са мном. Од како сам ја Смиљану опазио, од оно доба сам је омиловао као своју душу, и од тога дана ја ни о чему другоме нисам могао мислити него о Смиљани и о томе како ћу ја попа бити.

Како је мој отац кући дошао, ја га стадох молити да ме даде на науке, да ја могу попа постати. Мој отац бејаше прост човек. Отац, деда и сви наши стари, које ми памтисмо, беху простаци, и тако за мога оца била би највећа част и срећа да му син буде попа, али он мнијаше да то не може бити.

„Е, мој синко, — рече он, — а од куд ћеш се ти школовати, кад смо ми сиротни па ти не можемо дати трошка?“

Ал' ја то нисам знао расудити, већ сам га опет молио, сваки боговетни дан, у јутру и у вече сам га напастовао, док на послетку после два месеца не намолих га и мога стрица, те ми обећају да ће ме послати у Карловце у школу.

Између тога ја сам сваки дан ишао код господина Павла, и састајао се са Смиљаном, која је изилазила у авлију и са сеоском децом се играла. Смиљану су сви пазили, али нико тако као ја. Боже сачувај, да јој је ко најмање неправу учинио, ја бих му очи ископао био. Тако је то трајало до јесени. — Дође школско време, ја с мојим оцем на кола, па у Карловце.

У Карловцима сам провео девет година. — Девет година! Е, брате, ти не знаш како је таком сиромашу, као што сам ја био, који нема чиме да се храни, већем мора друге своје другове да служи, — ти не знаш како је то девет година у школи провести! Да ти ја станем све моје јаде говорити, до сутра не бих свршио.

Сиротан ђак више пати него најгори пас. Пас би скапао да мора толико поднети колико сиромаш ђак подноси, а човек издржи све и преживи. Глад, зиму, врућину, неправедне укоре, приговоре и поругу својих другова и гдекоји пут и својих учитеља ја сам мирно сносио, јер сам ја хтео поп бити, па сам морао хватати себи пријатељство, — а сиромашак само онда може имати пријатеља у богатоме и већем, кад му се да да га гази, и по њему говори и чини.

Кад се девета година свршила, и ја имадох у рукама писмено да сам изучио богословију, тако сам радостан био као да сам цар постао.

То је било у петак у вече. Ја одмах оставим Карловце и пођем пешке кући. У недељу сам био код куће. Мој отац мене девет година није видео. Кад сам му се јавио, он ме загрли и сузе му ударе на очи.

Ја не знам је ли то било од радости или од жалости; али, гледајући мене, морало му се ражалити. Ја сам тако бедно изгледао; у мени је мало било снаге; ја сам био као сен; очи моје беху усануле од многога рада и неспавања.

Тај дан сам у цркви био и појао; многи су за мене распитивали јер ме нико није могао познати. — Кад смо из цркве полазили, ја погледим у женску страну, и видех Смиљу!

Она је дивна девојка била, за девет година нарасла у висину, лице јој се развило, али остало онако нежно као кад је дете била, црне њене очи посташе ватреније и лепше него што пре беху.

Она је из цркве сама кући ишла, ја јој се јавим и она ме љубавно прими, јер ме је одмах познала.

»То је чудо да сте се и ви један пут наканили кући доћи! Већ девет година како сте отишли! Вама се врло допало у Карловцима?« вељаше ми она.

»Не, госпођице, ја сам у Карловцима несрећан био, а срце и мисли моје непрестано овде беху где су сад!«

»Тако?... То баш и не верујем!«

»Зашто? Зар је то тако чудно кад се човек сећа своје пријатељице, коју од свога детињства пази?«

»Да Богме! Што је у детињству мило, то одраслом човеку постане обично.«

»Је ли тако и код вас?«

На ове моје речи Смиљана се застиди и своје очи земљи спусти.

После овога прођоше два месеца.

Између тога ја сам се допао био нашем пароху и свима сељацима, који ми обећаше да ће, кад томе време буде, израдити код владике да ме зађакони, и после да ће ме за свога ђакона узети.

Ја сам се са Смиљом више пута састајао; видео сам да она мене љуби. Господин Павле је имао лепу башту уз своју кућу; ја сам се са Смиљаном састајао сваке недеље и свеца у тој башти.

Један пут бејаше угодно време, и ја изјасним Смиљани да ју ја љубим и да ја хоћу њу за своју жену — њу или никога.

Смиљана земљи спусти своје очи и ништа ми не одговори.

»Јесам ли вас увредио са својима речима?« запитах ја дркћући.

»Боже сачувај!«

»Могу ли вас назвати својом?«

»Питајте мога поочима, — одговори ми она жалосно и стидљиво; — моја је срећа у његовима рукама; он је мене на душу примио, он је мој отац, ја ћу оно чинити што он рекне!«

Мени се све наоколо окрену. То није љубав; јер која девојка љуби та не може тако одговорити, помислим ја у себи па рекох:

„Госпођице, ви мене не љубите!“

Девојка ме погледа као што сам ја њу био погледао кад ме је упутила своје поочиму, да је од њега просим, и после дрктајући проговори:

„Ви мене вређате вашом сумњом.“

„Не, госпођице, живога ми Бога, ја не хтедох вас вређати; али ја вас безгранично љубим, и само из чисте љубави говорим што сам вам рекао. Кад бих ја вас испросио од господина Павла, а ви бисте на његову реч за мене пошли без да ме љубите, ја бих с вама врло несрећан био.“

Девојка ми ништа не одговори, но стаде руже брати са једног жбуна који бејаше до нас, и како који цвет узбере а она га одмах смрви. Моје срце бејаше у тај час преко мере пуно; ја сам хтео врло много говорити, а не могох ништа, већем загледах се у девојку, која бране цвеће, само да се чиме год забави и да сакрије своју забуну.

Кад је један румен шебој узбрала, ја је ухватим за руку и дрктајућим гласом је занитам:

„Госпођице, коме ћете дати тај цвет?“

„Вама.“

„Али овај цвет означаје верну, искрену и постојану љубав; дајете ли ми са својим значајем тај цвет?“

Девојка ништа не одговори, већем ми пружи цвет и главу своју окрене да не види кад га ја примим. Моја се рука задркће, ја примим цвет; али у исти часак, кад сам руку пружио рад цвета, глава ми се занесе, и падне на њене груди. Она ме не одбаци од себе, већем своју руку мете на моју главу. Овако прођоше два тренућа — рајска милина!

„Ви мене љубите, госпођице; тако ми мога живота, ви мене љубите!“ проговорим јој у највећој жестини после мало ћутања, и руку своју сплетем око Смиљаниног стаса, уста се моја нађу с њенима меднима устима; пољубац плане, а у пољупцу беше речено: „Ја те љубим!“

После ових речи Петар поћути неко време, као да се хоће мало да одмори од тешког бремена, које му је срце тако притисло, да је престао био дисати и глас му са свим малаксао био. После мало ћутања с тешком натегом продужи:

„Договорисмо се да други дан одем г. Павлу и да је себи просим, па у вече да дођем опет у башту и да јој приповедим шта је г. Павле рекао.“

Господин Павле сеђаше у својој соби и бејаше му нешто неправдо тај дан.

Како ме опази а он се одмах продере:

„Но, шта је?“

„Господине...“

„Говори, које добро.“

„Добро сам од вас дошао просити...“

„Ја никоме ништа не делим.“

»Али ја сам дошао просити што ћете једном морати дати; а ја могу несрећан бити ако ме ви одбијете.«

»Тим горе за тебе.«

После ових речи устане, почне палити на своју велику лулу; учинивши то, задими и замисли се некуда и не гледајући на мене више.

Мене то није вређало. Ја сам био сиромах ђак па сам већ више пута тако дочекиван бивао и чисто сам се томе већ и навикао. Али сад ми врло незгодно бејаше, јер ја сам се надао да ћу на вече радостан глас однети Смиљи. Зато се још већма понизим и на ново почнем молити г. Павла да ме преслуша, и за тим кажем му шта желим.

Он ме погледи, извади из уста лулу, намести се на седилу мало боље, па после проговори:

»Јеси ти, момче, полудео?«

»Не, господине, ја сам при чистој свести, ја љубим Смиљану и, ако ви не дате да она моја буде, ја ћу бити врло несрећан.«

Ја сам врло озбиљно и жалосно говорио, и чини ми се да је г. Павле то видевши смиловао се, јер он блаже проговори:

»Ако је тако, а ти причекај мало док ти брци нарасту; та сад си још дериште. — — — А кад будеш за женидбу — продужи после мало ћутања — а ти ми донеси од твога владике писмено да ће ти дати пароксију, али писмено — разумеш? — а не обећање.«

Бадава сам га молио и преклињао, он ме више не хтеде ни слушати; на послетку, ви-

девши да ја из собе не изилазим, устане, отвори собна врата па ми рече:

»Ја ти рекох, а шта рекох тако ће бити. Ја сам то дете узео на душу, па хоћу да знам, коме ћу је дати; она није мени на одмет.«

»Али, господине, ја Смиљу преко мере љубим; ја сам за њу готов најтеже послове свршивати, а ја сам радин; ми не можемо бити несрећни јер се милујемо.«

»Миловали су се и њени родитељи, и њен је отац радин био, па шта бејаше од њега?«

Дође вече. Ја сам у срцу зебао како ћу изићи пред Смиљану. Она бејаше сетна и невесела; очи јој пуне суза бејаху. Она је све знала; њу је г. Павле к себи призвао и питао је је ли истина да она мене милује. А кад му је она право одговорила, и кад је он видео да није шала, њему не бејаше мило, али је опет обећао да нам неће кратити, ако ми владика да писмено од себе, да ће ме одмах запопити чим се венчам.

»Он зна да то не може бити, — придода Смиљана плачевно. — Владика себе никоме неће обвезати, а камо ли такоме сиромасу као што си ти.« И после ових речи бризне плакати: »Тешко свакој, која остане без оца и мајке, па падне на туђу кору хлеба.«

Мени је тешко било гледајући Смиљанине јаде, али да ми је цар поклати све своје благо, не би ми тако драго било, као што су ми биле сузе Смиљанине, јер ја се отуд уверих да она мене право љуби.

„Смиљо, остави ти овај дом, па хајде са мном; ми ћемо у свет, па шта нам Бог да.“

„Не, — одговори она — он је мене својим хлебом захранио, он је мени до данас добар био, и зато му фала; ја њега не могу вређати.“

„Смиљо, да ти мене тако милујеш као ја тебе, ти не би тако мислила.“

Ове моје речи њу за срце уједоше; она подигне своју лепу главу, погледи ме са жалости, па ми тужно проговори:

„Мало ти је мојих јада, Петре, да ме још и сумњом уједаш?“

И за овим речима пролије сузе низ бело своје лице.

Те сузе мене убише.

Ја приђох њој, ухватим је за руку тешећи је. Она спусти своју главу на моја прса, њена коса мене у лице дирну, лице плане, рука се моја обвије око њеног витког тела, срце штрецне и поче брже куцати; ја се сав задрктах.

Ах, Бог убио свакога, који има своје или туђе женско чедо на својој души, па га не чува као своје очи, него га пусти да ради по својој глави.

Истина је да женско само себе најбоље чува, — поштено срце и добра душа бољи су чувари него ма каква строга стража, — али опет ко своје дете остави на Божју вересију, тај љуто греша; — — — један часак, један тренутак, дете се може заборавити и зло се скоро нехотице учини.

Па онда тешко поштеним душама, које се заборавице! Савест гризе, прође и радост и весеље овога света. Они пате, пате, а баш злу нису толико криви, колико су криви њихови старији, који су томе прилику дали.

Ја не знам, брате, како згреших; али Бог ми је сведок, који види у срце човеку, да сам ја Смиљану чисто, невино и поштено љубио. И опет? и опет!...

А Смиља? Та она је тако чиста и невино била као анђеоска неба, њено срце право и поштено!

Нама је после нашег греха одмах куцнуо час да се кајемо, и ми се љуто покајасмо, али ту није фајде се кајати.

Да сам могао, предао бих себе у руке сатани и душу своју на вечите муке, само да није оно што је, и да учини да Смиља буде весела као што је била.

„Смиљо, моја мила Смиљо! Немој плакати, голубе мој бели, — тешио сам је кад се после тога први пут састадосмо. — Ја идем владици; пашћу пред њега на колена и склопљеним рукама молићу од њега оно, што твој поочим жели; он ће се смиловати на мене, ти ћеш бити моја, а ја ћу с тобом бити најсрећнији овог света.“

Што рекох то учиних. Други дан сам био на путу; био сам код владике; љубио сам му и ноге и руке; преклињао сам и молио да ми учини милост и да ми да што је Смиљин поочим желео.“

»Па ниси добио?« запита Стеван.

»Где бих добио? — одговори Петар. — Кад се још коме писмено обвезао владика да ће дати парохију? Ја сам срећан био што сам с поштеним човеком имао посла, који ме је лепо примио и управо ми рекао да то не може бити док има на реду старијих и од мене заслужнијих; осим тога ми је обећао да, ако се добро владам, да ће се старати за мене.«

»Па то је лепо,« рече Стеван озбиљно.

»Лепо и јесте а и право је; али, брате, помисли како је мени било кад сам видео да се не могу помоћи! — Јао, Боже мој! — Мислио сам: цео је свет на мени. Тако ми бејаше тешко. Шта ћу чинити? Празан ми је био цео свет; никог нисам имао ко ће ми помоћи. Два пут, три пут сам ишао г. Павлу и молио га да се смилује на мене и да ме не убија својим речима, али бадава, г. Павле не даде се ни осолити.«

»Та то ти је права несрећа тај твој г. Павле.«

»Бог да му душу прости, — одговори сакрушено Петар, — дај му мира у гробу; он је своје платио за свога живота.«

»Како то?«

»Слушај, брате, па ћеш знати. Ја сам био као луд од бриге. Са Смиљаном не смедох се ни састајати, јер кад год се видесмо, она је увек плакала и тужила. Моје срце је пуцало од туге гледајући њене јаде; она се сваки дан наочиглед губила — а томе сам ја био крив.

Међу тим прођоше неколико месеци; ја видех да нема помоћи ни од куда и зато се одважим на најдрње. Одох Смиљани, па јој рекох озбиљски:

»Смиљо, ево сад те последњи пут молим: остави ову кућу, у којој за нас нема спасења, па хајде са мном у свет.«

»Немој ми то спомињати, Петре! Ја сам ти већ рекла зашто г. Павла не могу вређати, и ја остајем при своме.«

»А тако ми никад нећемо бити своји.«

»Ја знам.«

»Е добро, Смиљано. Кад ти не можеш моја бити, а ти умри са мном; кад нисмо могли на овоме свету своји бити, будимо у једноме гробу.«

Смиљана ме погледи, лице јој се разведри, очи јој севну опет као негда, кад смо срећни били, па ми нежно одговори:

»Фала ти, Петре; ја видим да ти мене искрено и право љубиш; фала ти Петре!« И после ових речи ухвати ме за руку, подигне се мало па ме пољуби; после тихо проговори:

»Видиш, Петре, ја већ давно размишљам о томе што си ми сада рекао; ја сам теби то давно хтела рећи, ал' ти ниси био код куће; ти си био молити владика, а ја сам се надала да ћеш га умолити; без тога ја бих већ давно у гробу била.«

За овим речима откопча своју хаљину и из својих недара извади један мали златан крст. У среди тога крста био је драги камен као украс. Овај камен она притисне, крст се

отвори, а у томе крсту било је мало зелен-кастог прашка.

»Овај прашак у чаши чисте воде може десет људи нагло и без бола уморити.«

»Умримо, умримо заједно!« викнух ја изван себе од радости.

»То не може бити, Петре. Сад је већ томе крај.«

»Крај? Зашто? Зашто не може бити?«

»Јер ја под својим срцем живо чедо носим. Чедо је то и твоје, и ми смо дужни за њега живети.«

Окамених се, глава ми се занесе, сав се задрктах.

»Умримо, умримо Смиљо!« викнух после мало ћутања, и не знајући управо шта говорим.

»Узми се на ум. Ти си господар од свога живота; ал' ја од свога нисам, јер у мојој утроби има створење, које није томе криво што сам ја згрешила. — Петре, ако ти имаш срца оставити мене и своје дете, нек ти је од мене просто, али ћеш Богу одговарати.«

Ја падох њојзи око врата и ижљубих је чистом душом: »Смиљано, с тобом и за тебе ја сам свачему приправан.«

»Фала ти, Петре, па сад ме послушај још једно. Г. Павле не зна како сам ја; ја немам образа то њему рећи. Док он дозна, Бог милостив зна шта ће он чинити; он је нагао па се свачему могу надати; може бити да ће ме срамно од себе отерати.«

»О, срамота, срамота!«

»Ја морам подносити. Г. Павла не могу оставити без с Богом остај, јер ме је он својом кором хлеба отхранио, а умрети не смем због мога чеда. Петре, ово грешно чедо ће до три месеца на свет доћи; ти си отац, Петре; ти си дужан се старати за своје дете! Сад иди па ради како те Бог учи; али гледај да за то време коју крајцару прислужиш, ако би г. Павле мене и моје чедо од себе одбио, да не скапа од глади. Петре, је л': ти ћеш учинити што те молим?«

Ижљубимо се и опростимо.

Ја одох. Побијао сам се од камена до камена; потуцао сам се од немила до недрага. На послетку Бог се смиљује мојима јадима. Ја се нађох с оне стране Саве у служби. Служио сам по године дана и заштедео сто талира. Задржаваху ме да останем у мојој служби. Ја заштем отпуст за месец дана и добијем; осим тога дадоше ми писмено да сам у служби која на годину доноси 400 талира.

Шта је мени више требало на овоме свету? Служба, која доноси 400 талира, боља је него парохија оним људима, који не гледају на то где могу више добра учинити, већем на то како ће моћи себе боље хранити; а ја сам јамачно знао да је г. Павле само се о томе бринуо како ће онај, чија Смиља буде, себе и њу хранити моћи.

Ја сам мислио да ме г. Павле неће одбити, кад му кажем какву службу имам. И

опет моме срцу бејаше врло тешко. То бејаше слутња.

Дођох у своје село. Ја нисам ишао кући, да загрлим своју матер и свога оца, већ одох управо г: Павлу.

Г. Павле бејаше у оној истој соби, где сам га онда видео кад сам Смиљу просио. Како ме опази одмах ме и позна.

»Но, које добро, момче?!«

»Господине, ја сам хвала Богу у стању хранити себе и своју жену; ја имам службу, која ми на годину 400 талира доноси; ја вас сад молим и преклињем да ми Смиљу за љубавцу дате.«

»Смиљу? — проговори г. Павле, зачуђено ме гледајући. — А од куд ти долазиш, момче, да не знаш шта је учинила та несрећа.«

Мене за срце уједу те речи г. Павла.

»Господине, ја Смиљу љубим и поштујем, и зато вас опомињем да о њој тако не говорите.«

»О, где ти њега! А знаш ли ти шта је она учинила?«

»Знам, — рекнем ја одважно, — а томе сте ви криви.«

»Ја крив? Што је она изгубила свој образ и погазила своје поштење, томе сам ја крив? Још ћеш ваљада мени наметати и њено копиле.«

Мене тек сад заболи срце, сад се сетих тек свега зла, што сам учинио. Копиле? Та моје чедо никад другог имена неће имати.

Г. Павле цео ми црн постаде пред очима; сав планух од љутине и бола; к њему полетим, да га својима рукама загушим. Али одмах се умирим, помисливши на Смиљу и на моје дете којима моја нега треба.

»Господине, — викнух ја као изван себе — где је Смиља, где је моје чедо?«

»Твоје чедо? — запита г. Павле, а на лицу му се види да се гади своје речи. — Дакле с таким ђубретом се дала та несрећа.«

»Господине, доста!«

»И мени жао бејаше? Жао? Ха, ха, ха! У Тису с њима, штета што им нисам скрјао вратове!« После тога презрително проговори: »Тражи их у Тиси!«

Брате, ја не знам шта би са мном, кад је г. Павле ово изговорио. Са мном није Бог био већ нечастиви, који ми је узео памет, узео милост из срца и упалио ђаволску ватру освете, која плану и свег ме занесе. На ас-талу је стајао један турски нож. Ја га зграбих, зашкриптах зубима и изван себе викнувши: »А ти цркни, псето немилостиво!« нож забодем у г. Павла прса.

На зло сам га место погодио, међу ребра, где срце стоји, — и он паде мртав.

Кад крв потече, ја се згрозих; ноге ми задркћу тако, да сам на колена пао. У тај часак из ближње собе уђе један човек, висок, сув, блед и болешљив. Видевши тог човека, страва ме подухвати; на мојима очима је већ и пре магла била, а сад кроз ту маглу мени се учини од тога човека да је то сен, душа

г. Павла, јер и лице у тога човека било је баш као у г. Павла, само мршавије и мило-стивије.

Та сен дође к мени, ухвати ме за прса и повиче: „Убица! убица!“

Ја се почех отимати, ал' он ме је чврсто држао. У један пут ја некако измѣнух песницом, те га у груди погодим. Њему пљосне крв на уста и стропошта се о патос лелек-нувши:

„Уби ме, проклетник!“

Ја сам једва могао чути ове речи, јер мене ухвати нека страва, као да је нечастиви у мени; ја потрчим и нађох се у авлији свога оца.

„Петре, Петре, — врисне моја мати, видевши ме изван себе, — дете моје, ти си већ чуо...“ Моје очи беху кржаве, уста запенушена, поглед дивљи. „Јао мени, дете моје, та може бити да још није свему крај. Истина, рибари су Смиљу видели на Тиси и ту нађоше њене хаљине; али може бити да она није скочила у воду, може бити... — Та само недеља дана још, како Смиљане нема; она још може доћи!“ дода после мало борбе, мислећи ме утешити.

За мене више није било утехе. Ја сам знао све зло, које сам учинио; пред мојима очима беху: два самртника, суд и вешала. Отргнем се од своје матере, седох на кола, па бежи. Кад коњи до Саве дођоше, они скапаше од умора.

Код свога дома одлежао сам шест месеци, за то време бивши непрестано између

смрти и живота, између лудила и свести. Да се Бог на мене смиловао па да ме је к себи примио или да ми је узео памет па да ме је учинио као стоку, да се не знам сећати шта се догодило! Али ја оздравим и окрепим се, а спомен онога што бејаше гризао ми је срце као шкорпија.

Још веће јаде морадох дочути. Мој отац је умро у тамници, јер беху посумњали да је он убио г. Павла, да га покраде и похара.

Кукавни старац је знао да сам ја био убица и не хтеде у своје правдању исказати, већ је трпео док је могао, и док није свиснуо, које од муке у тамници, које од жалости.

Видиш, брате, шта сам ја починио, па да мени није горе него теби!“

Бачванин се здраво замисли, и не могаше ништа одговорити.

„Ја сам много пути мислио — продужи Петар после дугог ћутања — да пређем у ћесареву земљу па да кажем суду шта учиних, ал' не смедох; ја бих драговољно се курталисао овога живота, ал' не имадох снаге на вешалима умрети.“

У вину сам тражио себи лека; пио сам од јутра до вечера; па, кад ме вино занесе тако да сам био као стока, онда сам најсрећнији био. То је тако трајало од дана на дан. Који су ме познавали чудише се томе; после ме сви презру, истерају ме из службе, и ја постадох најгора скитница и пијаница.

И тако сам живео од дана до дана, од године до године, без части и образа; бацио

сам се у простачке хаљине; скитао сам се, потуцао сам се од немила до недрага; гад ме је јео; и ја сам се надао смрти а знао сам да под туђим плотом морам скапати. И ја преживех толике године, и у толико година нисам ни један дан поштеније провео него други, ни један часак нисам боље проживео него други. Кад нисам имао паре у цепу ја сам радио најтеже и најопасније послове, а док коју заслужих, а ја је одмах дадох за вино... Вино, вино бејаше мој најбољи пријатељ и моја утеха.

Србијанци су одважни људи, али су се чудили и дивили шта сам ја починио, и како сам свагда срљао где се глава у торби носила, да заслужим себи на вино. Они не знађаху да ја баш и тражим смрт.

Кад се овде у царевој земљи комешати почело, и ја пређох овамо с намером ићи у Беч или у Пешту, где пре буде русваја, да се бијем и заслужујем себи на вино, ако не нађем смрт.

Не дођох даље од Карловаца. Ту се са-стадох с тобом и с г. Младеном, кога је Бог послао међу нас, да нас мало упитоми и умири моју савест. Ја сам постао други човек; оставио сам се пића и заклео се њему да ћу оно чинити што ми буде заповедао. Ја сам одржао моју заклетву: увек сам га слушао и то драговољно, последња његова заповест ми је распорила срце, али ја сам је испунио и оставио њега у невољи.

За овим речима Петар обадвема својим рукама протре своје чело, да збрише зној, који је по челу му ударио.

После уздахне:

»Бар да сам данас погинуо! Кад нема г. Младена, на што мени овај јадан живот?«

»Зна Бог, брате, шта ради. Може бити да ће ти још дати срећу!«

»Срећу? Каку може мени Бог срећу дати? Па баш да и може, чиме сам ја заслужио од Бога какво добро?«

»А чиме је заслужио онај нитков, који је мене упропастио, па му је опет све за руком изилазило што је хтео? Ти јамачно не знаш да се он оженио с девојком коју је наш господин миловао и хтео узети.«

»Шта то велиш, брате?«

»Тако је као што ти ја кажем. Не питај од куда ја знам, али ти се заклињем да је тако... Мој брате, — продужи Бачванин после мало ћутања, — то не може тако на веки остати. Зашто да кад сиромах најмање што згреши а он пати и од људи и од Бога, јер га савест гризе, а богатом све олако прође? Ето ти нехотице зло учини па патиш и дан данас, а онај, који никад није ни једно добро у своме животу учинио, благује. Али то неће тако остати, јер ја што сам намислио то ћу учинити.«

»Шта то?«

»Ја се морам ономе ниткову осветити!«

»Осветити? — Мани се освете, брате; немој, молим те, немој то спомињати.«

»Е није него још штогод! него да оставим да он слади и ужива! нитков који никад о добру ни помислио није!... Ја не знам зашто, али ја све мислим да би г. Младен сад жив био, да тога лопова није било. Он је многому злу крив... он је многому злу крив.«

»Бог ће му судити, брате!«

»Бог хоће; али хоћу и ја за оно што је мени и мојима учинио.«

»Опрости му; видиш да сам ја бар опростио г. Павлу...«

»Па шта би било? Он је крив био што је твоја Смиљана несрећно прошла; ти си му се осветио, и зато си се кајао као какав највећи грешник... Ја, ја да сам тако био као ти, и ја бих с г. Павлом тако исто учинио, па се не бих кајао!«

»Немој тако говорити! Ти не знаш како љуто мори савест, кад човек зло учини; веруј ми, сто пути је боље зло добрим враћати.«

»Да како не? Ваљада да одем још том славном г. Лацики па да му се поклоним и да му руку пољубим, што је помогао мојим душманима да нас дотерају до паса?...« У један пут ућути, после жешће проговори: »Може бити да бих опростио. Они су преварили, они су отели од нас наше добро па делили с погаником, с Чивутином; али зато смо се намирили. Кад не може моја кућа бити која је моје дединство, баш неће ни Чивутин се по њој ширити! Ти знаш шта

сам учинио. Ја сам је запалио и, што огањ није покварио, то сам порушио и поломио... Па с тим би било крај рачуну; али кад се сетим моје сироте Анђе... Не, не; не говори ништа о опроштају, ја се морам осветити! — — Па после, ти си видео како сам нашао свога брата у сомборској тамници. Јадан је био и невољан... Баш је Бог милостив био што се смиловао на њега и себи га примио. Да је онако живео, био би на грех и досаду. Не говори више; мени се крв на очи навукла, и ја морам учинити што сам намислио.« После тога поћути мало, па после тресући се проговори: »Хајде са мном ако хоћеш, ако не, ја ћу ићи сам.«

»Куда?«

»До зоре ћемо се довући до куће мога душманина г. Лацике. Ако га нађемо код куће, он мора умрети; ако не, од његове куће неће остати камен на камену.«

»Али...«

»Ништа, не говори ништа. Ако си мој друг, а ти ми буди у невољи; а ако се бојиш кроз маџарску војску пролазити, а ти остај, ја ћу и сам отићи.« И не чекавши одговора пође.

Петар пође за њим, стигне га, и ухвативши га за руку рекне му:

»Ја ћу ићи куд ти поћеш. Али да је мени знати где лежи моја Смиљана, као што ти знаш за твоју Анђу и твога брата, ја не бих на освету никада помислио, ја бих се на њи-

ховом гробу Богу молио, па би ми лакше било.“

„Не говори, већ хајде!“
И у ћутању пођу.

XIII. ОТАЦ И КЋИ

Жао му је, срце пуца живо,
Зашто он баш да јој чини криво.
Бранко Радичевић.

Та ти ли си?.....
Вала Богу, кад сам те видео,
Те ме жива моја жеља мину.
С. Н. П.

Кад Младена оковаше и у ропство одведоше, Ружа је била у несвести.

Зора је већ била, кад је к себи дошла и своје очи отворила. Она сва претрне од страха, јер на собним вратима беху две грдне човечине — мрки брци и страшно оружје бејаше у њих, поглед њихов бејаше мрк и страховит. То беху Стеван и Петар.

Моје лепе читатељке знају зашто су они дошли.

Петар видевши Ружу задркће се, нека га језа обузме и стајаше окамењен на своме месту.

Али Стеван који бејаше много немилостивији него Петар приђе к Ружи, ухвати је за руку и горопадно повиче:

„Устани, госпођо, па нас води.“

Ружа бејаше бледа као смрт, које од слабости и тешке жалости коју је претрпела, које опет од страха.

„Куда?“ запита дркћући.

„Господину Лацики,“ рече Стеван.

„Моме мужу. Ја не знам где је он.“

„Не знаш, госпођо? Ти не знаш за свога мужа?“

„Не.“

„Госпођо, ти нас нећеш обманути; он је код куће, јер су га ноћаске још људи видели; он је гдегод прикривен; реци нам где је.“

„Ја не знам.“

„Госпођо, узми се на ум. Ми ћемо целу кућу испреметати, па ћемо га наћи, или ако га не нађемо, овде ће све у пламен букнути, па живе главе нико одавде неће изнети.“

После ових речи оштро погледи Ружу, али она ништа не говораше.

Стеван видевши ово зашкрипута зубима, после се окрене вратима, кроз која су у собу ушли, закључа их, кључ узме са собом и кроз друга врата уђе у ред соба. —

Он тамо дуго заостаде.

Између тога Петар је непрестано Ружу гледао. Њу гледајући срце му је дрктало; он је видео да она много пати; он се смиловао на њу и жао му бејаше зашто да јој баш он учини криво. Он приђе к Ружи, ухвати је за руку и нежно јој проговори:

„Госпођо, опрости нам.“ Ружа упре у њега своје очи. „Видиш, госпођо моја, ми

смо врло много препатили, твој муж је моме другу много скривио; сад му је до руке дошло да му врати жао за срамоту, па сад хоће да плати свој дуг; али, госпођо, твоје лице је поштено, твоје очи су тако миле, ти јамачно ниси ничему крива, и зато те ја молим опрости нам што ти жао учинисмо.“

Ружа је тај дан много препатила, и зато ове благе речи њојзи мелем беху; она са љубави и захвалности погледа Петра.

„Хвала ти, брате.“

Али једва што је ове речи са највећом натегом изговорила, глава јој се занесе, и она се онесвести. Петар јој притрчи, мете своју руку на њено чело, на коме је смртни зној био. За тим, опазивши на камину у стаклу воду, пође по воду. Дошавши до камина, стресе се као да је на отровну змију стао, лице му плану, срце му се стегну у прсима. На камину је лежао онај мали златан крст из ког је Ружа за себе и за Младена отров извадила.

Петар видевши тај крст узме га у руке, лице му пребледи, очи му усахнуше, коса му се наостреши.

„То је, то је!“ викну после као изван себе. После тога притрчи Ружи, загледа се у њу, па с највећом двојбом повиче: „Слика, исто лице! О, ако је она, ако је то...“

За тим клекне до Руже, ухвати јој руку, почне је љубити, подигне је и стисне своје

срцу. Видевши да је непрестано у несвести склопи руке к небу у највећем очајању викнувши:

„Боже, сад помози и поврати у живот ово чедо.“

После тога подигне бледу главу, наслони своја на њена уста, рекао би свој живот хоће да у њу прелије, и својим задахом да је ускрсне. Ово поврати Ружу, она отвори своје очи, и уздахне. Петар видевши то, врисне од радости; после ухвати Ружу испод пазуха и посади је на столицу близу камина где је лежао крст. За тим склопи своје руке, клекне пред Ружу као пред какву светињу па дркћући проговори:

„Госпођо, преклињем те живим Богом и светим Јованом, реци ми право од куда ти овај крст.“

Ружа пребледи.

„Зашто питаш?“ рече дркћући.

„То је крст моје љубазнице, госпођо. Ако знаш за њу, реци ми о њој што, кажи ми за њен гроб, тако ти млека, којим те је твоја мати одојила!“

„Њено име, њено име!“

„Смиља!“

„Отац мој!“ цикну Ружа и обеси се Петру о врат.

„Кћери, кћери моја!“ викну Петар, те пригрли Ружу тако чврсто, рекао би: боји се да је ко од њега не отме.

У томе врата се отворе, Стеван уђе у собу; у руци је имао буктећу машалу, очи његове севаху од љутине.

„Ништа нисам нашао, али из ове куће нико неће живе главе изнети!“ За тим се окрене Петру и чудно га погледа: „Шта је то, Петре?!“

Петар није слушао Стевана, није га ни видео; његово срце пуно је било слатке радости, његове очи севаху од милине; он је Ружу грлио и љубио, а грлећи и љубећи је непрестано говорио:

„Рано моја, душо моја... душо моја...“

Стеван није сам својим очима веровао и тако је као окамењен стајао и гледао Петра и Ружу неко време; после приђе Петру па ухвативши га за раме повиче:

„Петре, хајде! Ми смо наше овде свршили!“

Петар погледи свога друга, после га ухвати за две руке па га к земљи повуче викнувши:

„На колена, па се Богу моли. Ја сам нашао своју кћер.“

У тај мах цела се соба засија од руменкасте светлости, и нека пуцњава зачује се:

„Шта је то?“ викнуше у један мах Петар и Ружа.

„Ватра, — одговори мирно Стеван. — Ја не нађох мога злотвора, а кад њега нема, нека му букте дворови.“

„Шта уради!“ викну уплашено Петар.

„Ништа — уђе Ружа тихо у реч — нека горе, и нека ватра их спали; ни тако овде није ништа муком течено.“

После тога приђе к постељи, развуче завесе и узме спавајуће своје чедо на руке:

„Ево моје чедо; отац мој, ово је моје богаство!“ и за тиме поносито изађе из собе, у коју је густ дим почео долазити, носећи своје чедо у наручју.

XIV. ТАМНИЦА

Бацше и у тамницу приу,
Бено лежи вода до кољена
А јуначке кости до рамена

С. Н. П.

После с. томашке пропасти у Суботици је био крвави суд.

Судије код овога суда били су заклетни српски непријатељи. Кад је који Србин под њихову руку дошао, с тиме је било јада и покора, јер судије нису гледали је ли што крив или није, већ су га злоставили само зато што је Србин. — Том суду предадоше Младена.

Председник суда, опака људа, запита:

„Је ли отмен?“

„Јесте.“

Председник зазвони, два момка с оружјем уђу.

„Водите овог роба у Кишвилагош.“

Тако се звала најцрња тамница.

Кога су у ту тамницу бацили, тај је брзо за тим доспео под губилиште.

Кад Младена уведоше и врата за њим затворише, мислио је да су га у гробницу живог сахранили; плесноћа и неки незгодни задах га с места забуни, а било је тако мрачно као и у гробу. Он прекрсти своје руке, и дуго је тако као окамењен стајао. У један пут чује где неко уздахну и лелекну:

„Јао, муко моја!“

Пође тамо од куд је лелек чуо; напред, мало напред — нагази на мокру сламу; заустави се, протре своје очи и с натегом почне назирати.

Рибера је страшне ствари писао у својима иконама; човеку се стисне срце у прсима и кожа му се најежи кад погледи коју од тих икона; али да је Рибера видео како су патили кукавни робови у суботичким тамницама, он би и сам припознао да се то не да написати.

На мокрој слами лежао је један млад човек као капља; ноге су му биле босе; кошуља на њему у цепове почупана, тако да су му прси са свим голе; око врата где се марама веже била је плаветна пруга; коса му је била црна у кврчицама; лице бледо и ледено али на њему су љути болови написани били; на среди чела дугачка и дубока рана, на којој се крв усирила. Страшно је патио тај кукавац: прси су се напињале и дизале, рука му је укочена била.

Чело главе седео је други један мало старији. Овај је држао млађега главу у својим рукама и са највећом тугом гледао је како се тај љуто мучи. Лице је његово било мрко и туробно; али по томе мрком и туробном лицу суза за сузом је текла.

„А јао мени! Јао, мајко Божја!“ викну млађи из најљуће боље и поче очи превртати.

„Престаће то, мој рођени Милошу; престаће то, мој слатки брате!“ Овако хтеде тешити старији млађега, али речи му се загушише, па је једва с натегом могао говорити.

Болник није ни слушао шта му брат говори. Болови су његови врло љути били. Он зашкрипута својим зубима, грчевито обадвема својим рукама стисне свога брата на лелекне:

„Умрећу, јао, умрећу.“

„Бог би дао, мој слатки брате!“ промумла у себи старији.

Млађи се задркта, прси му се напну, јакну још један пут, и тиме се све сврши. Он бејаше мртав.

Старији видевши то стресе се, своје лице покрије обадвема рукама, после тога викну као да је изван себе:

„Умре!“ Мало ућути, очи своје подигне, после опет запишти: „А јао мени, мој рођени брате; ја тебе изгубих, брате; мој брате, ти мене остави!“ После тога подигне свога мртвага брата, обгрли га, пољуби га, сузе му потеку по лицу; за тиме стисне га к своме срцу па га опет ижљуби. „Хвала теби, Боже

мој; ти њега ослободи од вешала!“ рече за тим тихо, па клекне до мртваца и склопи своје руке, да се моли Богу.

Младен, који је међу тим устао био и стао за леђа тога несрећнога брата, видевши где се овај Богу моли, прекрсти своје руке и прочита молитву за душу свога новог друга.

Између тога, у другом углу тамнице на једној хаљини двојица сеђаху, обојица сужњи и невољни.

Једно бејаше млад човек са дугачким брковима, округлим ликом и бистрим великим очима.

Друго бејаше један старији; имао је седе власи, по лицу му ударила густа брада, која је сва седа била, лице му је било мршаво, очи без жара и пуне суза.

„Та не плачи, Ђорђе, — говораше млађи тешећи старијега; — родио си се, па једном мораш и умрети. Данас или сутра, то је све једно! Буди човек.“ Старији уздахне. „Шта уздишеш? — продужи млађи прекоравајући старијега. — Не показуј се да ти је тешко; трпи, како ти је тако ти је.“

„Али умрети!... Умрети? Бог зна, брате, хоћемо ли и до сутра живи бити.“

„Умрети? Па шта је то? — Је ли теби жао умрети?“

„Јесте, мени је жао.“

„Ђорђе, то нисам о теби мислио. Ја бих се заклео био да ћеш ти највеће муке претрпети па нећеш „јао“ рећи; а ти си тако

малодушан; ти ћеш може бити још молити твоје судије да ти живот опросте.“

„Они мени неће опростити; ја ћу умрети, ја ћу умрети.“

„Кукавице! Мене нека секу, нека пеку; нек чине са мном шта им је воља; али тиме се неће пофалити да су ме застрашили и понизили.“

„Лако је теби говорити. За тобом нико не остаје; али видиш: ја имам своју жену и једно сироче на души. На киме ће они остати, кад ја погинем? Шта ће бити од њих?“ И после ових речи обадвема рукама покрије своје лице.

Млађи ућути.

У тамници је такав мрак био, да ова двојица нису видели оне друге; они нису ни знали шта се у другоме углу догодило.

Тако је то дуго трајало. У тамници бејаше највећа тишина. Младен је непрестано на коленима клечао и Богу се молио, а његов друг до њега држао је на своме срцу свога мрвога брата.

У томе врата се од тамнице отворише, и с поља горопадно повикаше:

„Нека изиђу Сентомашани!“

Онај, који је свога мрвога брата оплакивао, тргне се и подигне своју главу али ништа не одговори.

„Сентомашани! Зар не чују С. Томашани?“ викну с поља опет.

„Чујем, чујем ја, али не чује Милош! Хе, хе, хе, Милош не чује, Милоша нећете ве-

шати!“ и за овим речима зацени се смејући. За тим из целог грла почне певати:

„Који не зна кад треба
За свој род умрети —
Није Србин већ је буба,
Тог ће земља клети.

Ха, ха, ха! Милоша ви нећете вешати! Он је умро за свој род, ал' га ви нећете вешати!“

„Који је ђаво тима?“ повикаше с поља, и четири момка уђу у тамницу, један носећи луч у руци, а друга тројица убојно оружје.

„Где су С. Томашани?“ викнуше ушавши у тамницу.

„Ево, ово сам ја, а ово је Милош мој брат — ког ви нећете обесити!“ и за тим баци се на колена, подигне руке небу; после пригрли свога брата и почне га љубити: „Ходи, брате, само ме мало загрли, само ме мало пољуби, па се више нећемо никад видети; али тебе неће вешати, нико неће вешати.“ За тим устане.

Страшно га је било погледати. Коса му је била разбарушена, очи мутне, лице бледо као смрт, одело на њему на цепове подерано. Кад је устао и погледао око себе, чисто се свима смрзла крв, тако је тај поглед страшиан био.

Момци, који су дошли били, чисто се устравеше. Тек после дугог времена један дође к себи па повикне:

„Напред!“

С. Томашанин га погледа, као да се чуди, па запита:

„Куда? Та Милош је умро! Шта ћемо сад код вешала, Милоша не можете обесити?“

„Овај је полудео!“ рекне један момак.

„Дед мало кундаком; сад ће он доћи к себи!“ и за тим речима немилице удари га кундаком у леђа.

С. Томашанин плану као рис, зашкрипута зубима, очи му севну, згрчи своју песницу и полети момцима, — по у исти часак, као да му је нешто на памет пало, стаде, жалосно погледа момке па тихо проговори:

„Бадава ме удараш, Милоша нећеш вешати!“ и рекавши ово пође вратима.

У томе један момак окрене се онима, који су у углу седели, и немилостиво проговори:

„А кад ћеш ти, да већ ја обучем тај капут, што је на теби?“ —

Кад С. Томашанин чу те речи, као да се опет нечему сетио, стаде, после се нагло окрене па дотрчи у угао где је Ђорђе и онај други роб седео:

„Деда, — викну — ја мал' не одох а ни сам се од тебе ни опростио. С Богом деда!“

Старац је и пре тога већ у сузама био, а кад овај несрећни млад човек, који је од бола полудео био, њему дође и проговори му, а он се зацени од плача.

„А што плачеш деда? Та Милоша неће обесити... Милош је умро, деда; он је већ тамо...“ и руку своју подигне небу: „Тамо

на небу код нашег оца!“ дода после уздахнувши из срца.

„Хоће ли већ један пут томе крај бити?!“ викнуше оружани момци.

„С Богом деда!“ За тим обеси се старцу о врат, после пође другоме млађем, ижљуби се и с њим, па на послетку дође и к Младену.

„И ви ту? И ви!“ викну као изван себе.

Младен рашири своје руке, обгрли тога младога човека, пољуби се с њим па му пријатељски проговори:

„С Богом брате! Не плаши се и умри као што С. Томашани умиру. С Богом, скоро ћу и ја за тобом!“

С. Томашанин погледа Младена са зафалности па после одважно одговори:

„Фала, господине. С мене нећете постидни бити; ја ћу им показати како се умире... али Милоша неће вешати.“

И за овим речима подигне своје чело, и као човек, који је при свести и зна да славно чини, поносито пође пред својим гонитељима.

Два момка подигоше мртвога С. Томашанина и изнесоше из тамнице.

Кад врата затворише и луч изнесоше, у тамници постаде опет мрак као што је и пре био.

„Иване!“

„Младене!“

Викну двојица у један мах.

Онај роб, који је са старцем у углу седео, бејаше Иван, Младенов друг још од заманде. Они су се одмах познали, док су момци

луч у тамницу унели; ал' се један другом нису јавили, бојавши се да их не раставе ако се покажу да се познају. Но одмах, чим момци изађоше, јавише се један другом, загрлише се и ижљубише:

„Баш добро те нас Маџари заробише; другојачије не бисмо се никад ни састали!“ проговори Иван после прве радости.

„Теби је од шале, Иване?“

„Каква шала? Зар ти не верујеш да сам се ја тебе зажелио?“

„Верујем, али овако.“

„Па шта је то? Бићемо овако лепо, заједно у друштву, неколико дана; после ће нас извести пред суд; тамо ћемо им рећи што нам на срцу лежи, — за тиме на губилиште. Мени Бога ми неће тим наудити; ја сам живео, сад могу и умрети. А баш да ми и опросте живот, шта бих онда радио, ја сам без својих пријатеља? Ја бих морао од дуга времена умрети. А кад се већ мора умирати, ја волим од пушке него од дуга времена.“

За овима речима учини се тишина.

После мало ћутања Иван почне звиждати једну веселу арију, после тога проговори:

„Збиља, Младене, опомињеш се кад смо заједно учили играти? Је л', оно су лепа времена била?... Ал' да, ти си и онда смешан светац био! Мени се чини да си ти већ и онда роб био. Роб онда, роб сада, па шта ти је брига? Још боље овако бити роб него како оштроконђе девојке. Овако бар знам шта ме чека, а онако бес би га знао.“

Младена у срце дирну те речи, јер он се опомену првих својих јада, и хтеде нешто да говори, но у исти часак на улици загрме добошима.

»Склопите руке и молите се Богу! — повиче Ђорђе клекнувши и руке на молитву склопивши. — Нашега друга воде на губилиште.«

Младен и Иван тако учинише.

По сата клечаху и Богу се мољаху. У томе захори се пуцњава пушака.

»Бог да му душу прости! Он је претрпео!« уздахне старац прекрстивши се и сузе своје тарући.

»Фала Богу, кад је од пушке погинуо! Ја знам да се владао на губилишту као јунак.«

»Од куд ти то можеш знати?« запита Иван.

»Од туд — одговори Младен — што сам видео да се не плаши пушке ни топа, ни он ни његов брат. Да си их видео на с. томашким шанчевима како су се борили. У среди је био међу њима њихов отац, сед старац али крепак и јуначан као лав. Ова три човека на својима местима у највећој ватри тврдо стајашу као каменито стење одбијајући непријатеља од шанчева. Кад нам непријатељ за леђа зађе и поче нас бити, танад су тако летела као киша, ја сам њих гледао како су се држали — ни један оком није тренуо а камо ли да се устрашио.«

»То је јуначко колено.«

»Те какво! — продужи Младен. — Кад је цела наша војска које побијена које заробљена била, нас једно педесеторо нађосмо се код реке и борисмо се. Нек нисам поштен човек ако нисмо стотину потукли самима кундацима и бајонетима, јер џебана нам је нестала. Кад и своје пушке покрасмо, ја се бацих у воду и прејурим. Кад сам на половини реке већ био онда опазим да Маџари свладаше и свезаше та два брата; а они могоше ропству утећи, ја не знам зашто то не учинише.«

»Јер им је отац здраво рањен био па га не хтедоше ни мртва оставити. Он је мени сам приповедио,« рече Ђорђе.

»Поштена душа!«

»И он погину! Па како? Убише га као каквог пустахију, па Бог зна хоће ли га сахранити... Браћо, браћо, и ја ћу који дан: — браћо, ја остављам за собом удовицу, коју сам ја љубио као што може човек љубити; ми се пазисмо од како смо се састали; ја нисам никад што ни пожелео, да она није дознала и да се није трудила по вољи ми учинити; ја остављам за собом и једно сироче које сам на душу узео; — браћо, моје срце пишти, кржаве бих сузе лио кад на њих помислим, и опет, браћо, ... ја бих лакше умро, да знам да ће ме сахранити кад ме убију, да ће ме покрити покровом, да ће ме у сандук метути и опојати по православном обичају... Не, браћо, они ће ме убити и оставити на губилишту као каквог пса.«

После ових речи зацени се у плач, погури се, своје лице покрије обадема својима рукама а сав је дрктао као прут.

Иван се намршти, замисли се и уздахне
У томе по ходнику, из којег се улазило у тамницу, зачу се тиха песма.

Песма се овако почињала:

»Поручује Иванова љуба.«

Иваново лице сине од радости, он приђе Борђу, ухвати га за руку па му проговори:

»Не бој се, брате; све ће бити по твојој вољи. Ако те погубе, ти ћеш бити сахрањен по православноме обичају.«

Борђе погледа Ивана сумнително:

»Зашто ме обмањујеш? Зашто ми обећаваш оно што не може бити?«

»Кад сам ја још слагао? Што сам ти ја обећао то ће се догодити. Јеси ли чуо ту песму у ходнику?«

»Худа радост, — рече Борђе сакрушено; — песму је ту стражар певао.«

»Ма ко, — рече озбиљно Иван. — Чувши ту песму, ја те сад уверавам да ће се твоја последња жеља испунити.«

ХУ. КРВАВИ СУД

Ој давори, ти Косово равно,
Шта си данас дочекало тужно,
Да Арапи сад по теби суде.

С. Н. П.

Други дан после овога догађаја сужницима судише у суботичком крвавом суду.

Судионица је врло пространа била, али дупком напуњена народом. Свако је с највећим нестрпљењем ишчекивао крај суду, да види шта ће бити са сужницима.

Сужници стајаху пред зеленим асталом за којим сеђаху крвожедни судије. Сведок за сведоком се заклињао противу њих, а свакога појединог заклетва била је за главу сужницима.

Борђе је био блед као смрт; очи његове пуне сузама; једва се држао на својима ногама, тако је дрктао од слабости и страха.

»Шта сам ја вама скривио, да се криво на мене заклињете?! — рекао би гдекоји пут уздишући. — Ја никад ни једноме нисам зло учинио.«

Сведоци га погледаше презрително и гдекоји међу зубима промумла:

»Vad rácz, hazaáruló.«

Младен је стајао прекрштеним на прса рукама, мирно и тихо; лице му је ведро било, очи светле као да се њега цела ствар ни најмање не тиче.

Иван је стајао смешећи се, и по гдекоји пут једну арију из кадрила тихо звиждукајући.

Судије саслушавши сведоке позову сужнике да се бране:

„Е, да Богме, — проговори Иван, — мени до душе неће још дуго требати моје прси, али опет зато нећу да их кварим у лудо говорећи. Кад сте купили сведоке и научили их шта да говоре, а ви купите и бранитеља ако вам треба па га научите како ће нам и он врат ломити.“

Иван говораше јасно и разумително. Кад је изговорио, у народу се метеж роди; свако се дивило томе човеку, који извесно зна да ће скоро умрети, па опет лакрдише.

У томе један млад бледолик човек са благородним ликом, лепим високим челом, ватреним погледом, смеђом косом, плавим дугачким брковима, стаде пред судије па својим јасним гласом проговори:

„Ја сам обранитељ ове господе!“

После тога се окрене сужницима па им љубавно проговори:

„Браћо, мене нису судије поткупиле, већ ја ћу вас бранити, јер ви то заслужујете.“

Сад се тек учини жубор међу народом. Што овај човек учини то бејаше више него јунаштво. Бранити несрећнике којима су суботичке судије напиле чашу, то шћаше рећи: ја стрмоглавце падам у беду, и мећем своју главу у торбу.

Обранитељ на највеће чудо свију почне говорити. Говорио је ватрено, а речи његове

беху тако праве и побудителне, да су многима сузе на очи натерале.

„Лај, лај; за оне је тана већ саливено, па сад можеш лајати колико год хоћеш!“ мумлаху други, који су немилостиви били као пси.

Тако и бејаше. Судије осудише сужнике да умру од праха и олова.

Кад изрекоше пресуду, Ђорђе пребледи као смрт, на очи му сузе ударе, ноге му се тако задркћу да се стропоштао, и пљеснувши својима рукама лелекнуо:

„Али, господо, ја сам невин!“

Младен не говораше ништа. Кад је судија изрекао да ће умрети од праха и олова очи му сину, лице му се зарумени, чело буде још ведрије, уста му се осмехну, као да му се што повољно догодило.

Иван разрогачи своје очи, па се насмехну; после поругателно рече:

„Ви сте се забунили у стилу, господине, јер рекосте у пресуди да смо ми продавали отаџбину, а јамачно хтедосте рећи да смо је издали.“ Судије га погледаше. „Измените, господине, измените, јер то вам нико неће веровати да сам ја продао отачаство, јер, кад сте љубав имали секвестрирати моје добро, нашли сте код мене само Кошутове банке, а то сваки зна да ја за те банке ни своју зоб не бих дао био, да нисам морао, а камо ли своје отачаство!“

Ове речи дирнуше у живац и судије и цео народ у судишту. Поруга је противу Ко-

шута доста љута била, а Кошут у оно доба бејаше мали Бог у Суботици. И зато се по целој судишту велики жубор учини. Гдекоји потрзаше своје сабље, да Ивана на комаде исеку. Једва је председник суда могао утишати народ заповедивши момцима да сужне изведу из судишта.

XVI. БЕО ХЛЕБАЦ

Она ће доћи!

Које су на смрт осудили у Суботици, оне су обично двадесет и четири сата на белом хлебу држали. За двадесет и четири сата они беху на углед народу, који се веселио и забављао гледајући страх и тугу гдекојега осуђенога. За то време, док су сужници на белом хлебу, обично им се испуни ако што зажеље, а многи од народа, који долазе да их виде, доносе им понуде.

Кад су Младена, Ивана и Ђорђа метнули на бео хлебац, из пакости њима нису дали да се ко на само с њима може разговарати.

Њих метнуше око подне на бео хлебац. Народ је врвео као на какво чудо, да их види, јер се по целој вароши било разгласило како су се њих двојица добро владали пред судом, па свако шћаше видети те чудне људе, које тако горка смрт не могаше застрашити.

Иван сеђаше за једном трпезом на којој је горела свећа, па цупкајући ногом по патосу тихо је певао различите веселе припеве уз наше народне песме.

Младен бејаше мало даље од њега и нешто замишљен; али ништа се није страшио, а баш није ни жалостан био.

Врата од собе беху широм отворена, да кроз њих свако може видети сужнике, а на вратима бејаше стражар, који је чувао сужнике и никоме није дао да њима улази.

„Младене, је л' да су поштени људи наше судије? Саставише нас овако лепо, дадоше нам почасну стражу, па још заповедише да нико не сме долазити да нам досађује! Баш се брину за наш комодитет!“ говораше Иван Младену.

Младен се осмехне ал' му ништа не одговори.

„Ти си се опет замислио. Ја већ видим да од тебе никад неће човек бити.“

Ђорђе сеђаше у једном углу од собе.

„Стражо!“ викну Иван после неколико часова.

„Заповедајте господине.“

„Је ли нама слободно пушити овде?“

„Јесте.“

„А ти пошљи кога, нека купи најбоље хавана регалија цигаре.“

Стражар викне, један момак се јави, прими од Ивана новце и за неколико часкова врати се с пуном кутијом цигара.

Иван отвори кутију, и почне бирати цигаре :

»Младене, нас господски служе. Ја не верујем да у целој Суботици има још једна кутија овакових цигара; гледај како је црн и сув лист, па гледај ове жуте пегице по њима.«

После ових речи запаливши своју цигару понуди Младена :

»Пуши, у твоме животу оваке цигаре више нећеш пушити.«

Младен запали, и повукавши неколико димова одговори :

»Без све шале, Иване, цигаре су особите. Бадава над „хавана регелијама“ нема цигаре.«

И та два човека, који извесно знађаху да ће после неколико сати умрети, сладише се цигарама као да су на каквој части.

У томе сутоп се хватао, свет се разилазио, а у сужника соби свеће запалише.

»Вече је наступило, а ње нема; ја не знам шта да мислим!« проговори Иван после мало ћутања, кад момци из собе изађоше и за собом врата затворише.

»А кога си ти ишчекивао?« запита Младен.

»Своју жену.«

»Зар ти не знаш да нама нико не сме долазити?«

»А зар ти ниси чуо синоћке пред вратима од наше тамнице песму: Поручује Иванова љуба и т. д.?«

»Јесам. Али шта ћеш с тиме?«

»Е, добро, то је знак да ће моја жена данас код мене бити.«

»Какав знак? Од куд ти то знадеш да је то знак?«

»Е чекај, сад ћу ти приповедити. Видиш, ја не знам ни сам како сам до тамнице дошао. Ја сам са маџарском господом врло добро живео, ма да сам у срцу највећи непријатељ њихових дела био, али ја сам се од свога детинства с њима научио па нисам се могао од њих цепати.

»Ја сам њих себи призивао, и често их частио; с њима сам ја пио и веселио се. Они су више у мојој него у својој кући били. Једно вече врло се разгрејасмо добрим вилањским вином, кад у један пут мој гост А... Јанош повиче: „Газда, дај шампањера!“ — „Иди не будали, — одговорим му ја. — Ко би лакрдишао и шампањер тражио преко вилањског вина?“ — „Ал' ја хоћу шампањер да пијем. Нисам ја паор да пијем којекакву буцку, већ господин; а господа шампањер пију.“ — Ја видевши да се не могу отрести пошаљем свога момка по шампањер, само да скинем беду с врата. После неколико тренутака момак дође с 10 бутела шампањера. — Како момак у собу, а овај за кошар, у коме су бутеле биле, па повиче: „А где су друге?“ — „Ја више нисам донео, господине!“ одговори момак. — „Јесмо ли ми просјаци, да нас овако служе?“ викне он па тресне све бутеле о земљу. Мени се крв у образе слети; ухватим га за прси и хтедох га рашчупати, али дођу други да нас

разваде. — Ја га пустим јер ми не бејаше ни то мило што се у мојој кући кавга заметнула; али мој красни гост непрестано је беснео дречећи: »10 бутела као каквима просјацима!“ Други умиривајући га рекну му: »Не дери се, он би и више донео, али човек нема новаца.“ — »Има зоби, нека прода зоб, па нек купи шампањер, кад хоће да части господу.“ Ја се врло чудим што сам и до јако трпео безобразлук тај, да ми у мојој кући други заповеда; али кад он почне још разређивати, и учити ме шта да ја радим са својим добром и како да частим своје госте, наопако се разгоропадим. Ја бих га кроз прозор бацио да сам могао до њега; али око њега беху његови другови и не дадоше ми до њега. — »Продај зоб па ћеш имати новаца.“ — »Ја не дам своју зоб за Кошутове банке!“ викнем ја љутито, знајући да ћу га тиме ражљутити. »Даћеш, даћеш, тако ми Бога даћеш!“ дречао је он, а пена му је на устима од љутине била.

»Кад ја рекох да за Кошутове банке не дам своју зоб, моји сви гости се скупише и међу собом почеше шушкати; после сви оду, ни један не рекавши ми ни: с Богом остај.

»Други дан дође к мени један маџарски официр с неколико момака, заиште кључеве од моје житнице, и после ми донесе неколико хиљада форинти у Кошутовим банкама: »Ево за вашу зоб, коју ћемо данас носити.“ — »Моја зоб није на продају.“ — »Отачаству треба, па мора бити.“ »Треба и мени, а ако

земља треба, нека меће порез на људе. Ја нисам дужан сам носити земаљске терете.“ —

»Они одоше, и после неколико тренутака врате се, и окују ме у гвожђе.

»Моја жена видевши то поче молити, преклињати и обећавати дарове, да ме само не дирају; она обећа све новце, што је за зоб примила, само да ме се окану. Официр јој грубо одговори да сам ја издајница, који продајем отачаство, и да ћу ја зато на вешала, па ће опет новци њихови бити, јер, вели, од издајнице се добра одузимају.

»Кад она то чује, сва се зарумени, презрително погледи официра, дође мени, загрли ме па ми рече: »Иване, кад бих знала да ће те распети, ја више не бих молила.“ — »И немој псе молити, него моли се Богу за моју душу... и, кад ово све пређе, ако се узудажеш, а ти...“ — »Не, не, не, Иване; ја сам твоја и сад и после твоје смрти.“ — Очи њене беху пуне сузама. — »Право! — викнух ја. — Сад си ми лепа! Ја никад још у тебе сузе не видех.“ — Она се тргне, утре своје сузе па веселије проговори: »Више неће ни видети, ово су и прве и последње моје сузе... Баш нико се неће тиме пофалити да ме је расплакао.“ — И после тога обесивши ми се око врата, ижљубимо се и опростимо.

»Ја пођох. Кад сам већ вратима дошао био, а она повиче: »Иване, ја мал' не заборавих нешто ти рећи.“ — Приђе к мени па ми лагано проговори: »Ми ћемо се још видети!“ — »Када?“ — »Ја не знам хоће ли ме

пустити у твоју тамницу; али, пустили не пустили, ми ћемо се видети... Чекај...“ и после ових речи се мало замисли. „Ха, ово је слично! Ти се опомињеш оне песме: Поручује Иванова љуба и т. д.“ — „Како се не бих опомињао? Та ти си ми толико пута певала.“ — „Е, добро. Кад ту песму чујеш онда ми се други дан надај.“ — „Ал' од кога ћу ја у тамници чути песму?“ — „Ја не знам: пред твојим вратима, под твојим прозором, на улици близу твоје тамнице или ма где било, певаће когод, тако да ћеш ти у тамници чути.“ —

„Ето видиш, брате. Ја проведох у тамници три недеље дана ишчекујући да чујем песму, па никако. Синоћ је стражар певао пред вратима наше црне тамнице. Она ће данас бити у овој соби где само оне затварају, који су кандидирани за царство небесно; она ће јамачно данас овде бити, да ми, антиципандо од рајске насладе, толико пољубаца даде, што ће доста бити на пут до онога света. Ја се само томе чудим што још не долази.“

„Мој брате, худа је твоја нада!“

„Остави ти мене. Нисам се ја никад уздао у врбов клин; ја познајем моју жену; ја ти рекох да ће она овде бити, само кад сам ја чуо њену песму.“

У тај мах собна врата се отворе, и две у црно обучене женске уђу.

XVII. ИСПОВЕСТ

Младен је стајао као окамењен, две у црно обучене женске беху Иванова љуба и Ружа.

„Ви, ви овде?“ говорио је Младен љубећи Ружину руку, док је Иван са својом љубом на страни се разговарао.

„Ја дођох вама, да вам зафалим добро, које учинисте моме оцу.“

„Вашем оцу?... Ја вашег оца и не познајем!... Он је мртав...“

„Мртав је био за мене до скоро, јер ми не знадосмо једно за друго; али ми се нађосмо, ми се видесмо и ижљубисмо; он мене у чело ја њега у десницу руку; он мени исприповеда шта има вама зафалити, ви бејасте његов анђео утешитељ.“

Младен зачуђено гледаше Ружу.

„Не гледајте ме тако чудно, Младене. Што вам сада рекох то је истина, као што је један Бог на небу... Ви сте онај, за кога бих ја овака слаба жена готова била хиљаду пута умрети...“

Бризне плакати, покривши белим рукама своје лице.

Младен је био срећнији него ма ко други на свету. Он је био готов душу своју продати сатани за један часак, у коме би Ружа његова била, и тај часак бејаше ту. Ружа бејаше код њега са љубави према њему.

„Ја вама рекох једном да сам ја била врло несрећно створење овога света. У де-

тинству моме непрестано болујући нисам ни једну радост уживала, којом се деца сладе и због које после детинство са споменом остане тако драго. — У најтежима мојима болестима дојкиња је моја мене неговала и, тако рећи, мој худи живот она је од Бога мени измолила. Нарастох девојком, отресох се несносне бољетице, на лицу моме цветаху руже младости; јато обожатеља опкољаваше ме, и то мојој мајци мило бејаше; млади људи ме облетаху и ласкајући говораху ми да сам ја лепа, и то бејаше мајци мојој понос... а мени највећа досада. — „Гери моја, ти се зло владаш, ти си врло хладна према онима, који ти се умиљавају, а међу њима има племића, који могу на тебе, племићко колена, рачун држати.“ Она мени никад о другоме није говорила него о части, богатству, о племићима, баронима. Али кад год ми је о томе спомињала да сам ја од племићког колена, мене увек штреце нешто у срцу, јер чињаше ми се као да сам на њеноме лицу неку маглу и завист приметила. — У томе ја упознадох вас. Један пут сам вас видела, и од то доба...”

Ружа ућути. Младен склопи своје руке, као човек кад се пред светињом моли, и разнежено проговори:

„Продужите, продужите! Ви не знате како је мени драга ваша исповест.“

„У моме срцу се упалила тиха и потајна, али искрена и верна љубав према вама... Прођоше многи дани; моја мати никад о вама није једне речце проговорила. Један пут по-

сле онога дана, кад смо оно у сватовима били, поведе се о вама разговор, и моја мати рече: „Прво мало има света, а друго није ни племић!“ — За тиме ви сте долазили у нашу кућу, и њој сте се већма допали јер се једном изрази: „Кад већ није барон, бар да је племић. Али овако, шта је он?“ — У томе, на моју проклетињу, Лацика дође у нашу кућу, и запреси ме од моје матере. Она ме даде

„Ја сам плакала, молила се и преклињала да ме не даје њему, али све бејаше бадава; она ми је увек одговарала да је Лацика лепа прилика јер је човек од света, галант, богат и племић. — „Ал’ ја га не милујем, ја не могу бити срећна с њиме!“ говорила сам ја плачући. — „А да с ким ћеш бити срећна ако с њиме не? Он је у вармеђској служби; сви племићи ће око тебе се налазити и тебе обожавати; ти ћеш моћи најјучућнији тоалет непрестано имати, најноблији екипаж; око тебе ће се скупљати цео елегант-свет, и ако ти будеш разумна дама, ти ћеш моћи тон давати целоме хотволе-у.“ Ја одговорим да то мене ништа не привлачи, и да све Лацикино богатство не може учинити да га ја љубим.

„Видевши она да ме не може наговорити, а она озбиљно и оним гласом, којим ме је увек умела покорити, рече: „Ја хоћу, па тако мора бити.“

„Као што је она хтела, тако је морало бити. Ја сам се с Лациком претеновала, али моје срце је знало како му је.

„После тога ви бејасте код нас... Ја сам видела тугу на вама. Кад сам за фортепијаном седела, моме срцу је тако тешко било, као да је на њему велика гора; кад сам повела песму „Младо Поштарче,“ чинило ми се да опевам себе. Ви мене погледасте тужно, ја сам разумела ваш поглед, срце моје штречне, и љуто заболи. Ви одосте, ја не знадох шта ћу од жалости, глава ми се занесе, онесвестим се... и не знадох ништа о себи. — После сам одлежала неколико дана.

„Кад сам из љуте бољетице к себи долазила и мало се осветила, до мога кревета на коленима клечала је једна жена и склопљеним рукама се молила Богу. Кад опази да сам ја к себи дошла, врисне од радости, пригрли ме и мислила сам изешће ме љубећи. „Рано моја, теби је боље, срце моје!“ говораше грлећи ме.

„Мене моја мати никад није тако нежно и искрено загрлила и пољубила као моја дојкиња. Мени се срца косне та њена нега, те кроз плач проговорим: „Ах, ја много патим; мене врло боли моје срце, моја мила Смиљо...“ — „Знам, знам ја, дете моје; видела сам ја то на теби. Ти љубиш, — је ли, душо моја? — ти љубиш Младена, и твоје срце за њим пати.“ Ја покријем рукама своје лице и љуто зајецам. — „О зашто га не нађох! Ја бих својим животом вашу срећу купила... али он ми се изгуби“ закука она, тако да ми је њен глас срце парао, и за тим ми приповеди да је она вас заустављала, да се с вама раз-

говори, ал' ви се отесте од ње и одосте... Она је вас после у вашем обиталишту целу недељу дана сваки дан тражила, ал' ви се изгубисте; нико о вама није знао ништа рећи, и сви мислише да вам се гдегод каква несрећа догодила.

„Не бејаше помоћи; ја сам се за Лацику венчала.

„Кад сам с венчања кући дошла, тако ми је било као да ми треба умирати; ја сам седела у својој соби и плакала. У собу уђе моја стара дојкиња. „Смиљо! Смиљо! — вриснем ја, — ја сам несрећна, ја ћу умрети!“ — Она откопча своју хаљину и даде ми онај крст, који видесте; каже ми шта је у томе крсту, и зајеца горко: „Худо наследство што ти остаје од твоје мајке, ћери моја!“ — Ах, ја сам тај дан сувише препатила! „Ћери моја, — продужи Смиља свој говор, — ти не знаш како је било моме срцу видећи тебе да патиш, и ја ти не могах помоћи, ја, несрећна твоја мати!“ — Ја сам је чудно гледала. Она ме обухвати, обгрли и пољуби: „Дете моје, ти ниси ништа о томе знала до данас; мене је моја заклетва везала, те ти исповедити не могах што ми је на срцу било. Дете моје, она коју си ти као матер држала није теби мати — мати сам ја теби, а ти си пород чисте и верне љубави, али из незаконитог брака.“ —

Ружа изрекавши ово сва се зарумени, и дуго не могаше једне речце проговорити.

Младен није веровао да добро чује.

»Ви се чудите томе што сад рекох? — продужи Ружа после мало ћутања. — У први часак ни сама не хтедох веровати, али после се сетим како ме је она, коју сам као матер познавала, у целоме моме животу строго држала, како ме никад љубавно није погледала, мени је моје срце увек казивало да сам ја њојзи туђа.

»Мени после моја дојкиња приповеди да је она била под своје код г. Павла, који је рођени брат био мога назови оца, ког ја ни сам ни познавала; она се ту упозна у Петра, комшинско дете, који бејаше богослов и њу искрено и верно миловаше као што је и она њега.

»Г. Павле је био самац; он није имао од срца породе, али је имао свога брата, мужа моје назови матере.

»Г. Павле, који бејаше болешљив а преко мере богат, позове једном свога брата к себи на неко време, да буде код њега у гостима и да се разговоре шта ће и како ће са својим добром, јер и мој назови отац бејаше врло слаб и без деце.

»Али између тога роди се женско чедо моме назови оцу, и он дође с тим радосним гласом своме брату г. Павлу.

»Г. Павле се из најпре намргоди на тај глас. »Женско, женско?... Шта ми је рађала женско? Да је родила једног сина волео бих него пет девојака. — С девојкама ми је већ доста. Једну сам узео на душу; туђа је и-

стина, али боље да сам јој врат сломио, док сам је узео, него што сам је отхранио.«

»Он је мислио на моју матер која је исти дан мене родила и која је у ближњој соби лежала и све чула.

»Кукавица! Она је страшно патила за своју лакомисленост. Међу највећим телесним боловима морала је слушати жестоку погруд г. Павла, који ју је проклео и отказао се ње, заповедивши јој да иде куд је очи воде и да му на очи не долази. Он је хтеде од себе отерати, док је дознао да је она мене на свет донела; али кукавна Смиља је тако болесна била, да се с кревета није могла маћи. То је тако трајало скоро три месеца.

»Између тога г. Павле начини писмено у коме све своје добро својој новорођеној синовници поклања.

»У томе Смиља се опорави толико да је с кревета могла силазити; љути телесни болови њојзи минуше, али туга на срцу и њена брига буде већа. Она је своме срцу примила речи г. Павла; она није хтела у његовој кући више остати; она не могаше од стида ни у селу бити.

»А куда да се пусти са дететом у туђ свет, у свет у коме она никога не имађаше!

»Она клекне на колена поред своје постеље, скрсти своје руке, и кроз сузе мољаше се Богу да је узме у милост своју, не ради себе већ мене ради. »Боже шта ће бити од мога чеда!« — »Ја ћу му бити мати!« проговори неко за њеним леђима.

„Смиља се окрене. За њеним леђима бе-
јаше једна богато одевена госпођа, која по-
нуди Смиљу да мене њојзи преда, обећавајући
да ће ме она као своје дете отхранити и да
нас никад неће делити, ако се Смиља закуне
да ће то у тајности држати и никоме на свету
исповедити неће да је она моја мати.

„Смиљи се учини да је ту госпођу Бог
из неба послао, да је избави и спасе од про-
пасти; с радости пристане на то, што је она
хтела, закуне јој се да никоме до моје удадбе
неће говорити о моме рођењу а и кад се ја
удам да ће само мени смети исповедити ту
своју тајну; мене узе у своје наручје, и онај
исти час остави кућу г. Павла; седе на ка-
руца са мојом назови матером; дођу на Тису,
и на обали Тисе остави своје хаљине.

„Други дан по целоме Ч... се разгла-
сило да је Смиљана са својим дететом у Тису
скочила.

„Она је мене отхрањивала и неговала,
као што добра мати негује. Кад сам ја од-
расла, ја сам мислила да је она моја дојкиња
али ја сам њу увек као своју матер пошто-
вала и љубила и увек сам се њој више ле-
пила него оној, коју сам за своју матер др-
жала, јер она је мене из нужде к себи узела,
и, Бог би знао како, али ја сам у моме срцу
осећала да сам ја њој туђа и да она мене
не љуби, као што је то јамачно и било...“

„Али зашто је она вас к себи узимала
и зашто је заклела вашу мајку да никоме не

говори о вашем рођењу?“ уђе у реч Младен
чудећи се томе, што је од Руже чуо.

„Ја вам рекох да је она родила кћер
коју је г. Павле себи за наследницу узео о-
ставивши јој све своје добро. Дете то у путу
умре, кад га је она г. Павлу носила да га
види. Она то притаји јер је видела да јој је
муж болешљив и да ће скоро остати удова.
Она је своје дете тајно сахранила и мене
мртвом своме детету подметула, да тако у
великом наследству остане.

„Видите, она мене није из љубави к себи
примила, него из своје сујете и користи; она
мене истина никад није злоставила, али љу-
бави према мени не имађаше.

„Кад је мени моја кукавна мати своју
тајну исповедила, она је у сузама се гушила.
„Ђери моја, на нашем колону нема Божјег
благослова; нама за наследство од колена на
колени остају јади и несрећа; ти си још у
утробу твоје мајке близу смрти била; ја сам
тебе једва отхранила и горким сузама од Бога
измолила; а саде ти са благословом својим
смрт пружам, дајем ти љути отров, јер ја ви-
дим да си ти врло несрећна; ти не волиш
свога мужа а боље је умрети него противу
срца радити и с недрагим живети,... јер —
видиш, ђери моја, — част, слава и богатство
не могу загладити жалост за драгим.“

„Ја сам тешила своју матер рекавши јој
да ја не мрзим Лацику и да ћу ја с њиме
моћи срећна бити.

„Ја сам се показивала од тога часа да сам весела само да утешим своју кукавну матер; ја сам плакала где ме нико није видео, кријући своје сузе од људи, али сам у друштву и пред људима увек весело лице имала.

„Моја се мати утеши тиме. Она је код мене и код мога мужа живела; она је само за мене живела. То ја знадох и мило ми бешаше да јој чимгод могу надокнадити муку и патњу, коју је у своме животу поднела.

„Она доживи унуче, мога Младена. Кад га је на своје руке узела, њено је лице светло било од небесне милине и радости. „Бог се смиловао на мене и послушао моју молитву те је теби мушко чедо дао; фала његовом светом имену што није женско; на женској деци у нашем колену је до данас проклетиња била; проклетиња ће та престати с овим чедом!“ — За тим пролије сузе по своме беломе лицу.

„После тога она је мало још живела, у најлепшем своме добу је умрла, спомињући сваки дан мога оца.

„Ја сам од тога дана слободно могла сузе ронити и нисам морала се више ни од кога крити, јер сузе моје нису никоме на жао биле. Мој муж мене није из љубави ни узимао већ због мираза који сам ја имала, и он није много марио за то, плачем ли ја или се смејем.

„Од оног дана кад смо Смиљану сахранили ја нисам имала друге радости осим мога

чеда. а туге и жалости сувише. Од ономад Бог ми је даровао особиту радост; ја сам нашла свога оца, одвела сам га на гроб своје мајке, видела сам небесно задовољство и милину на његовоме лицу. Он је клекао на њен гроб, пролио сузе на њему, благословио мене и моје чедо и за вашу душу прочитао молитву, јер он је мислио да сте ви у С. Томашу погинули.“

„Али од куд зна ваш отац за мене?“

„Ви сте били његов анђеол утешитељ; ви сте му улили надежду да ће му Бог опростити зато што је згрешио; ви сте му говорили да Бог и убици прашта, кад се убица истинито покаје!“

„Петар?... Ја сам то Петру говорио... Петар је ваш отац?“

„Јесте!“

„Ја сам мислио да је он простак; он је у своме оделу, у животу, у говору, у свему је он тако био као и други простаци!“

„Јесте, јер је он непрестано с њима живео. Кад је моја мати се изгубила и кад се разгласило да је она у Тису скочила, он је био као луд од жалости, он је кривио г. Павла да је томе свему крив, наглоћа га занесе те он огреши своју душу и убије г. Павла и његовог брата, који је своме брату у помоћ пошао...“

Ружа не могаше даље говорити јер у исти мах врата се отворише и стражар у собу уђе.

„Моје госпође, време је да одлазите. Још једна четврт сата, па ће се стража мењати, и на моје место ће други доћи.“

Иванова љуба која је са својим мужем и Ђорђем разговарала устане са столице, на којој је седела, приђе к стражару и пружи му 20 дуката.

„Ово је твоје.“

Стражар не хтеде примити.

„Ја ти поклањам!“

„Не, госпођо, ја то не примам. Има и међу нама Маџарима, који знамо шта је поштење, па се не дајемо поткупити; ја сам своју главу у торбу метнуо кад сам вас у ову собу противу заповести пустио, а то нисам учинио за дукате.“

Сви се зачуде чувши то. Стражар приђе к Младену ухвати га за десну руку, на којој је имао једну златну бурму са малим алемом каменом

„Господине, ове су госпође желеле вас видети. Ја сам их пропустио да вас виде, јер сам знао да ће то вама мило бити. Кад би мене зато и погубили, не би ми жао било, кад сам вама мило учинио.“ После ових речи из недара извади једну књижицу, из књижице једну хартију, а из хартије измота онаку исту бурму као што је на Младеновом прсту била. „Ви се зовете Младен, а ова је бурма истоветна као што је та на вашем прсту!“

„То је моја бурма била, ја сам је поклонио у Милану једном Граничару.“

„Тај је Граничар мој живот спасао, господине. Ја сам војевао у горњој Маџарској у 13-ом хонведском батаљону; Граничари ударе на нас; нас бејаше један батаљон, њих један; ми се бисмо, Граничари нас савладају и на воду натерају, где се многи од наших подавише. Ја добијем рану у десно раме, испустим своју пушку и падох, један замане кундаком да ме смлати, али други притрчи, подмете своју пушку и сачува ме, приђе мени, подигне ме и пође са мном, да ме међу рањене и заробљене одведе. У томе дође од некуд Дамјанић са три батаљона одморних хонведа; мој обранитељ, како то види, остави мене и пође међу друге, који се почеше већ из пушака тући са Дамјанићевом војском. Али не оде ни три корачаја, њега таче из пушке у сред прса погоди. Ја му се привучем, да му помогнем; ал' он је издисао. „Брате, ако Бог да те ја преживим и својој се кући вратим кад се рат сврши, шта да учиним за тебе?“ — „Узми новце, што код мене има, па плати српском попу нека ми прочита молитву за душу.“ — „Али имаш ли ти кога свога да му однесем о теби глас?“ — „Ја немам никога, али да... ја имам свога побратима који се Младен зове. Ако га видиш где, познаћеш га по овој бурми што ми је на прсту; он има тако исту на своме прсту; и ова је његова била па ми је у Милану дао, кад се побратимисмо. Поздрави га, ја другог рода немам ни по крви ни по Богу, јер сам ја наход, с ким се нико није хтео братимити...“

Стражар стане, јер на варошкој кули сат поче избијати :

»Долази нова стража, госпође моје, похитајте да идемо, јер ако нас овде затеку, сви ћемо пропасти.«

XVIII ГУБИЛИШТЕ

Од моје ће руке погинути!

Пјеванија.

На муци се познају јунаци.

П. П. Њ. Владика.

** маја рано у јутру много света бејаше на суботичкој пијаци, који сви беху жељни видети сужнике на губилишту.

Време је хладно било и кишевито, суботичка пијаца, као обично кад је киша, преко мере блатњава, свакако не згодно за оне, који чамљаху по пијаци. И поред свега тога, све више и више се света скупљало, да на пијаци чами ишчекујући кад ће сужнике повести, да их погубе.

У винарама, које су на пијаци и око пијаце, тако је много људи било, да се није могло ни по вољи мицати, а да ко још уђе, ни за главу није могло бити.

У суботичким винарама има и други пут доста људи; али тај дан бејаше много више него обично, јер сви, који не хтедоше на пијаци чамити, а ради бејашу видети сужнике,

уђоше у винаре, да поред чаше вина дочекају што желе. Али они су дуго чекали, и тако место једне чаше омакоше се многе, а где год се много вино попије тамо се увек и многе речи проспу.

Ја ћу само неколико овде написати, и то од оних, које говораху међу собом три Буњевца.

Један поведе разговор :

»Требе господаре по мало!«

»Да, то је добро; али мени је жао за господарем Ђорђем; он је наш човик.«

»Јесте; пре, кад сам код њега био, звао ме да ужинам с њиме; а и господар Иван је нама увик добар био.«

»То ваљда није ни право што ће њих погубити; они нису никоме скривили.«

»Како нису? Зар ти ниси чуо да су они хтели продати нас србљанском војводи и довести из Турске патријарку?!«

»Да, Богме, да, — дода трећи, — па би они довели и Србијанце, да нам узму наш пашкум.«

»А патријарка би отерао наше братрове и свитога Патера Силверија, па би нас све повлашио, и свакога би убио, који не би тио ић' на влашку мису.«

»Та је ли то истина?«

»Јест борме; па би они онда још и салаше наше себи узили, па би међу собом подилили нашу земљу.«

»А ко ти је то казивао?«

„Та казивао нам Мато. Он је био у Кошутској војсци и разговарао се с Кошутом.“

„Е гле! Па шта му је казивао још Кошут?“

„Ето тако, липо диванио с њиме, питао га и за моју Мару, је ли здрава и је ли се удала...“

„А од куд зна он за њу?“

„Зна он за све. И за тебе је питао; он је чуо ди си ти добар газда; он је казивао за све наше познате; фалио је наше цуре.“

„Та то је врло паметан господар.“

„Е, мислим, он је толико шкула учио, он је све научио, па кад више није овде шкула било, он је ишао на море, па је и тамо учио. Он све зна. Он је казивао да ће Суботичанима дати још већи пашкум; па ће све царске земље нама подилити; узеће од спахија све овце и коње, па ће свакоме дати један пар липи коња и једно пише, само док истреби господу што се томе противе.“

„Та шта оклевају толико, што већ не воде те, да погубе!“ викне нестрпељиво онај исти, који је говорио да му је жао за Борђа.

Тако су обмањивали простоту маџарски чиновници у Суботици и у другим буњевачким местима, и на много места им је за руком излазило.

Борђа и Ивана су у Суботици простаци пре тога миловали, а сад једва ишчекиваху да их виде на губилишту.

Између тога, док се ово догађало, сужнике је свештеник причешћивао.

Кад је ред на Младена дошао, он целује крст и свештеника у десну руку па му рече:

„Господине, сваки човек што учини противу заповести Божје. Ја сам себи противу прве и друге Божје заповести „два идола“ у своме срцу подигао, и исто тако као и свемогућег Бога обожавао,... па, господине, ја не могу да се зато покајем, већ драговољно ћу погинути и пролити своју крв на жртву мојима идолима... идоли су ти: моја народност и моја љубезница!“

Свештеник је своје сузе сакривао, да ко не види; њему је срце од јада пуцало што не могаше и не смеђаше Младена тешити и рећи му: да, који љуби свој народ, своју народност, свога ближњег и круну Божјег стварања, ремек Божји — жену, тај с тиме управо Бога слави и поштује.

Око 11 сати ударе у добоше. Начини се метеж по пијаци. Оружани грађани дођу пред варошку кућу, стану у ред; други опет на коњима се око главног уласка понамештају. Народ поврви, да види како ће сужнике водити.

Сужници изађу. Борђе жалостан и сакрушен, али утешенији него пређашњих дана; а Иван и Младен иђаху поносито; лице им бејаше ведро и скоро весело, они пушаху своје цигаре са највећом насладом.

Дошавши до кола, која бејаху зато, да се на њима до губилишта вози, Иван рече:

„Ми ћемо пешке. Баш ако се и уморимо, имаћемо кад одмарати се до суда Божјег.“

Пођу. Народ се турао око њих да их види; пред њима иђаху коњаници, за њима опет, а с две стране око њих оружани грађани.

„Ао, Младене, ти баш праве параду с нама. Ја, кад сам се женио, мислио сам, да сам највећу параду претрпео; али она није била као ова; баш кијамет света.“

„А где, комшија, и ти си ту? — проговори после једном оружаном, који је уз њега ишао. — То је баш лепо од тебе да си смео оставити на само твоју жену. Баш ти фала у име Марцике, који се томе јамачно радује.“

Комшија се сав зацрвени.

Иван окрене Младену говорити:

„Хау, хладно време; још могу добити кијавицу, а ко зна хоће ли бити на ономе свету рускога чаја.“

Тако је дуљио лакрдије док не дођоше до раскршћа где се велика варошка гостионица зида, ту стадоше и погледе лево у улицу.

„Хвала Богу нећемо клекнути!“ проговори Иван и Младен у један мах и прекрсте се.

У исти часак пукну две пушке; Младен и Иван падну мртви; за тим опали трећа и Борђа погоди у по чела.

Сва пратња се окамени, као да је гром у један пут међу њих ударио; они не знађаху шта је и од куд пушке пуцају; они још далеко беху од губилишта.

Многи погледе на ону страну од куд су пушке пукле: на зиду од гостионице, која је у пола тек сазидана била, вио се један барјачић од српске народне боје. На барјаку

је било написано: „Правите себи од дрвета лутке па се на њима учите нишанити, а не на јунацима, којима је суђено да погину од јунака!“

Маџари беху бесни од љутине. Испремешташе свуд и све по новом зданију и по комшилуку око зданија, тражећи оне, који су то учинили.

Ал' све бадава — никог не нађоше!

XIX. ОСВЕТА

Данас ћу вас браћо осветити,
Осветити или погинути.

С. Н. П.

Било је око десет сати у вече.

По суботичким улицама је била густа помрчина као тесто, јер небо бејаше врло наоблачено и на кишу се накањивало; ветар је силно дувао, силно, тако силно да је на гдекојима кућама кровове иштетио.

На улици није било живе душе. Мирни грађани ни други пут не смедоше на улицу изилазити баш ни дању, а камо ли у вече, бојећи се да на њих не насрну какве скитнице из маџарске војске, који су обично вечером по улицама се врзли, и поштене људе напастовали кад би на којег наишли. Али ово вече не бејаше ни њих по улицама, јер је време онако било кад човек ни свога пса не тера из куће.

По оном пасјем времену ишао је један у црн гуњ замотан човек суботичком улицом, која се „Ружина улица“ зове.

Дошавши до порте православне цркве, заустави се, сумнително погледа око себе, с највећом пажњом отвори портанска врата и уђе унутра. Довуче се до зида, и наслонивши се на њега остаде ту једно по сѣта.

У један пут чује се звиждање као кад ветар звижди. Онај човек, који је уз цркву се наслонио, исто тако зазвижди.

За неколико тренутака дође и други човек у исто одело обучен као и први, те проговори :

„Брате, све је у реду сад можемо!“

„Боже помози!“ уздахне први и пођу.

Дошавши до портанских врата зауставе се мало, па први рече :

„Да се уговоримо, где ћемо се састати.“

„На њиховим гробовима кад свитати почне. Ја сам се побринуо, па ће тамо бити и један свештеник да прочита молитву.“

„Добро.“ —

Један пође „Ружином улицом“ варошкој кући, а други удари правом улицом.

Идући управо, заустави се пред једном лепом кућом. После погледа око себе, приђе к доста великој огради од зида, успне се мало, скочи на зид, и преко њега прескочи у авлију.

У авлији заурлају два грдна раздражена пса, али то трајаше само толико док си длан дланом ударио, и одмах пси умукну, те постане велика тишина као што је и пре била.

Кућа та, у које авлију тај човек прескочи, бејаше обиталиште А ** Јаноша.

А ** Јанош бивши судица, који је Стеванову породицу до пасѣ дотерао, и многа друга безделства починио, сеђаше у једној соби која у авлију служи и с те стране само један прозор има; на асталу пред њим у два сребрна чирака горе мирисаве свеће; на зиду с једне стране виси много убојито оружје.

Он сеђаше за једном трпезицом; пред њиме бејаше једна гомила блага, све самих жутих дуката и аустријских банака, које је он с особитом пажњом пребрајао.

„Још два овако дебела клијента да могу ђаволу послати, па доста! Хе, хе, хе! А то сам баш добро измислио што сам тога навео да псује Кошуттов новац; лепа заслуга; 10,000 форинти што сам једног луду у беду увалио; — али и јесу масни ти ђаволски Раци.“ И после ових речи са највећим задовољством поче скупљати своје новце.

У исти мах звркну стакло на прозору; А ** Јанош се окрене да види шта је; за његовим леђима стајао је један човек.

Он скочи и маши се свога оружја, али човек тај га ухвати за обадве руке тако чврсто као да је од челика, и проговори му:

„Не мори се, господине, седи с миром само на твоме месту, тако ћемо се згодније моћи разговарати.“

„Шта ћеш? Ко си ти?“

„Не познајеш ме, господине? Да како! Пред тебе су многи кукавци изилазили па и

није чудо што се сваког не опомињеш!“ и за овим речима Јаноша, који хтеде опет устати, пригњечи столицу: „Мир, кад ти рекох; седи на своме месту.“

„Пусти, јер ако викнем...“

„Немој да те враг нанесе, јер видиш ово...“ и покаже му нешто од платна као лопта: „Ово ако ти у уста скључам, нећеш ни словца више проговорити.“

Овај видевши да се помоћи не може окрене лист на проговори: „Али шта имаш ти са мном? Ако ти новаца треба, ево ти хиљада форинти.“

„Лепо, лепо, господине, ти ниси штедљив, хиљада форинти је леп новац, али ти си од самога мене више отео.“

Јанош се обрадује чувши то, јер он помисли да је тај зато дошао да од њега отме новце, а он се из најпре и горему надао, зато и брзо проговори:

„Ево ти две... три ћу ти дати, само да ме оставиш на миру.“

„Је ли? А јеси ли ти остављао на миру поштене људе?... Па после, мислиш ли ти да ми простаци, који смо с вама господом имали посла, нисмо могли утувити то, да кад човек кога смакне онда може од њега све узети? Мени се чини ти си тако чинио и код г. Ивана.“

„Ал' ко си ти?“ викне Јанош устрашено чувши то.

„Човек, ког си ти дотерао до пасâ, ти си мене учинио просјаком и скитницом, — човек ком си ти продао све што је имао и

огулио си га до кошуље, коме си ти убио брата, снају, оца, децу, све, све што је имао, све си му ти упропастио; тај сам човек ја, и сад сам дошао да се с тобом разрачунам.“

На Јаноша је нападао страх све већма и већма; он види да није шала већ да се његове главе тиче, зато у највећој забуни викне:

„Па шта ћеш сад са мном?“

„Јеси ли чуо, господине, на какве су муке метали наши стари своје злотворе? Ниси никад слушао да су им усијаним гвожђем очи испаливали, да су живоме зубе из вилица и нокте из прстију кидали, да су клинце сабијали у живац... ниси то никад чуо?“ И после ових речи извади из свога гуњца једно заошијасто гвожђе, клеште, чекић и клинчиће, па све то метне на трпезу пред себе.

Јаноша мртви зној спопадне, лице му пребледи, усне поплаветне, он је изгледао као човек, ког тешка болест мори; но то бејаше само за један тренутак; у другоме тренутку он ђипи са столице и са обадвема својима рукама шчепа простака за врат, па из све снаге се продере:

„Помоћ, помагај! харамија, помагај!“

Простак се тргне да се отме, али страх окрепи и тако оснажи Јаноша да се са својима рукама као гвозденим клештама држао о врату простака. Појваше се, повукоше се овамо и онамо по соби, један отимајући своје руке а други урлајући и дречећи се из све снаге.

У томе у ходнику из којег се у собу улазило чује се где више њих долазе соби.

У исти часак нешто груне о патос, обадве свеће се угасе, нешто потетура по соби, прозор се потресе и за тим буде тишина и мрак.

За неколико тренутака после тога врата се отворе и у собу уђе више њих са лучом, носећи са собом један секиру, други батину, трећи право оружје; који је што пре шчепан с оним је соби потрчао да види шта је.

Јанош је на патосу мртав лежао, лице му је било нагрђено, на уста и на нос крв му је ударила. Простак га је зубима заклао као курјак јагње.

Прозор је био широм отворен, и крви укаљан, како је убица кроз њега пролазио.

Један млад човек, који је с другима у собу ушао и који је Јаношев писар био, притрчи прозору па повиче:

„Харамија је кроз прозор побегао, он мора још у авлији бити; за њиме, држ'те за њиме!“ И после тога, као да се брзо нечему досетио, зазвижди па повиче:

„Фаркаш, Тигриш, пуц, тражи!“

Два велика и љута пса, који су у авлији били, зваху се Фаркаш и Тигриш.

XX. СВРШЕТАК

То је било кад се и чинило,
Нама дружбо здравље и весеље.

С. Н. П.

У Суботици је православно гробље до варошке шумице, која је шеталиште.

У пролеће у томе шеталишту отмена се дружба скупља, и уз добру музику добро се забавља.

Чудан контраст кад се удеси да у исто време кога сахрањују. У шеталишту весела свирка; лепе госпођице, којима из плавих или црних очију милина и блаженство се блиста; на лицу им весеље и задовољство у лепом руменилу; око њих обожатељи са пуним срцем весеља; цветићи и тице се надмећу да људе још већма развеселе, цветићи својим мирисом а тице песмом, — милина, милина, свуд милина. — А у гробљу? — Ко је кад год кога сахрањивао, а особито ко је кад год свога сахрањивао, тај зна каква је ту жалост. Звона, која на црквеној кули звоне; молитва, коју свештеник чита; „Свети Боже, свети крепки, свети бесмртни,“ што деца поје; хладна земља од које грудва за грудвом на сандук пада и раку полагаано зароњује — све то срце дира и стеже, сузе тера на очи, човеку је жао, жао — и боли га, те како боли. —

И то све буде у један исти часак, тако близу једно другоме, грдна жалост и највећа

радост; јер један само јарак дели гробље од шеталишта.

Тако је свуд у свету, за једне највећа радост и свако добро овога света, а за друге туга и јади, — а у животу радост од жалости дели врло узак јарак, и тако жалост радости је врло близу.

* * *

После онога дана кад су Младена, Ивана и Ђорђа у Суботици пушкарали, пре него што је зора свитала у суботичком гробљу с десне стране до великог крста беху ископане три дубоке раке.

Један човек у црноме гуњцу стајао је више те три раке наслоњен на своју мотику којом је гробове ископао.

Ту је тако стајао једну четврт сата. У томе са шумске стране уђе у гробље један други човек водећи за узду два коња упрегнута у једна кола на којима је било три мртвачка сандука. С тиме човеком ишао је и један свештеник.

Дођу до гробова, стану, скину мртвачке сандуке с кола, свештеник очита молитву и тихо отпоји опело.

Спустише мртвачке сандуке у гробове, свештеник, бацивши у сваки грудву земље, побожно рекне: „Вечна им памјат!“

Два човека почну зароњивати земљом не говорећи ни једне речце.

Три нова гроба буду готова. Два човека клекну пред гробове и на прса скрстивши своје руке Богу се мољаху.

После устану, окрену се свештенику, који је за њиховим леђима стајао, па један му проговори:

„Фала вам, оче! Ви нама много, врло много учинисте; вама ће Бог платити!“

Свештеник их ухвати за руке, па одговори:

„Ја сам своју дужност чинио. Ја знам да ћу сутра погинути, ако ко дозна шта сад учиних, али, браћо, ја чиним своје и у Бога се уздам!“

За тим се свештеник опрости и оде.

„Ми одужисмо наше!“ рече за тиме један од заоставших.

„Ми испунисмо последњу жељу г. Младена и његових другова; он је од наше пушке погинуо, и ми га сахранисмо као што наша православна црква заповеда.“

„Јадна услуга!“

„Тако је, Стеване. Да је Бог дао да смо другојачије могли му зафалити на добру које нам је учинио, али тако је била воља Божја; благословена буди његова света воља!“

„Да, брате, Бог је њега нами дао, Бог и узео; слава његовом светом имену!“

Уђуте.

После тога Стеван проговори:

„Петре, имаш ли ти још што у Суботици?“

»Ништа, брате, ја сам се с мојом ћери опростио. Кукавно чедо моје, скоро је и познадох па ми сунце моје брзо зађе. Ја њу морам оставити, а остављам је с јадима и тугом за нашим г. Младеном, ког је она из душе миловала. Она је данас двојако постала удовица!«

»Како то?«

»Погинуо јој ког је у тишини безнадежно али верно и искрено љубила; а њен муж, мој красни зет Ладика, је са мном свршио свој рачун.«

»Дакле осветио си му се?« викне радосно Стеван.

»Нисам. Ја ти рекох да је Бог дао да никад на освету нисам ни помислио, те не би толико препатио. Ја се моме зету нисам осветио, ја сам њему судио по правди и истини. Правије никад један судија није судио него ја своме зету... Бог да му душу прости!«

»Добро, добро. Говори ти како хоћеш. И ја сам се намирао са својим душманином Јаношем, осветио му се, судио му — то је мени све једно само кад је он своје платио. Ми смо наше, брате, све свршили, нас више ништа ничему не веже!«

»Веже нас, брате, наша заклетва, коју положисмо, да ћемо верни бити српском народном и царском барјаку. Ја сам јуче дочуо да се тај барјак вије, и браћа се наша опет под њиме купе, око јунака и сокола српског Стратимировића. Ми ћемо тамо, а рука Божја,

која нас је до сад чувала и свуда срећно провела, провешће нас и кроз Маџаре, да срећно дођемо до српске војске.«

* * *

Код Хеђеша је наша војска зло страдала, многи наши изгинуше, и у мало што сам бан не паде непријатељу у руке.

Али није тако лако заробити јуначкога бана, кад га Бог и његова верна војска чува, војска, од које је сваки поједини јунак над јунаком.

»Бан нам је у беди!« викнуше од некуд, па да си видео онда шта учини верна војска.

Шта је љуто море, шта су раздражени рисови, шта је лавица, кад јој дирају лавчиће, према тој војсци? — А особито народни српски батаљон! — Јао муке што почини од Маџара, који шћаху заробити бана!

Бана сачуваше здраво и весело.

У најљућој битки, кад су се бајонети кршили и кад је крв текла као вода, и кад Маџари уступише, два слободњака из српског батаљона баце своје пушке, које поломљене беху и потргнувши иза појаса убојне ножеве повикаше: »У име Бога!« и за тим сами собом баце се у једну гомилу међу Маџаре.

Бију се, као прави јунаци и Срби што се бију. На послетку обадвоје падну мртви.

Два та јунака беху Стеван и Петар.

* * *

Ружа и Иванова удовица и данас живе. Ако је ко гладан оне га нахране, ако је ко жедан оне га напоје, Иванова удовица за душу своје покојноме мужу, а Ружа за душу свога љубезника и за здравље свога малог Младена.

к р а ј

35228

